

**KLASİK DOĞU EDEBİYATINDA ERBAİN
YAZMA GELENEĞİ
CÂMÎ, ALİ ŞİR NEVÂÎ VE FUZÛLÎ’NİN
ERBAİN ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

MALOHAT POLATOVA RIHSİBAYEVNA

Aktaran: Dr. Çetin YILDIZ

Kitabın Adı : KLASİK DOĞU EDEBİYATINDA ERBAİN
YAZMA GELENEĞİ
CÂMÎ, ALÎ ŞİR NEVÂÎ VE FUZÛLÎ'NİN
ERBAİN ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yazar : Malohat Polatova RIHSİBAYEVNA

Çeviren : Dr. Çetin YILDIZ

1. Baskı : Aralık 2024 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU

Yayın Yönetmeni : Selva ALİM

ISBN : 978-625-6173-91-0

Yayın No : 2702

© **Malohat Polatova RIHSİBAYEVNA**

Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesinin 5 Ekim 2024 tarihli kurul kararıyla bu eserin yayımlanması tavsiye edildi. Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagayincilik.com.tr - soncagayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

Ön Söz

Türk dünyasında özellikle sosyal bilimler alanında yapılan her çalışma dil, kültür ve medeniyet açısından Türk topluluklarını birbirine yakınlaştırmakta, birbirlerini daha iyi tanımalarını sağlamaktadır. Modern dünyada benzer kültür dairesi içerisinde bulunan devletlerin, toplumların birbirleri ile yakın ilişki içinde olmaları zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda hem dil hem din hem de kültür açısından pek çok ortak noktamızın bulunduğu Türk devletleri ve toplulukları ile bağlarımızı güçlendirmek için akademik çalışmalar önem arz etmektedir.

İslam medeniyeti açısından oldukça önemli alim ve şairlerden biri Molla Câmi'dir. Alishir Nevâi, Fuzûlî gibi pek çok şairi etkileyen Molla Cami Müslüman toplumlarda edebi bir tür olarak kabul edilen erbain türünün şekillenişinde önemli rol oynamıştır. Bu gelenek Fuzûlî ve Alishir Nevâi ile Türk toplulukları arasında da yayılmıştır. Bu bağlamda erbain türündeki eserlerin incelenmesi Türk ve Müslüman toplumlarının inançları, gelenekleri bakımından oldukça kıymetlidir.

Üç şairin erbain türündeki eserleri hakkında daha önce ayrı ayrı akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar karşılaştırılmalı olarak birlikte değerlendirilmemiştir. Malohat Polatova Rıhsibayevna tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve sonrasında kitaplaştırılan bu çalışma Câmi, Nevâi ve Fuzûlî'nin erbain türündeki eserlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmesi bakımından dikkate değerdir. Bu çalışmanın dikkate değer bir diğer yönü de Özbekistan kütüphallerindeki kataloglarda belirtilen ve belirtilmeyen pek çok erbain hakkında bilgi vermesidir. Bunun dışında modern Özbek edebiyatında erbain türünde eser veren şairler ve bu şairlerin eserleri de ele alınmıştır. Bu husus Türkiye'de erbainler üzerine yapılacak akademik çalışmalara katkı sunacaktır.

Bu çalışma Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılırken karşılan en önemli zorluk adı geçen üç büyük şairin eserlerinin Arap alfabesi ile yazılmış şeklinin Kiril alfabesine aktarılmış şeklinden kaynak-

lanmaktaydı. Çünkü Arapça, Farsça kelimelerin kendilerine has uzun ünlüleri Kiril alfabesinde belirtilmemiştir. Türkiye’de Arap harfli metinlere dair yapılan akademik çalışmalarda standartlaşmış transkripsiyon alfabesi bulunmaktadır. Bu yüzden üç şairin erbain türündeki eserleri transkripsiyon alfabesine aktarılırken bu eserlere dair Türkiye’de daha önce yayımlanmış metinlerden istifade edildi.

Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan bu çalışmanın aynı kültür ve medeniyet dairesi içerisinde bulunan Türk ve Özbek toplumlarını birbirine yakınlaştırmaya küçük de olsa bir katkı sunması bizi bahtiyar etmeye yetecektir. Bu çalışmayı hazırlarken zaman zaman bilgilerine müracat ettiğim öğrencim Sevara Bahadirova’ya, kıymetli hocam Prof. Dr. Hayrullah Hamidov’a şükranlarımı sunarım.

Dr. Çetin YILDIZ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	5
1.BÖLÜM	
KLASİK DOĞU EDEBİYATINDA ERBAİN TÜRÜ VE GELİŞİMİ	
1.1. Erbain Terimi ve Tarihsel-Sosyal Etimolojisi.....	7
1.2. Edebi Bir Tür/Canır Olarak Erbain'in Sınıflandırılması ve Tipolojisi ...	27
1.3 Erbainlerde Kuran-ı Kerim ve Hadislerin Edebi Yorumu Meselesi	43
2. BÖLÜM	
CÂMÎ VE NEVÂÎ'YE AİT ERBAİNLERİN EL YAZMA NÜSHALARI VE METİN ANALİZLERİ	
2.1. Erbainlerin El Yazma Nüshaları ve Bunların Metin Tahlili	51
2.2. Abdurrahman Câmî'nin Erba'ın Eserinin Nüshalarının Tanıtımı	57
2.3. Ali Şîr Nevâî'nin Erba'ın Eserinin El Yazmalarının Tavsifi	68
2.4. Câmî'nin Çihil Hadîs'i ile Nevâî'nin Erba'ın Eserinin Birlikte Kitabet Edildiği Nüshalar	79
2.5. Ali Şîr Nevâî'nin "Erba'ın Eserinin Neşirleri Hakkında	84
III. BÖLÜM.	
CÂMÎ, NEVÂÎ VE FUZÛLÎ "ERBA'İN"LERİNİN KARŞILAŞTIRMALI TAHLİLİ	
3.1. Câmî, Nevâî ve Fuzûlî "Erba'ın"lerinin Mukaddime ve Hatimelerinin Karşılaştırmalı Tahlili.....	89
3.2. Câmî, Nevâî ve Fuzûlî'nin "Erba'ın"lerinin Ana Bölümlerinin Karşılaştırmalı Analizi	99
3.3. Günümüz Özbek Edebiyatında Erba'ın Geleneği	122
SONUÇ	135
KAYNAKLAR	139
Ek-1 Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Reyhan Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmalar Fondu'nda Bulunan Erbain – Çihil Hadis Eserleri El Yazma Nüshalarının Tanıtımı	143
Ek- 2 Câmî, Nevâî ve Fûzûlî'nin Erbain Eserlerinin Karşılaştırıldığı Tablo.....	158
Ek- 3 Câmî, Nevâî ve Fûzûlî'ye Ait Erbainlerin Transkripsiyonlu Metinleri	188

GİRİŞ

Doğru araştırmalarında, dünyadaki el yazma fondlarında bulunan dini, tasavvufi edebiyata dair eserleri metin ve kaynak çalışmaları açısından incelemek, bu eserlerin mana ve mahiyetini, şiirsel özelliklerini ele almak ve onları bilimsel literatüre kazandırmak giderek önem kazanmaktadır. Şark toplumlarının gelişiminde bu eserlerdeki kâmil insan anlayışının, felsefi-mistik görüşlerin, sosyal ve ahlaki konulara yönelik bilimsel araştırmaların rolü büyüktür.

Dünya halklarının birbirlerinin sanat, edebiyat, bilim ve kültür alanlarındaki gelişimlerinden ve başarılarından etkilenmesi evrensel manevi ve kültürel değerlerin oluşması ve gelişmesi açısından önemlidir. Arapça, Farsça ve Türkçe yazılan "Erbain" el yazma eserleri metin ve kaynak çalışmaları açısından ayrı ayrı incelenmiştir. Artık bu eserleri kapsamlı bir şekilde değerlendirmek alanın önemli görevlerinden biri haline gelmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe yazma kaynakların kataloğunun oluşturulması, monografik açıklamaların ve bilimsel araştırmaların yapılması, bunların tarihi ve filolojik açıdan incelenmesi bu, dünya mirası eserlerin korunmasında önemli bir faktördür.

Özbekistan'da büyük çaplı reformların yapıldığı günümüzde, bilimsel mirasımızın bir parçası olan klasik edebiyat sanatçılarının dini, manevi ve sanatsal eserlerinin incelenmesinde yeni yaklaşımlar kullanılmaktadır. Câmî, Nevâî ve Fuzûlî'nin "Erbain" - "Çihil Hadis" adlı eserleri de dahil olmak üzere yüzlerce yıllık birçok erbain el yazmasının edebi kaynak ve metin çalışmaları açısından karşılaştırmalı bir şekilde çalışılması günümüz nesillerinin eğitiminde ve manevi gelişiminde büyük önem taşımaktadır.

Özbekistan'da bağımsızlık yıllarında erbainlere olan ilgi yeniden arttı.¹ Erbainleri yayınlama geleneği oluştu. Bazı erbainler yeniden

¹Rustemov A., *Alişir Nevai-Erbain-Şerh ve İzahlar*, Taşkent: Miras, 1991, s. 32; Kerametov H., *Erbain, Hadis ve Kırk Mekal*, Taşkent: Fen, 1994; Muhammed İbn Ebu Bekr, *Hadis-i Uşfûrî*, Taşkent: Maveraünnehr, 2002; Abdumecid Hasanhan Yahya, Abdumecid Hüseyinhan Yahya (Haz.), *Erbain /Alişir Nevai. "Nevai'den Çü Tapkeyler*

yayınlandı. Mesela Ali Şîr Nevâtî'nin "Erba'în" eseri kitapçık şeklinde 1991 yılında tam olarak neşredildi. Bu kitapçık 29 sayfadan ibaret olup şairin erbainlerinin toplamı olarak şekillendirilmiştir. Aynı yıl Nevâtî'ye ait Erbain'in başka bir tam metni S. Hasanov ve A. Rustemov tarafından izah ve şerhleri ile neşredildi,² ancak her iki kitapta da eserin ilmi tahlili verilmedi. Benzer şekilde Ali Şîr Nevâtî'nin bütün eserlerinin neşredildiği çalışmalarda şairin Erba'în eseri bir çok kez yayınlandı.

Câmî, Nevâtî ve Fuzûlî'nin "Erba'în" eserlerinin el yazma nüshaları ve bunların tam olarak mukayeseli metin tahlili henüz yapılmamıştır. Özbek, Tacik, Azerbaycan halkları arasında oldukça kıymet verilen ve el yazmaları yaygın olan bu eserlerin her açıdan tedkik edilmesi filoloji biliminin önünde duran önemli meselelerden biridir.

Monografide, başlangıçta Arapçada farklı anlamlarda kullanılan "erbâin" teriminin tarihi etimolojik gelişimi ve ortaya çıkış süreci, VIII-XII. yüzyıllarda dini edebiyatta bir tür anlamını kazanması, daha sonraki gelişim sürecinde konu yelpazesinin felsefi-mistik ve edebi yönlerle doğru genişlemesi ele alındı.

Câmî ve Nevâtî "Erbain"-“Çihil Hadis” eserlerinin el yazma nüshaları metin bilimi araştırmaları doğrultusunda incelendiğinde Fars-Tacik ve Türk şiirinde XV. yüzyılda Hz. Muhammed'in sosyal-ahlaki konulardaki 40 hadisinin kıt'a şeklinde şerh edilmesi ile müstakil edebi bir türün ortaya çıktığı görülmektedir.

Câmî, Nevâtî ve Fuzûlî'nin oluşturduğu "Erba'în"ler aynı hadisleri ele alsalar da bu eserler Arapça hadislerin basit tercümesi değil her bir şairin kendine has milli ve estetik farklarından dolayı günümüze değin eğitsel özelliğini korumuş edebi-estetik birer eserdir. Müslüman toplumların edebiyatında çeşitli konulardaki 40 hadisin mensur veya manzum şekilde şerhedilmesi zamanla erbain yazma geleneğinin oluşumunu ve sonraki dönemlerde de bu geleneğin devam etmesini sağlamıştır.

Nevai", Taşkent: Hilal Neşr, 2014; İmam Muhiddin Zekeri İbn Şeref Nevevi. *Kırk Hadis*, Taşkent: Maverâünnehr, 2005, s. 116.

²Rustemov A., age, s. 27.

1.BÖLÜM

KLASİK DOĞU EDEBİYATINDA ERBAİN TÜRÜ VE GELİŞİMİ

1.1. Erbain Terimi ve Tarihsel-Sosyal Etimolojisi

İslamiyet'in Doğu'ya yayılması, bu bölgeye geniş ve derin bir şekilde nüfuz etmesi sonucunda, bölge kültürü içindeki halkların düşünce yapısı manevi değerler temelinde birleşti. Özellikle de tüm Müslüman uluslar için bilhassa, felsefe, bilim ve edebiyat alanlarında benzersiz birleşik bir kültür oluştu. İslam Ansiklopedisi'ne göre, "İslam, dünya dinlerinden biri olarak, uygarlık tarihinde çok önemli bir rol oynamış ve sosyal yaşamın dünya çapında tüm alanlarını etkilemiştir. Bu nedenle Müslüman ülke halklarının kültürel mirasına, ideolojik ve manevi değerlerine olan ilgi her geçen gün artmaktadır." ³

Bağımsızlık yıllarında, Özbekistan'da İslam'ın halkımızın tarihi, kültürü ve geleneklerindeki rolünü objektif bir şekilde değerlendirmek, milli kimliği anlamak ve atalarımızın zengin bilimsel-felsefi, kültürel, ideolojik mirasını yeniden ihya etmek için tutarlı bir devlet politikası yürütüldü. Çünkü insan oğlunun ideolojisi ve inancında dinin özel bir yeri vardır. Ayrıca dini inanç, insanlar için manevi bir ihtiyaçtır.

Din, insanların manevi arınmasına, ahlaki eğitime, mükemmelleşmesine, hayatın zorluklarına karşı mücadelesinde destek verir. Aynı zamanda halkların ve milletlerin manevi zenginliğinin, kültürünün ve sosyal gelişiminin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir. Dini değerler insanın tabiatına derinden kök salmış, insani olgunluk, mükemmellik ve insan perverlik duygularının gelişimini sağlayan esaslardan biridir.

İslami yaşam tarzının dünyanın gelişmiş toplumları tarafından kültürel bir miras şeklinde görülmesi, İslam'ın yayılan ve gelişen bir din olarak kabul edilmesi, Müslüman medeniyetinin gelişiminin, başka bir deyişle "İslami uyanış", "İslam olgusu", "İslam medeniyeti" gibi farklı

³İslam Ansiklopedičeskiy Slovar, Moskova: Nayka, 1991. C.3, s. 315.

terimlerle adlandırılan olgunun ilerleyici gelişimini göstermektedir. Her dini inanç gibi İslam inancı da insanın manevi mükemmelliği ve ruhi olgunluğuyla ilgilenir.

Tarihsel gelişim sürecinde Müslüman medeniyeti insanların hümanizm, iyilik, hoşgörü, barış, ailelerin refahı ve bütünlüğü gibi tamamen insani hususiyetlere olan umut ve güvenini güçlendirmektedir. Özbekistan'da devlet tarafından dine, evrensel medeniyetimizin ve milli kültürümüzün ayrılmaz bir parçası olarak değer veriliyor ve saygı duyuluyor. "Milli maneviyat, milletin geçmişini, bugününü ve geleceğini kuşatır ve onları birlik içinde tutar. Atalarımızın mirası bugünkü dünya medeniyetiyle birleştirilip ülkemizdeki mevcut duruma uygulanırsa buradan geleceğin tomurcukları yeşerecek ve geleceğimize yön verecektir."⁴

Bağımsızlık yıllarında inanç özgürlüğü konusunda çok geniş imkanlar oluşturuldu. Özbekistan halkı, inanç konusunda her zaman çok hassas davranmış ve inancı, insanı yücelten, kutsal ve dokunulmaz bir şey olarak değerlendirmiştir.

Geçmişten günümüze halkımızın karakteristik özelliği olan aydınlanma, hoşgörü, nezaket, yaratıcılık gibi asil vasıf ve değerlerimizin yaygın biçimde tanıtılması, toplumdaki sosyal ve manevi ortamın istikrarının sağlanması, din ve eğitim alanındaki faaliyetlerin temel olarak iyileştirilmesi için aşağıdaki öncelikler belirlenmiştir:⁵

- "Cehalete karşı aydınlanma" gibi yüce bir gayeyi esas alarak dinin insan perverlik yönünü; iyilik, barış ve hoşgörü gibi erdemlerin kadim değerlerimizden olduğunu ele almak, bu alanda bilimsel ve eğitimsel faaliyetleri yoğun bir şekilde gerçekleştirmek

⁴ İmamnazarov M., Eşmuhamedova M., *Milliy Maneviyatımız Esasları*, Taşkent: 2001, s. 11.

⁵ *Büyük allamelerimiz*/Tahrir Heyeti: Kerametov H., Husniddinov Z., Mansurov A. ve Mesul Muharrir: İslamov Z., Taşkent: Taşkent İslam Üniversitesi, 2002, s. 80; Aşırov A., *Özbek Halkının Milliy Kütüphanesi*, Taşkent: 2007, s. 274.; Yuldaşev H., *Buhara Ayelleri Tarihi*, Buhara: Buhara, 1997, s. 92 vb.

- Müslüman ve dünya medeniyetinde yeri doldurulamaz katkılarda bulunan atalarımızın zengin kültürel mirasını derinlemesine inceleyerek bu doğrultuda gençlerin zihniyetini şekillendirmek⁶
- Toplumdaki hoşgörü, karşılıklı saygı, nezaket, barış ve uyum gibi sosyal ve manevi değerlerin devamlılığını sağlamak için din ve eğitim sahasındaki temsilcilerin sorumluluk duygusunu ve katılımını daha da arttırmak
- Dini ve dini olmayan bilginin uyumunun geliştirilmesini sağlamak için eğitimin kalitesini artırmak, din ve eğitim alanında nitelikli personel yetiştirmek, yeniden eğitmek ve geliştirmek için kapsamlı bir sistem oluşturmak

Bu alanlarda yapılan araştırmalar arasında İslam edebiyatı ve İslam edebiyatının Doğu edebiyatına etkisi özel bir ilgiyi hak etmektedir. Buna göre İslam dininin sanatsal düşüncesi ve zengin kültürü ile milli edebiyata etkisi tarihi bir olgudur ve bu olumlu etki İslam dininin tebliğ edilmesi ile şekillenmeye başlamıştır.

İslam olgusunun dünya ölçeğindeki rolü ve dünya medeniyeti üzerindeki etkisi Avrupalı bilim adamları tarafından da dikkate alınmaktadır. Ünlü bilim adamı ve filozof John William Draper'e göre, "İslami dönemdeki ilimlerin fikrî nüfuzu Avrupa'yı etkilemiştir" ve "Avrupa'nın bugünkü aydınlığı Müslümanların yaktığı ışıkların şulelerinden gelmektedir."⁷

Bütün İslam bölgelerinin medeni gelişimi esnasında matematik, cebir, geometri, astronomi, tıp bilimleri, farmakoloji, tarih, coğrafya, etnografya, jeodezi, edeb bilimleri hızla gelişti. Edebi bilimler içerisinde de özellikle şiir, tarihi nesir ve menkıbe türleri belli bir olgunluğa ulaşarak klasik edebiyatın bütünsel bir şeklinde oluşması için uygun koşulları sağladı. VIII–XV. yüzyıllarda Müslüman ülkelerde oluşturulan aşk

⁶Avlaniy A., *Muhtasar Tarih-i Enbiya ve Tarih-i İslam*. Taşkent: Taşkent İslam Üniversitesi, 2008, s. 64.

⁷Tuyçieva G., *İslam Devri Şiriyetide Aruz Tizimi ve Uning Evolutsion Terakkiyatı*, Taşkent: Özbekistan Halkara İslam Akademiyası, 2019, s. 5.

şiiirleri, destansı ve mistik eserler, sözlü halk edebiyatı ürünlerinin bugün dünya edebiyatının başyapıtları olarak kabul görmesi boşuna değildir.

İslam edebiyatının gelişimi, İslami ilimlerin gelişimiyle doğrudan bağlantılıdır ve İslam'ın yayılmak için belirlediği esaslar bu ilimler içerisine de sinmiştir. Menkıbeler etrafında oluşan edebiyat ve erbain gibi şiir türleri bu durumun iyi örneklerindendir.

İslam'ın ilk dönemlerinde dini kural ve düzenlemelerin yaygınlaştırılmasının gerekliliği, bir yandan bu kuralların içeriklerinin değiştirilmeden korunması, diğer yandan bunların gelecek nesillere ulaştırılması ve sıradan insanlara anlaşılır bir şekilde açıklanması geleneğini de beraberinde getirmiştir. Bu yolla İslam, Arap olmayan halkların ulusal edebiyatı da dahil olmak üzere bedii edebiyatın ayrılmaz bir parçası, tarihi ve edebi olgusu haline geldi.

H. Karamatov'un "Kuran ve Özbek Edebiyatı" kitabında şöyle denilmektedir: "Kuran'a ait konuların dünyaya ve özellikle Özbek edebiyatına nüfuz etmesi, sadece dini açıdan öğretici değil, aynı zamanda Şark edebiyatının bizim için mevhum olan yönlerini aydınlatmakta, çeşitli edebi konuların başlangıçtan itibaren açıklanmasına ve günümüz Özbek edebiyatının İslam edebiyatı ile kopmaz bağlantılarının yeniden kurulmasına yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak Özbek edebiyatına özgü tarihi-edebi katmanların ortaya çıkışı ve gelişimi Kuran ışığında daha doğru anlaşılacaktır. Arap ve Arap olmayan (Fars ve Türk) edebiyat akımlarının karşılıklı olarak özümsemesi ve etkileşimi sürecinde, Müslüman edebiyatları arasında ortaklıklar oluşturulmuş ve dünya edebiyatında kendine yer edinerek Batı edebiyatını da etkilemiştir.⁸

Şark milli geleneklerinin kendine has oluşu İslam edebiyatının gelişmesinde, önce Arapçada, sonra Farsçada ve son olarak Özbekçe dahil Türkçede kendini göstermiştir. İslam edebiyatı dini-edebi temalarla vücut bulmuş, kendi temalarına, türlerine ve akımlarına sahip olmuştur.

⁸ Kerematov, H., *Kuran ve Özbek Edebiyatı*, Taşkent: Fen, 1993, s. 5.

Ülkemizde Şarkşinaslık ve İslamşinaslık alanlarında İslam edebiyatını, özellikle İslam edebiyatının şiir sistemini, türlerini ve özelliklerini incelemeye yönelik çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır.

İslami öğelerle bağlantılı olarak İslam'ın toplumsal hayatın temel ilkesi olarak anlaşılmasına, toplumun sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel, manevi ve ruhsal temeli olarak değerlendirilmesine ve edebiyatın temel mekanizmalarından biri olduğuna dair yorumlar arttı. Bir başka deyişle edebiyat, İslam dininin gereklerini telkin etmenin, onları yaymanın ve açıklamanın eşsiz araçlarından birisi haline gelmiştir.

İslam'ın şartlarının geniş çapta tanıtılması amacı ile XII. yüzyılda Müslüman Doğu halklarının klasik edebiyat literatüründe "Erbain" - "Çihil Hadis" eseri yazmak, yani kırk hadisi bir araya toplayıp, anlamını halka açıklamak, bunun üzerine yorum yapmak bir gelenek haline geldi. Erbain, doğrudan İslam faktörüyle ilgili olan, sayılan tüm görevleri yerine getirmeye hizmet eden ve tüm Müslüman ülkelerin edebiyatında bir dereceye kadar yayılan edebi türlerden biri olmuştur. Erbain, bağımsız bir edebiyat türü özelliği taşıyan, geleneksel olarak Doğu edebiyatında uygulanan, sanatsal düşüncenin din unsurlarıyla uyumunu yakalayan tarihi-edebi gerçekliklerden biridir.

Tacikistanlı bilim adamı F. Kamolov, tezinde tüm erbainlerin menşei olarak şu hadisi zikretmektedir: “Ümmetimden her kim, kırk hadis ezberlerse, Allah onu kıyamet gününde fakîh ve âlim olarak diriltir.” İslam dininde en çok saygı duyulan kimseler arasında yer alan fakih ve alimlerin önemi şu hadislerden anlaşılmaktadır: "Peygamber ümmetinden ne kadar ulu ise alim de o derece cahilden uludur." veya "Âlim insanların mürekkebi şehitlerin kanına benzetilir, elbette alimlerin mürekkebi şehitlerin kanından daha ağırdır" yahut "Âlim, Allah'ın inandığı ve güvendiği kişidir" (Deylemî).⁹

⁹ Kamalov F., *Çihil Hadis, Abdurrahman Cami i Traditsiya Napisaniya Soroka Hadisov vi Persidsko-Tacikskoy Literature (Do XV veka)*. Hucend, 2012.

Doğu ülkelerinde XII. yüzyıla kadar yalnızca Farsça olarak kırktan fazla erbainin yazıldığına dair görüşler var. Erbainler felsefi, mistik ve edebi temaları ele alır. Tevhid ve Allah'ın sıfatları, emirleri, ibadetler ve öğütlerle ilgili konularda hadisler toplanmıştır. Menakıp türünde yazılmış erbainler de vardır.

Dolayısıyla klasik Doğu edebiyatındaki geleneklerden biri de kırk kadar hadisin mensur veya manzum olarak şerh edilmesi geleneğidir. Doğu halklarının edebiyat tarihinde Pürânî, Câmî, Nevâî, Fuzûlî, Muhayyir, Mahmudhan Mahdum, Enver Hacıahmedov, Şükür Kurban gibi kişilerin kırk hadis şerhini konu alan manzum “Erbain” eserleri geniş bir üne kavuşmuştur. Edebi gelenek, bir sanat eserinin tema, fikir, yapı, tür, olay örgüsü, kompozisyon oluşturma kriterlerinin düzenli olarak yinelenen bir dizi özelliğinin bir norm haline gelmesi, kural düzeyinde uygulanmaya başlamasıyla oluşur. Dolayısıyla erbain hem klasik edebiyat döneminde hem de modern dönemde gelenek düzeyinde takip edilen edebî türlerden biri olmuştur.

Erbain, yazarın estetik düşüncesine bağlı olarak hadislerin sanatsal yorumlanmasına dayanan bir eserdir. Yazar, hadislerin içeriğini ve özünü kendi becerisiyle yeniden yazmaya çalışır.

Muhammed Kattânî'nin "er-Risâlet'ül-mustatrida li beyân-ı meşhûr kütübü's-sünneti'l-musannefe", Hoca Halife'nin "Keşfü'z-zünûn en esâmîü'l-kutûb ve'l-fünûn", İsmailpaşa Babani'nin "İzahü'l-maknûn fi'z-zeyli âlâ keşfü'z-zünûn" ve "Hediyetü'l-ârifin, esmâü'l-muallifine ve âsârü'l-musannifine min Keşfü'z-zünûn", Sadik Kunucî'nin "Ebcetü'l-ulûmü'l veşyi'l-Merkûmî fi beyân-ı ahvâli'l-ulûm", Muhammed Muh-sin'in "ez-zâri'a", Şemsuddin Muhammed Amûlî'nin "Nefâisü'l-fünûn fi arâisü'l-uyûn"¹⁰, Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin "er-risâletü'l-âliye fi ehâdisü'n-nebeviyye" gibi eserlerde erbain ve yazarlarına dair bilgiler bulunmaktadır.

¹⁰Amuliy Şemsuddin Muhammed ibn Mahmud. *En-Nefâisü'l-Fünûn fi Erâisi'l-'uyûn*, Tahran:Dârü'l-İslâmiyye, 1381 H., 3.Cilt.

Uşûrî'nin "Hadîs-i Uşûrî" kitabı 1992'de, İmam Muhammed Zekerî ibn Şeref Nevevî'nin "Kırk Hadîs" kitabı ise 2005 ve 2014'te yayınlandı. İmam Gazzâlî'nin "Kırk Hadîs-i Kudî" adlı kitabı 2008 yılında yayınlandı. Ancak bu yayınlar, şairler ve yazarlarca erbain metninin modern okuyucu için yeniden basılmış şeklidir. Bu yayınlardan sonra erbain türünün bilimsel bir çalışma olarak ilgi çekemeyeceği, tarihi ve genel özelliklerine dair bilimsel teorik görüşler ortaya konamayacağı yönünde fikirler gelişmişti.

Erbain kelimesi "kırk" anlamına gelir. I. D. Yagello'nun "Polny persidsko-arabsko-russkiy slovar"¹¹ kitabında erbain kelimesinin sözlük anlamı şu şekilde verilmektedir: “اربعين – sorok (kırk)”. H. K. Baranov'un "Arabsko-russkiy slovar" kitabında “اربعين - sorok, sorokovoy” (kırk, kırkıncı) şeklinde geçmektedir.¹²

"Muin Ansiklopedisi"nde "Çihil" – چهل kelimesinin, "takva, dünyadan yüz çevirme, uzlete çekilme" anlamlarını ifade ettiği belirtilmektedir.

İranlı bilim adamı Zahid Veysi, İmam Nevevî'nin "Erbain"ini incelemiş ve çeviri sürecinde Arapça "erba'în" veya "erba'ûn" - “اربعون, اربعين” kelimesinin iki farklı şekilde telaffuz edildiğine dikkat çekmiştir. Bazı durumlarda "erba'în"ın çoğul olarak "erba'ûn" şeklinde kullanıldığını söylemektedir. Ancak "erba'în" şekli sıklıkla kullanılır. "Erba'ûn" aynı zamanda "40" anlamına da gelir. Örneğin Câmî'nin "erba'în" adlı eseri "Çihil Hadîs", "Tercüme-i Erba'în Hadîs", "Erba'în Hadîs", "Erba'în-i Câmî" gibi farklı şekillerde adlandırılmış.

Hadislerle ilgili kitaplar arasında " Erba'în" veya "Çihil hadis" eserleri özel bir yere sahiptir. Böylece hadisler, erbain de dahil olmak üzere bir dizi eserin oluşmasına ilham kaynağı olmuş, Arap edebiyatında spesifik bir dini-edebi tür olarak ortaya çıkmış ve Arap olmayan halkların edebiyatı üzerinde büyük etki yaratmıştır.

¹¹Yagello İ. D., *Polny Persidsko-Arabsko-Ruski Slovar*, Taşkent, 1910. s. 46.

¹²Baranov H. K., *Arabsko-Ruski Slovar*, Moskova, 1985. s. 284.

1991 yılında Moskova'da yayınlanan "İslam Ansiklopedisi"nde "erbain" terimi açıklanmazken, 2017 yılında Özbekistan'da yayınlanan "İslam Ansiklopedisi" kitabında "erbain" kavramına özel bir madde yazılmış olup şöyle açıklanmıştır:

"Erba'în" - "اربعين" veya "Çihil Hadîs" - "چهل حديث", Ali Şîr Nevâî'nin çeşitli ahlaki konuları içeren 40 hadisin manzum bir tercümesinden oluşan dini-mistik eserdir. Erbain'in Ali Şîr Nevâî'nin dini ve eğitici eserleri arasında özel bir yeri vardır.

Abdurahman Câmi 1481 (Hicrî 886) yılında kırk defa oturup 40 sahih hadis seçerek okuyucunun beğenisine sunduğu bir eser meydana getirmiştir.¹³ Böylesine faydalı bir eserden Türkçe konuşan insanların faydalanmasını isteyen Nevâî, hocası Câmi'nin onayını aldıktan sonra çalışmaya başlamış ve bu eserin manzum tercümesini 2-3 gün gibi kısa bir sürede tamamlamıştır.¹⁴

Dolayısıyla bu ansiklopedide erbain kavramı, doğu ülkeleri halklarının edebiyatında bağımsız bir edebiyat türü, dini-edebi bir gelenek olarak değil, Nevâî'nin çalışmalarından biri olan "Erba'în" eseri olarak yorumlanmıştır.

Edebiyatçı Kazım Müdirşâneçî, 1944 yılında yayınladığı "Câmi'nin Erba'îni" adlı kitabında, 12. yüzyıla kadar Fars-Tacik edebiyatında 40'tan fazla "Çihil Hadis" kitabının yazıldığını belirtmektedir. Müdirşâneçî aslında el-Nevevî'nin "Erba'în-i Nevevî" adlı eserini yazma nedenini şu şekilde açıklamaktadır: "Ali ibn Ebu Tâlib, Abdullah ibn Mes'ûd, Mu'az ibn Cebel, Ebu Derdâ, Abdullah ibn Ömer, Abdullah ibn Abbâs, Enes ibn Mâlik, Ebu Hureyre, Ebu Sa'îd el-Hudrî çeşitli şekillerde rivayet edilen çok senedli hadise işaret ederler."¹⁵

¹³Alimerdan Hayitov, *Erbain-i Câmi'nin Tercimanları* <https://adabiy.uz/adabiyotshunoslik/tanqidchilik/1293-maqola.html>.

¹⁴ *İslam Ansiklopediçeskiy Slovar*. Moskova: Nayka, 1991, S.66, s. 315.

¹⁵Kamalov F., *Çihil Hadis, Abdurrahman Cami i Traditsiya Napisaniya Soroka Hadisov vi Persidsko-Tacikskoy Literature (Do XV veka)*. Hucend, 2012.

İlk başlarda erbain adı altında tevhit ve Allah'ın sıfatları, emirleri, ibadetler, öğütler ve benzeri tamamen dini konularla ilgili hadislerin bir araya toplanması gelenektir. Bunlar arasında bahsettiğimiz Ebu Zekerriyya Yahya bin Muhyiddin el-Nevevî'nin (631-676/1233-1278) "Erba'ın" adlı çalışması meşhurdur.¹⁶ İmam Nevevî, "Erba'ın-i Nevevî" adlı eserinde: "Kırk hadis yazan alimlerden bir kısmı akideye ilişkin hadisler toplamış, bir kısmı da dine ait çeşitli konularda, zühd, edep, nasihat ve diğer konularla ilgili hadisler toplamıştır. Bunların tamamı oldukça güzel bir şekilde yazılmıştır. Allah onlardan razı olsun." demektedir. Bununla birlikte alim, erbain yazma geleneğinin Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in "Kim ümmetime dini konularla ilgili kırk hadis öğretirse, Allah onu kıyamet günü fakihler ve alimler zümresine dahil eder"¹⁷ şeklindeki zayıf hadisin mahiyetinden dolayı pek çok alimin buna yöneldiği fikrini ileri sürmektedir." Dolayısıyla hadis toplama türlerinden biri olan erbainin kendine özgü sosyolojik, tarihsel sebepleri ve ortaya çıkış koşulları vardır.

"Edebi Türler" tarihi ve teorisini konu alan kitabın 2. cildinde yani Özbek edebiyatındaki lirik türlerden bahsedilirken erbainden bahsedilmemiş ve bu tür açıklanmamıştır.¹⁸ A. Nadcafov'a göre: "Edebi bir tür olarak erbain, Fars-Tacik ve Özbek edebiyatında şekillenmiştir. Erbain, Kuran ayetlerini ve Hz. Muhammed'in hadislerini yorumlama aracıdır.¹⁹ Bu yeni şiir türü şeriat kurallarına sıkı sıkıya uyar ve onların şiirsel yorumunu yapar, ancak yorumlarda belirli bir yaratıcı özgürlüğe izin verilir, çünkü İslam'ın kutsal kaynakları olan Kuran ve hadislerin dili değiştirilemez, yalnızca yorumlanmasına izin verilir.

¹⁶ Muradov D., *Hadişunaslık, Atama ve İbareler*, Taşkent, 2009, s. 12.

¹⁷ İmam Muhiddin Zekerî ibn Şeref Nevevî, *age*, s.116; *Kırk Hadis*, Taşkent: Maveraiünnehr, 2005, s. 116.; İmam Muhyiddin Zekerî ibn Şeref Nevevî, *Kırk Hadis*, Taşkent: Şark, 2017, s. 208.

¹⁸ *Edebî Türler ve Canırlar*, Taşkent: Fen, 1992, s. 248.

¹⁹ Necafov A., *Padarok k Sorokaletiyu (Opit İsledovanniye Poetiçeskogo Tolkovanniya Hadisov Cami i Nevai)*//*Zvesta Vastoka*, 2003, No:2.

Alimin fikrine göre, "Erbain Hadis", "Çihil Hadis", "Kırk Hadis" olarak bilinen ve dini erkanların açıklanmasına ithaf edilen eserler, Doğu toplumlarının şairlerinin eserleri arasında yerini almıştır.

İşte böyle bir görevi yerine getiren, yani böyle bir salih ameli edebî bir şekilde gerçekleştiren, hadislerin manasını Müslüman toplumuna aktaran kişinin statüsü şereflendirilir, eserine özel bir ilgi ve hürmetle muamele edilir, kıymet verilir ve yüceltilirdi. Bazı alimler erbain yazmakla ilgilenmeye başladılar çünkü dini bir vecibe olarak erbain yazmaya çok değer verilmeye başlandı. Ancak her edip erbain yazmaya çalışmamıştır. Erbain, Kuran ve hadislerin içeriğinin yorumlanması ve ifade edilmesi olduğundan, bir yanlışlık durumunda din alimlerinde güçlü bir itirazın olması mümkündür.

Ebu Derdâ, Hz. Muhammed (s.a.v)'in "Kıyamet gününde ben o kimse için kefil ve şefaathçi olacağım." hadisini; İbn Mes'ud, "kapılardan hangisinden istersen ondan gir!"denilmiştir" hadisini; İbn Ömer de "Onun adı alimler zümresine yazılacak, şehitlerle birlikte diriltilecektir." hadisini dayanak olarak almıştır.

Herhangi bir edebi kaidenin ortaya çıkmasının sosyal, tarihi, felsefi, ideolojik, medeni ve sanatsal düşüncenin gelişimi ile ilgili amilleri ve nedenleri vardır. Bu nedenle, kanaatimizce, şiirsel bir form olarak erbainin oluşumunda aşağıdaki faktörler rol oynamıştır ve bunlar erbain yazma geleneğinin kökeninin sosyal, tarihi ve sanatsal temellerini oluşturmaktadır:

Sosyo-tarihsel faktör: İslam dinini yaymak ve yaygınlaştırmak, İslam'ın şartlarını ümmete ve halka anlatmak, dini tebliğ çalışmalarını başlatmak, bunun kolay ve anlaşılır yöntem, araç ve yollarını araştırmak ve oluşturmak, sosyal ihtiyaçları belli bir tarihsel dönemin gereklerine göre uygulamak;

Manevi-eğitsel, dini-estetik ve pedagojik faktör: insan ahlakını dini amaçlar doğrultusunda şekillendirmek, dinin etik-estetik ilkelerini anlamak, Müslümanlığın ve Müslümanların ahlaki kriterlerini belirlemek ve normlarını oluşturmak;

Dini-ideolojik faktör: ilahi amacı, ilahi özü anlamak ve onun aracılığıyla özü ve varlığı bilme arzusunu harekete geçirmek;

Propagandaya ilişkin faktör: İlahi özü kitlelere, Müslümanların tefekkürüne aktarmak, onları ilahi bilgilerle donatmak, dini propaganda yapmak;

Kişisel müelliflik ve yazma ihtiyacı ile ilgili faktör: Yazarın inancını, amaçlarını kutsal kaynaklara dayanarak kanıtlamaya ve onaylamaya çalışması, din davasına hizmet etme, sevabı ve ahireti düşünmesi.

Erbain kavramının kökeni açısından bakıldığında, İslam pratiğinde erbain ilk olarak Arap halklarının mistik tasavvuruna dayanan "kırk" kelimesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır.

Arapların toplumsal yaşantısında "erbain" terimi doğrudan İslam diniyle bağlantılı olarak oluşturulmuş, zamanla dini bir uygulama olmuştur. Daha sonraları Şiiilerde özel olarak gerçekleştirilen İmam Hüseyin'in yas törenine de bu isim verilmiştir. Sünni uygulamada böyle bir tören yoktur. Aynı zamanda Arap edebiyatında edebî bir tür olarak erbainin varlığı kesin şekilde teyit edilmemiştir. Kanaatimizce ilk olarak Kuran ayetlerinden ve Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in hadislerinden alıntılar yapılarak edebî eserler oluşturulması ile bu tür ortaya çıkmıştır. Kuran'daki tarihi-mitolojik efsanelere dayanma geleneğinden ve kendine has olarak gelişen şekil ve içerik özelliklerinden beslenerek Arap olmayan toplumların edebiyatında edebi bir tür haline gelmiştir.

Bununla beraber erbain, klasik Arap edebiyatında kendine has şekil, içerik ve anlatım tarzına sahip bir tür olarak tam manasıyla gelişmemiştir. Bu durumun bazı nesnel nedenleri vardır. Öncelikle Araplar Kuran ayetlerini ve Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in hadislerini erbain türünden yola çıkarak açıklamaya gerek duymadılar çünkü Kuran'ın ve hadislerin dili Arapça olduğu için onlar doğrudan bunları anlıyorlardı. Arap olmayan halkların geleneğinde, İslam'ın yayılması için her zaman dinin özünü kutsal kaynaklara dayanarak halka anlatma ihtiyacı duyulmuştur. Buna göre erbain terimi Arap toplumunda ve İslam tarihinde bir anlama

geliyorsa, Arap olmayan halkların edebiyatında başka bir anlama gelmiş ve bağımsız bir edebi-estetik tür düzeyine çıkmayı başarmıştır.

Bu doğrultuda bazı alimlerce vurgulanan, zayıf bir hadis olmasına rağmen bu edebi tür için "erbain" teriminin seçiminde Hz. Muhammed (s.a.v)'in sözleri kesinlikle önemli bir rol oynamıştır. Çünkü eğer Hz. Muhammed (s.a.v)'in sözlerinde 40 kelimesi kullanılmamış olsaydı, 40 kelimesi erbain türünün adı olarak kullanılmazdı. Yani Peygamber Efendimiz (s.a.v) tam olarak kırk ayet veya hadisi seçip, yorumlayıp açıklanmasına müsaade ettikten sonra yazar/şairler bu çalışmayı başlatmış, bunu bir sanat ve edebiyat geleneğine dönüştürmüşlerdir.

Fars-Tacik ve Türk edebiyatında erbain türünün kurucularından biri olan Abdurahman Câmî'nin adını belirtmekte fayda var. Rudâkî, Kuran ayetlerinden ve hadislerden alıntı yapma geleneğini 9. yüzyıldan başlatmışsa da Abdurahman Câmî Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in hadislerini esas alarak bu geleneği yaratıcı bir şekilde geliştirmiş ve erbain türünün özelliklerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Daha sonra bu gelenek Afgan ve Türk edebiyatında, özellikle Özbek, Azerbaycan ve Uygur edebiyatlarında sürdürülmüştür.

Tacikistanlı bilim adamı F. Kamalov'a göre erbain bir edebiyat türü olarak İslam'ın etkisi altında vücuda getirilmiştir.²⁰ Farsça konuşan halklar arasında Kuran ayetlerini ve hadisleri öğrenmeyi teşvik etmek niyetiyle hareket edilmiştir. Ona göre Kuran ayetlerinden ve Peygamberimiz (s.a.v)'in hadislerinden alıntı yapma geleneği Rudâkî (860-941) ismiyle bağlantılıdır. Şair, ilk İslam döneminin ve Acem halklarının sanatçısıdır. Bu nedenle şairin amaçlarından biri de Kuran ayetlerini ve Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in hadislerini okuyup anlamaktı.

Ş. Şamusalov'a göre, eski Arap folklorunun aşağıdaki iki türü "Kuran-ı Kerim'de ifade edilmektedir: a) Eski kabileler ve peygamberlerle

²⁰ Kamalov F., *age*, s. 4.

ilgili efsaneler; b) Atasözleri ve hikmetli sözler.²¹ Kuran'daki rivayetler şu ifadelerle belirtilmiştir: hadis (hikaye), nebe (haber, bilgi), kısass (anlatma, hikâye), haber, esatir (efsane, söylence). Kuran-ı Kerim'de kadim hikâyelerin yanı sıra, ilk İslami rivayetler olan Hz. Muhammed (s.a.v)'in göğe yükselişi (miraç), Mekke'den Kudüs'e (isra) gece yolculuğu anlatılmaktadır.²²

Ebu Zekeriyya Yahya ibn Şerafuddin İmam Nevevî (ö. 676 Hicri), tarihsel devamlılığı ve bütünlüğü koruyarak Arapça Erba'în eserini yazan ünlü yazardır.²³ Nevevî ilk İslam alimlerinden biridir. Mensur kitaplar yazdı. Nevevî, Kuran ayetleri ve hadis şerhleri üzerine çeşitli ithaflar, şerhler, açıklamalar, menkıbeler ve rivayetlerden oluşan bu eserine "Erba'în" adını vermekte ve eserinde 41 hadisi tefsir etmektedir.

Nevevî'nin eserinde belirttiğine göre, ilk dönem İslam alimlerinin birçoğu da erbain ismiyle bu tür eserler yazmışlardır. Bunların arasında Abdullah bin Mübarek (ö. 797 H.) 40 hadislik bir mecmua derledi. Ondan sonra Muhammed ibn Eslem Tûsî (ö. 856 H.), Hasan ibn Süfyan Nesâî (ö. 915 H.), Sullâmî Muhammed el-Hüseyin bin Muhammed bin Musa (ö. 942 H) ve Ebu Bekir Acûrî (ö. 970 H), Dorahûtî (ö. 995 H), Hâkim (ö. 1014 H), Ebu Bekir Muhammed ibn İbrahim İsfahânî (ö. 1082 H), Ebu Abdurahman Sullâmî (ö. 1021 H), Ahmed bin Muhammed bin Ahmed Tûsî (ö. 1126 H) ve Abdullah bin Muhammed Ensârî, Ebubekir Beyhâkî (ö. 1065 H), Sadriddin Konevî, Muhammed bin İshak bin Muhammed bin Yusuf bin Ali (ö. 1275 H) ve benzerleri 40 hadisin şerhini tamamlamışlardır. Dolayısıyla Arapçada oluşturulan erbain, tam anlamıyla bir edebi tür olmayıp, daha ziyade dinî teorik şerh, izah, açıklama, yani dinî bir yorum olarak görülürdü.

Doğu halklarının edebiyatında geçmişte ve günümüzde erbain türünde eser vermiş, manzum erbain yazmış pek çok şair ve yazar bulunmaktadır. Bunlar

²¹ Şamusalov Ş., *Arab ve Uzbek Folklorı Tarihi-Kıyasi Tahlili*. Taşkent, 1997, s. 10.; Şamusalov Ş., *Tipologiya i Vizaimosvaz Folkloru Turkskih i Arabskih Narodov*, Moskova: Akademkniga, 2010.

²² *Age*, s. 11.

²³ İmam Muhammed Zekeriya ibn Şeref Nevevî, *age*, s. 216.

arasında Fars-Tacik ve Türk edebiyatında Ebu Abdurrahman Sullâmî (Erba'în fi't-tasavvuf), Hoca Abdullah Ensârî (Erba'în), Ebu Hafs Nesâfî (Erba'în), Ebu Hamid Muhammed Gazzâlî (Kitâbü'l-Erba'în), Husayn Vâiz Kâşîfî (Er-Risâletü'l-âliyye fi ehâdisi'n-Nebeviye), Muhammed Pürânî (Çihil Hadîs), Abdurrahman Câmî (Çihil Hadîs), Ali Şîr Nevâî (Erba'în), Muhammed Fuzûlî (Erba'în), Muhayyir (Çihil Hadîs), yakın dönemde Mahmûdhan Mahdûm (Necât Bustanî yahut Ferzendge Nasihat), Envar Hacıahmad (Cennetin Kilidi), Şükür Kurban (Erba'în)²⁴ gibi şairlerin kırk hadisın tefsirine ithaf edilmiş manzum erbain eserleri bulunmaktadır.

F. Kamalov araştırmasında Kazim Mudirşâneçî'nin, "Çihil Hadisi"nin Fars-Tacik edebiyatında ilk kez Eslem Tûsî (ö. 242/856) tarafından yazıldığı ve bu geleneğin Muayyed Kureyşî (ö. 242/856) tarafından devam ettirildiği yönündeki görüşüne katılmadığını belirtmektedir. Ona göre Fars-Tacik dilinde erbainin ilk derleyeni Abdullah ibn Mübarek Mervezî'dir (ö. 181/797). Mervezî'den sonra da onun pek çok müridinin erbain geleneğini sürdürdüğü belirtilmektedir. Buna dayanarak İmam Nevevî, "Erba'în" adlı eserinin girişinde ilk erbain yazarlarını sıraladığını ve ilklerden biri olarak da Abdullah ibn Mübarek Mervezî'nin adını zikrettiğini belirtmektedir. Aynı zamanda Nevevî'ye kadar hadis derleyicileri hakkında kesin bir bilginin bulunmadığını, ilk erbainin 8. yüzyılda yazıldığını belirtmektedir.

Kaynaklara göre Abdullah ibn Mübarek Mervezî'den sonra "Kırk hadis" geleneği Ahmed ibn Harbî Nişâpûrî tarafından sürdürülmüştür. Ebulhasan Tûsî'nin "Çihil Hadisi"nin yazılış tarihi henüz bilinmediğinden Ahmed ibn Harbî Nişâpûrî, Fars-Tacik edebiyatında erbain yazan ikinci kişi olarak kabul edilmektedir.

²⁴ARAYANA Vol. XXIV, 1-2, Jan-Feb. Kabil. P. 1996.; *Mehemmed Fuzuli Eserleri*, II-cild, Bakü, 1958.; Nevai, *Eserler XIV Asır*, Taşkent: 1967, s. 46; Mirzaev A., *40 Hadis*, Bakü: Ozan, 1997; Rüstemov A., *Alişir Nevai-Erbain*, Taşkent: Miras, 1991, s. 32; Mahmudhan M., *Necat Bustanî yeki Ferzendge Nasihat*, Taşkent: 2006, s. 68.; Kurban Ş., *Erbain-Alişir Nevai Nazm ile Beyan Etgen Hadisler*, Taşkent: Mihnet, 1991, s. 48.

Nitekim Fars-Tacik ve Türk edebiyatında "Çihil Hadis" yazma geleneğinin kökleri Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Fars-Tacik edebiyatında 8. yüzyılda yazılan ilk "Çihil Hadis" in yazarı ve bu geleneğin kurucusunun Abdullah ibn Mübârek (ö. 181/797) olduğu yönünde görüşler vardır. Abdullah ibn Mübârek tarafından oluşturulan erbain yazma geleneği, Ahmed Nişâpûrî, Eslem Tûsî ve Muayyed Kurâşî'nin eserleri ile geliştirildi.

Daha sonra Hakim Nişâpûrî (ö. 933–1015), Ebu Ubeyde Hirâvî (ö. 401/1011), Ebu Abdurrahman Sullâmî (ö. 412/1022), Ebu Hamid Gazzâlî, Ebu Nâim İsfahânî (449/1059), Ebu'l-Hasan Farsî (1059-) 1134), Ebu Abbas Cürçânî (ö. 482/1089), Ebu'l-Fettâh Hemedânî (ö. 555/1160), Ebu Ömer Tebrîzî (ö. 601/1205), Şehâbuddîn Sühreverdî (ö. 632/1236), Fahriddin Râzî (606/1210), Alauddin Buhârî (ö. 730/1330), Abdu Samad Tebrîzî (ö. 762/1361), Şemsuddin Amûlî (ö. 753/1450), Ebu Tâhir Hucendî (ö. 803/1401), Celaleddin Devvânî (1426 -1505) gibi kişilerin çalışmaları ile daha da gelişti.

Yabancı bilim adamlarının yayınlarında da bu konu ele alınmıştır. Carl Brockelman, Arap edebiyatı tarihinde erbainin ortaya çıkışını, J. Robson ve E. Bertels hadislerin manalarını araştırma ve onları yorumlama konusunu, Aydın Nacafov "40. Yıl Armağanı" adlı eserinde Câmî ve Nevâî'nin eserlerinde hadislerin şiirsel yorumlanması konusunu, Aliekber Dehuda hadislerin "Emsal ve Hikem" üzerindeki etkisini, Aliaskar Halebî Fars-Tacik edebiyatında Kuran ve hadislerin önemini incelediler. Ayrıca Alimuhammad Müezzînî, Bediüzzaman Furûzanfer, Seyid Muhammed Rastgu, Kazim Mudirşâneçî, Zâhid Veysî gibi İranlı bilim adamlarının çalışmalarında hadislerin farklı dönemlerde yaşamış yazarların eserlerindeki yeri ve önemi incelenmiştir.²⁵

Özellikle Kazim Mudirşâneçî'nin kırk hadisin sanatsal özelliklerini araştırdığı "Câmî Erbain'i" monografisi var. Ancak bu tür eserlerdeki yazım geleneği sorunlarına monografide sadece genel hatlarıyla değinil-

²⁵Kamalov F., *age*, s. 72.

mektedir. Yazar, ilk kez "Çihil Hadis"ın İbn Eslem Tûsî tarafından yazıldığı, Câmî'nin ise Hirâvî'nin takipçisi olduğu fikrini ortaya atmaktadır. Kanaatimizce bu bir yanılgıdır. Abdullah ibn Mübârek, Ahmed ibn Harb'in "Erbain"inin ve Câmî'den önce yazılan "Çihil hadis"lerin adını bile anmıyor. Ayrıca kırk hadis yazma konusundaki geleneğin gelişiminin ve ilerleyişinin tarihi yönleri de monografide ele alınmamıştır.

Ünlü şarkşinas E. Bertels ve İranlı bilim adamları Hâşim Râzî, Aliasker'in monografilerinde Câmî'nin "Çihil Hadis"inden bahsedilir ancak "Çihil Hadis"ın Fars-Tacik edebiyatındaki yeri ve önemi tam olarak ele alınmamıştır.

Bu konu Tacik edebiyat araştırmalarında geniş çapta incelenmemiştir. Burada A. Afsahzad, araştırmasında Câmî'nin birçok kütüphanede bulunan "Çihil Hadis" yazmaları hakkında önemli gerçekleri ortaya koymaktadır.²⁶ Alim ayrıca erbain metinlerini diğer benzer "Çihil hadis"ler ile karşılaştırarak inceleme konusuna da özel önem vermektedir. Câmî'nin asıl amacının Peygamberimiz (s.a.v)'in hadislerini mümkün olduğu kadar basit ve popüler bir şekilde yorumlamak olduğuna inanıyor.

Dünya edebiyatı araştırmacısı olan F. Kamolov, "Abdurrahman Câmî'nin "Çihil Hadisi" ve Fars-Tacik Edebiyatında Kırk Hadis Yazma Geleneği (15. yüzyıla kadar)" adlı araştırmasında "İslam kültüründe erbainin oluşumu ve gelişimi", "15. yüzyıla kadar Fars-Tacik edebiyatında 40 hadis geleneğinin oluşumu ve gelişimi" ve "Abdurrahman Câmî'nin "Çihil Hadis" adlı eseri ve sanatı", Abdurrahman Câmî'nin "Çihil Hadis"inin nüshaları, basımı ve çevirileri konularını ele almıştır. Bu araştırmasında erbainin derlenmesine ve Fars-Tacik edebiyatına girmesine neden olan faktörler ve 15. yüzyıla kadar erbain yazmanın bir gelenek haline gelmesini bilimsel temellere dayandırmaktadır.

Araştırmada bu gelenek Abdurrahman Câmî'nin "Çihil Hadis"i esas alınarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Dünyanın çeşitli kütüphanelerinde

²⁶Efsahzad A., *Tahavvul-i Efkar-i Abdurrahman Câmî*, Duşanbe: İrfân, 1981.

bulunan Câmî'nin "Erba'în" el yazmaları, özellikle de "Tacikistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmaları Bölümü Farsça El Yazmaları Kataloğu"nda kayıtlı "Erba'în", "Erba'în Hadis", "Erba'în Hadis Tercümesi" isimleriyle 11 el yazma nüshası hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Câmî'ye ait Erba'în eserinin sonraki dönemlerde yapılmış neşrlerine de değinilmiştir.

Adıgeçen çalışmada Câmî'nin "Çihil Hadis"inin Fars-Tacik edebiyatındaki yeri ve sanatsal özellikleri ele alınmıştır.²⁷ Kamalov, araştırmasında Câmî'nin "Çihil Hadis"inin ilk kez Nevâî tarafından Özbekçeye, Fuzûlî tarafından da Azerice'ye çevrildiğini vurguluyor. Ancak çalışmada Nevâî ve Fuzûlî'nin eserleri detaylı incelenmemiş ve Câmî'nin eserinin Özbekistan fondlarında bulunan el yazma nüshaları hakkında bilgi verilmemiştir.

Azerbaycanlı bilim adamı Atami Mirzaev, "Câmî, Nevâî, Fuzûlî'nin yazdığı 40 hadis" adlı kitabında²⁸ Câmî, Nevâî ve Fuzûlî'nin Erba'înleri hakkında genel bilgi vermekte, her üç şairin eserini Azerbaycan Türkçesine aktararak yan yana vermektedir. Atami Mirzaev bu kitabın girişinde "Hadis Hakkında", "Hadis Kitapları", "Erbain Hadis Mecmuaları", "Câmî, Nevâî, Fuzûlî'nin "Hadis Erbain"leri ve "Çeviri Özellikleri" başlıkları altında yorumlar yapmıştır. Ancak Câmî, Nevâî, Fuzûlî'nin Erba'înlerinin orijinal metnini vermekle yetinip onların karşılaştırmalı incelemesini yapmamıştır.

Abdurahman Câmî, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in ahlâk konusundaki 40 hadisini seçmiş ve her birini Fars-Tacik dilinde kıt'a şeklinde manzum olarak yorumlamıştır. Seçtiği hadisler Kuran ayetleriyle uyumlu olup nazm şeklinde yazılmıştır. Bu nazmlar kısa ve ahenkli olup, okuyucunun ezberlemesine uygun ve akıcı bir dile sahiptir. Câmî'nin "Çihil Hadis" eseri 886/1481'de yazılmıştır.²⁹

Erbain'in sözlük anlamının "kırk" olmasının özel nedenleri vardır. İslam'da "kırk" sayısının kutsal bir güce sahip olduğu kabul edilir. Allah'ın

²⁷Kamalov F., *age*, s. 78.

²⁸ Mirzaev A., *age*, s. 90.

²⁹Alişir Nevai, *Hamsetü'l-Mütehayyirin*, Taşkent: Taşkent Devlet Şarkşinaslık İnstitütü, 2004.

Musa'ya Tur Dağı'nda kırk gece tek başına namaz kılmasını emretmesi, Ebu Bekir'in (r.a.) 40 yaşında ailesiyle birlikte iman etmesi, anne ve babasına dua etmesi ve benzeri durumlar 40 sayısının özel bir sayı olduğuna işaret etmektedir. Kuran-ı Kerim'de 40 sayısı ile ilgili 4 ayet vardır; bunlar Bakara Suresi 51. ayet; Maide Suresi 26. ayet; A'raf Suresi 142. ayet; Ahkaf Suresi, 15. ayet.

Kuran-ı Kerim'de Bakara Suresi 51. ayette şöyle buyrulur: " Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz." ³⁰

Maide suresinin 26. ayetinde şöyle buyrulur: "Allah, şöyle dedi: "O hâlde, orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar. Artık böyle yoldan çıkmış kavme üzülme." ³¹

A'raf suresinin 142. ayetinde " Mûsâ'ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı. Mûsâ, kardeşi Hârûn'a, "Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma" dedi." ³²

Benzer şekilde Ahkaf suresinin 15. ayetinde şöyle deniliyor: "Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun (anne karnında)

³⁰*Kuran-ı Kerim* (Manalarının Tercime ve Tavsifi, Türcime ve Tavsif Müellifi) Abdüleziz Mansur, Taşkent: 2004, s.8.

³¹ *Kuran-ı Kerim*, s.112, İzah: Musa (as) kavminin takdirini Allah'a havale edince, O onlara ceza olarak kırk yıla kadar mezkur mukaddes yere girmemelerini, farklı yönlere gitmelerini söyledi.

³²*Kuran-ı Kerim*, s. 167. İzah: Musa (as) kavmine eğer Allah bizi Firavun'dan kurtarırsa sizlere onun huzurundan kitap getireceğim, onun ayetlerinden emirlerini ve yasaklarını bilirsiniz, diye söz vermiş. Bu kitabı istediğinde Allahu Teala otuz gün oruç tutmasını buyurdu. Zilkade ayı idi. Oruçları açacağı zaman ağızdan kötü koku geldiğini görünce misvakla temizlediler. O sırada Allah: Oruçluların ağızından gelen kötü kokunun benim nezdimde miski anberden de daha iyi koktuğunu bilmiyor muydun? diyerek yine on gün oruç tutmasını buyurdu. Başka rivayetlerde ise, otuz günlük oruçtan sonra konuşmak için yine on gün eklemiş ve ilahi mektupları vermiştir.

taşınması ve süttten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: “Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih ameller işlemeyi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.”³³

Bu ayetlerde "40 gece", "40 yıl", "40 yaş" ifadeleri geçmektedir. Kırk sayısının kendine has bir anlamı olduğu dikkat çekmektedir. Şimdi kırk kelimesinin geçtiği hadislerle dikkat edersek Ahmed Ziyaüddin el-Kümüshânevî'nin "Râmizü'l-ehâdis" adlı eserinde 40 sayısıylı ilgili şu hadisler verilmektedir: ³⁴

1. Hazreti Enes (r.a.)'den: "Ümmetim beş sınıftır: Kırk yaşlarında olan mümin ve salih kimseler; yüz yirmi (120) yaşındakiler, bunlar birbirleri ile haberleşirler, birbirlerini ziyaret ederler; yüz altmış (160) yaşındakiler, bunlar birbirinden yüz çevirirler ve yakınlıktan kaçınırlar. Bundan sonra Harcü'l-harc (hakiki ankanın tohumu kadar nadir olan zaman) içinde kalırlar" (İbn Mecce'nin rivayeti).

2. İbni Mes'ud (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre: "Yüce Allah, Adem'in (a.s) çamurunu kırk gün kırk gece boyunca karıştırdı. Daha sonra alıp ikiye böldü. İyiler sağa, kötüler sola ayrıldı. Sonra tekrar karıştırdı. Bundan dolayı iyi insanlardan kötülüklerin, kötü insanlardan iyiliklerin ortaya çıkması mümkündür"(Deylemî'nin rivayeti).

3. Hz. Ali (r.a.)'den: “Abdallar Şam'da olurlar. Kırk kişidirler. Bunların şerefine üzerinize yağmur yağar. Bunların şerefine, düşmanlarınıza karşı galip gelirsiniz. Bu insanların hürmeti sayesinde toprağın sizi yutmasından ve bela-musibetlerden kurtulursunuz" (İbn Asâkir'in rivayeti).

³³Kuran-ı Kerim, s.504. İzah: Bu ve sonraki ayet Ebu Bekir'in (ra) babası Ebu Kehâfe, anası Ümmülhayr ve çocuklarına dair nazil olmuştur. O, 38 yaşında iman etmiş, 40 yaşında anne babasına dua etmiştir. Sahabeler içinde aile üyelerinin tamamı iman etmiş tek aile Ebu Bekir (ra)'in ailesidir.

³⁴ Ahmed Ziyâüddin el-Kümüshânevî, *Râmizü'l-ehâdis*, Taşkent: 2007. (2. Hadis, s. 332; 7. Hadis, s. 355; 6. Hadis, s. 382, 5. Hadis, s. 384, 9. Hadis, s. 492)

4. Hazreti Enes (r.a.)'den: "Peygamberler kabirlerinde kırk günden fazla kalmazlar. Onlar sur'a üfleninceye kadar Huzur-ı İlahi'de namaz kılarlar" (Beyhâkî, Hâkim, Deylemî'nin rivayetleri).

5. Hazreti Ebu Berzak (r.a.)'tan: "Mümin-Müslümanların fakirleri, zengin kardeşlerinden kırk yıl önce cennete gireceklerdir." Sonra zenginler "Keşke dünyada fakir olsaydık" derler. Kâfirlerin zenginleri, fakirlerden kırk yıl önce cehenneme gireceklerdir. Kâfirlerin zenginleri de diyecekler ki: "Keşke dünyada fakir olsaydık." (Deylemî'nin rivayeti).

Kırk sayısının Kuran ayetlerinde geçmesi, çilenin kırk günden ibaret oluşu, halvetin kırk gün oluşu, insanın ölümünden kırk gün sonra ruhun dünyayı terk etmesi, kırk sayısının insan hayatında olgunlaşmaya başlama ile bağlantılı olması, halk anlatılarında kişiye çeşitli koşulları yerine getirmesi için verilen sürenin kırk gün olması gibi örnekler bu sayının edebi ve teolojik yönüne işaret eder.

Bu ifade benzer şekilde kırk gün çileye girmek, yani kırk gün sufilerin inzivada ibadet etmeleri ve kişinin ölümünden kırk gün sonra yapılan merasim anlamına gelir.³⁵

Mesela tasavvufla ilgili bir eserde şöyle deniyor:³⁶ "Peygamberin sünneti, Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.)'in yol yordamıdır, sözleridir, karakteridir, yaptığı işlerdir. Sünnet ehli, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) bütün işlerine, sözlerine ve talimatlarına, halifelerin ve sahabelerin örnek ve asil davranışlarına titizlikle uyar.

Peygamber'in yaptıkları herkes için bir yaşam programı, sözleri ve gayeleri ise hakikate giden tek doğru rehberdir. Şunu söylemek gerek ki mutasavvıflar gayelerinin çoğunu Kuran-ı Kerim'den ve hadislerden edinmektedirler. Aslında Kuran'da mal ve dünyaya muhabbet beslemek, şeytan, nefis, hırs ve hevesler hakkında pek çok ayet bulunmaktadır. Cenab-ı Hak pek çok yerde kullarını fani dünyaya aldanmalarına karşı uyarmaktadır. Çünkü dünyayı seven insan, Allah'ı unutmaya başlar. Benzer şekilde nefsin şehvetiyle

³⁵Gıyasüddin M., *Gıyâsü'l-Lugat*, 1. Cild, Neşriyat-ı Edib, 1997.

³⁶Kamilov H., *Tasavvuf*, Taşkent: 1996, s. 93.

ilgili de pek çok hadis vardır. Yalnızca Câmî ve Nevâî tarafından tercüme edilen "Kırk Hadis"te dünyeviliğin ve nefsin kölesi oluşun oldukça kötü sonuçlarını anlatan beş hadis bulunmaktadır.”

1.2. Edebi Bir Tür/Canır Olarak Erbain'in Sınıflandırılması ve Tipolojisi

A. Kvyatkovsky'nin "Poetiçeskiy slovar" adlı kitabı canır kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: "Canır (Fransızca Genre - tür), edebi eserin belli bir biçimidir.³⁷

Özbekistan'da yayımlanan "Edebi Türler ve Canırlar" kitabının 1. cildinde edebiyat araştırmalarında canır sorunu hakkında araştırmacıların hemfikir olmadıkları söylenmektedir. Çünkü edebiyat teorisini ele almak, edebi gerçekliğin teorik yönlerini anlamak ve tanımını geliştirmek çok önemlidir ve canır konusunda da aynı durum geçerlidir. Canırı doğru bir şekilde tanımlamak, edebi metnin iç kaidelerini anlamakla olur. Bu herkesin yapabileceği bir şey değildir³⁸.

Canırlar konusunda onları edebi türlerle (L. Timofeev, A. Kvyatkovsky, B. Nazarov, N. Rahimcanov, M. Koşcanov, E. Karimov, U. Toyçiev) aynı gören veya onları edebi şekil olarak değerlendiren bilim adamları var (G.N. Pospelov, G.N. Abramoviç). Örneğin E. Karimov ve B. Nazarov, "Her edebi türün çeşitli canırlardan sanat eserlerini içerdğini" ifade etmektedir.

"Edebi Türler ve Canırlar" kitabının ikinci cildinde "Canır, edebiyatın temel konularından biridir. Bu, edebiyatın bir büyüme biçimi, bir kahraman karakterinin yaratılış tipidir, denilmektedir.³⁹ Bu nedenle çoğu edebiyatçının görüşüne göre canır kavramının net bir tanımı geliştirilememiştir ve görüşlerde hala bazı çelişkiler bulunmaktadır. E. Hudayberdiev'e göre, "Özellikle bir milletin edebiyatında edebi tür ve

³⁷Kvyatkovskiy A., *Poetiçeskiy Slovar*, Moskva: Sovetskaya Ansiklopediya, 1996.; *Kratkaya Literaturnaya Ansiklopediya*, Taşkent: 1962.

³⁸*Edebi Türler ve Canırlar, 1. Tom*, Taşkent: Fen, 1991, s.1.

³⁹*Age.*, s. 130.

canırların doğuşu ve gelişimi, milli ve estetik gelişimin ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak gerçekleşir. Herhangi bir ülkedeki toplumsal gelişimin ulusal ve tarihsel benzersizliği, edebi türler ve canırlar alanında da görülebilir.⁴⁰

U. Toyçiev'e göre lirik türlerin kendine has özellikleri vardır. Lirik şiirde lirik canırlara "şekiller" de denir. Ancak Doğu edebiyatında lirik canırlara "şiir türü" adı verilmektedir.⁴¹ Toyçiev, Doğu edebiyatı ile Sovyet döneminde tanımlanan "edebi tür" teriminin birbirine eşdeğer olduğu sonucuna varıyor. Bu nokta, Doğu'nun Batı ile canırlar alanında ilk edebibilimsel temasıdır. "Farabi'nin Aristoteles'in poetikası hakkındaki yorumları bunu kanıtlayabilir. Bu konuya o dönemde Rum ve Arap dilleri aracılık ediyordu. Daha da önemlisi, museddesler gibi spesifik, görünüşte farklı türlerin dışındaki şiir biçimleri de bir "şiir türü"(canırı) olabilir. Ancak böyle bir "canır" şiir türü olarak adlandırılırken, genel olarak canırın gerekliliklerinin dikkate alınması gerektiği, canır olarak adlandırılan şiirin biçiminin belirli özelliklerinin olması gerektiği sonucuna varılmıştır.⁴²

U. Toyçiev devamlılık, tarihsellik, öncelik, çok tekrar, geleneksellik, kendi türüne göre genellik, ideolojik ve sanatsal açıdan olgun şiir örneklerine sahip olma, olgun bir imaj yaratma ve lirik bir kahramanın karakteri gibi hususiyetleri lirik canırların özelliklerinden sayar. Bilim adamına göre sadece Özbek edebiyatında değil, Rus ve dünya edebiyatında da lirik canırların sınıflandırılması ve düzenlenmesi gerekiyor. Canır kategorisi aynı zamanda kurgunun hem biçimsel hem de içerik öğeleriyle ilgilidir; diğer yandan canır, bir dizi tipolojik özelliklerden oluşur. U. Toyçiev'e göre her canır, ulusal edebiyattaki gelişimine göre aşağıdaki aşamalardan birinde yer alır: a) Senkretik

⁴⁰Hudayberdiev E., *Edebiyatşinaslıkga Kiriş*, Taşkent: Şark, 2008, s. 227.

⁴¹Handemir G. *Mekârim-i Ahlâk*, Taşkent: 1948; Mirzaev S., *Nevai Aruzı*, K.D., Uzbekistan SSR Fenler Akademisi Ebu Reyhan Beruniy Nomıdagi Şarkşinaslık İnstitüti, Taşkent: 1946.

⁴²*Edebi Türler ve Canırlar, 2. Tom*, Taşkent: Fen, 1992, s. 131.

(karma) dönem; b) Ayrılmış dönem; c) Şekillenmiş dönem; g) Gelişmekte olan dönem; d) Olgunlaşma dönemi".⁴³

G.N. Pospelov'a göre "canır" terimi edebiyatta iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bazen daha önce edebi tür olarak kabul edilen şarkı sözleri, destanlar, dramalar canır olarak adlandırılır. Etimolojik olarak bu doğrudur. Ancak bu, eski çağlardan beri var olan edebi türleri değil, destanları, romanları, hikâyeleri, gazelleri, muhammesleri, rubaileri, denemeleri, trajedileri, komedileri vb. içerir. Bu şekildeki parçalara "canır" demek geleneğe aykırıdır. Buna göre biz "canır" terimine bu terimin geleneksel anlamından yola çıkarak yaklaşıyoruz. Ancak bunların birbirlerinden farklarını belirlemek, hangi genel prensiplere göre ayrılacağı, sınıflandırılacağına karar vermek oldukça zordur.⁴⁴

O.İ. Fedotov'a göre, "tür ve canır kavramı ebedi ve mutlak değişmez değildir. Sanatsal düşüncenin gelişimine göre doğar, teorik olarak anlaşılır, tarihsel olarak gelişir, değişir, hakim olur, biçim ve içerikleri açısından istikrar kazanır veya sınırlanır. Bunlardan genel "tür" kavramı daha temel ve sabittir; "canır" kavramı ise daha dar, büyüyen ve değişen bir kavramdır.⁴⁵

Canırların teorisindeki oluşum sürecini ve mahiyetini kısaca ele aldıktan sonra erbain canırının özellikleri hakkında görüşlerimizi ifade edebiliriz.

Çeşitli teorik çalışmaların incelenmesi ve erbainlerin biçim-içerik özelliklerine dayanarak, araştırmamızda erbain edebi canırının aşağıdaki özellikleri olduğunu belirtebiliriz:

Kutsal kaynaklara dayanması;

Dini ve teolojik maneviyat ve aydınlanmayı temel alması;

Gelenekçilik;

Eserin amacının olması;

Tematik yönelim;

⁴³Age. s. 133.

⁴⁴ Paslelov G. N, *Teoriya Literaturı*, Moskva:Vısşaya Şkola, 1978, s. 230.

⁴⁵ Fedotov O. İ., *Asnovı Teori Literaturı*, Moskva Vlado, 2003.

Kompozisyon yapısı;
Baş kahraman sorunu;
Dil ve üslup meselesi;
Konunun ilerleyişi ve içerik.

Dolayısıyla erbainin yukarıda belirtilen edebî canır özellikleri dikkate alındığında, araştırmamızda şartlı olarak kategorilere ayrıldığını varsaymak gerekir. Çünkü sınıflandırma konularında konuyu çok geniş bir şekilde ele almak, parçalara ayırmak ya da sadece genel özelliklerini düşünmek mümkündür. Canırın özelliklerini belirlerken edebi eserin "biçim ve içerik bütünlüğü" ilkesinden yola çıktık. Bu nedenle belirtilen sınıflandırmada hem form öğelerine hem de içerik öğelerine özellikle dikkat ettik. Belirtilen özelliklerin her biri analiz edilirse, her özelliğin kendine özgü nedeni ve nesnel gerekliliği ortaya çıkacaktır.

Kutsal kaynakları esas alma: Erbain bir canır olarak İslam'ın kutsal kaynaklarıyla, yani Kuran ve hadislerle doğrudan ilişkilidir. Erbainde her hadisin bir ravisinin olması gerekir.

Kuran metninin kutsal kabul edildiği bilinmektedir. Buna göre Kuran'ın içeriği de kutsaldır. İçeriğinin kişisel amaçlarla yanlış yorumlanması, çarpıtılması ve değiştirilmesi kesinlikle yasaktır. Bu yerleşik bir prosedürdür ve kutsal bir kuraldır. Bu nedenle erbainde de bu prosedür sıkı bir şekilde takip edilmektedir. Erbainlerde yorumlar yapılır ama içerik asla değiştirilmez, bozulmaz. Sonuç olarak, içeriğe yani dini kanuna yönelik bu katı standart, saygılı tutum, bir canır olarak erbainin kaidesini belirler. Dolayısıyla İslam'ın kutsal kaynaklarına, bunların içeriğine ve kesin olarak tanımlanmış normların temellerine duyulan saygı, erbain canırının kesin kurallarının bulunduğu güçlü bir şekilde göstermektedir.

Aynı tutum hadisin içeriği için de geçerlidir. Şemseddin Muhammed Amûlî araştırmasında hadislerin, Hz. Muhammed (s.a.v)'in söz ve davranışlarını yansıtan bilgiler olduğunu ifade eder. Hadisler toplum nazarında kutsaldır ve Hz. Peygamber'in hayatının özünü, fiillerini, sözlerini, yani görüş ve fikirlerini bünyesinde barındırır. Ayrıca Kuran ayetleri hadislerle açıklanmakta ve Müslümanlara doğru yol gösterilmektedir.

Hadislerin manalarını tahrif etmek, özellikle de hadis uydurmak büyük günah sayılır. Buna göre sadece Kuran ayetleri değil, hadislerin yorumlanmasında da erbainin bu özelliği oldukça önemlidir.⁴⁶

Mesela İmam Muhyiddin Nevevî'nin "Kırk Hadîs" adlı eserinde tevazu faziletiyle ilgili hadis şu örneklerle açıklanmaktadır:

Yirminci Hadis:

Hayatın Fazileti

عن ابي مسعود عقبة بن عمرو الانصارى البدرى رضى الله عنه قال قال رسول الله "ان مم ادرك الناس من كلام النبوة الاولى: اذا لم تستح فاصنع ما شئت". رواه البخارى.

Ukbe ibn Amr Ensârî (r.a.), Allah'ın Elçisinin (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "Geçmiş peygamberlerden insanlara inen bir söz vardır: "Eğer hayasız isen, istediğini yap" (Buhârî, Ebu Dâvud ve İbn Mace'nin rivayetleri).

"Hayasız isen istediğini yap." Yani insan bir şeyi yapmak istiyorsa, Allah'tan ve insanlardan utanmıyorsa istediğini yapar, utanırsa onu yapmaz. İslam tamamen bu temel üzerine inşa edilmiştir. "Ne istersen onu yap" sözü, caiz amellerde de geçerlidir. Çünkü bir iş şer'en yasaklanmamış ise caiz kabul edilir.

Bazıları hadisi şu şekilde yorumlamışlardır: "Eğer kalbinle bir kötülük yapmak istersen, Allah'tan utanmazsan ve O'ndan korkmazsan istediğini yap." Buradaki emir tehdit içindir, mübah olduğu için değildir.

اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.

"Dilediğinizi yapın! Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür." (Fussilet, 40)

وَاسْتَغْفِرْ مَنْ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ.

"Onlardan gücünün yettiği kimseleri sesinle ayart..." (İsra, 64) denilmektedir,⁴⁷ Hadis, Kuran ayeti ile delillendirilmektedir. Erbainde yer alan hadislerin yorumunda uzun, karmaşık cümlelerin bulunmaması

⁴⁶Amûlî Şemsüddin Muhammed ibn Mahmûd, *en-Nefâisü'l-Fünûn fî erâisü'l-'uyûn*, Tahran:Dârü'l-İslâmiyye, H.1381, 3. Cilt.

⁴⁷İmam Muhyiddin Zekeriya ibn Şeref Nevevî, *age*, s. 65.

hadislerin içeriğinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Genel olarak erbaindeki düzyazının dili sadelik bakımından halk diline yakındır.

İslam'ın maneviyatından ve aydınlanmasından beslenme: Erbain canırının bu özelliği, dini-tasavvufi edebiyat, özellikle menkıbeler, dini ritüel ve merasim eserleri (nutuklar, ilahiler, ritüel şarkılar, mersiyeleler, münacatlar, dualar), dini şiirler ve halk edebiyatı için de geçerlidir. Bu durum erbain canırının kelami içeriğe sahip olmasıyla ilgilidir. Erbain canırının en önemli özelliklerinden biri İslam maneviyatıyla ve İslami aydınlanmayla olan bağlantısıdır. Erbain sadece dinin normlarını, yani nasıl dua edileceğini, Hacca nasıl gidileceğini, zekatın ne kadar verileceğini açıklamakla kalmaz, aynı zamanda bir Müslüman'ın maneviyatını zenginleştirmek için gerekli olan sosyal ve manevi değerler sistemini de açıklar. Böylece müminleri İslami bilgilerle donatır, kişinin manevi arınmasına hizmet eder ve günlük ihtiyaçlarını giderir. "Maneviyat hem kaynağına hem de amacına göre bu fani dünyanın ötesine, öbür dünyaya yöneliktir. Maneviyat, bekanın fenada zuhur etmesidir. Maneviyat kişi için ne maddi bir ihtiyaç ne de siyasi bir zorunluluktur. Maneviyat insanın kendi özüne karşı sorumluluğudur. Onun mahiyeti, varlığın sonsuzluğuyla ilgilidir.⁴⁸

İnsanın manevi zenginliği onun iç dünyasını belirler. İmam Nevevî, "Erba'în" adlı eserinde aşağıdaki hadisi şöyle açıklamaktadır:

عن ابی عمر رضی الله عنهما قال: اخذ رسول الله بمنکبی فقال: کن فی الدنيا کانک غریب او عابر سبیل و کان ابن عمر رضی الله عنهما یقول: اذا امسیت فلا تنتظر الصباح، و اذا اصبحت فلا تنتظر المساء، وخذ من صحتک لمرضک، و من حیاتک لموتک" رواه البخاری.

İbni Ömer (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.v) bir defasında omuzlarımdan tuttu ve şöyle buyurdu: "Dünyada bir garip veya misafir gibi ol.⁴⁹

İbn Ömer (r.a.) diyor ki: "Akşama ulaşırsanız sabahı beklemeyin, sabaha ulaşırsanız akşamı beklemeyin." Hastalığınızda sıhhatiniz için, hayatınızda ise ölümünüz için bir hisse alın." (Buhârî, Tirmizî ve İbni Mace'nin rivayeti).

⁴⁸İmamnazarov M., Eşmuhamedova M., *Milliy Maneviyatımız Esasları*, Taşkent: 2001, s. 34.

⁴⁹İmam Muhyiddin Zekeriya ibn Şeref Nevevî, *age*, s. 107-109.

"Dünyada bir garip ya da misafir gibi ol." Yani ona çok bağlanmayın, orayı vatanınız olarak görmeyin, sonsuza kadar orada kalacağınızı düşünmeyin. Memleketinden uzakta, ailesine ulaşmak isteyen bir yabancı gibi dünyaya bağlanın. Salmân-ı Fârisî (r.a.) şöyle dedi: "Efendim (s.a.v) bana, bir süvarinin yiyeceği kadar dünyadan almamı tavsiye etti."

Hadislerde bir an önce tövbe etmeye, ölüme hazırlanmaya dair ifadeler vardır. Bir eylemin gerçekleşmesi hakkında inşaallah denmesi gerekir. Yüce Allah şöyle merhamet eder:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا (٢٣) إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ

"Allah izin verirse" demeden hiçbir şey için, "Şu işi yarın yapacağım" deme! Unuttuğun takdirde Rabb'ini an ve "Umarım Rabb'im bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir" de. (Kehf Suresi, 23-24. ayetler).

"Sağlıklı iken hastalıklı zamanlar için..." Bu emir, insanın sağlıklı zamanlarının değerini bilerek salih amellerini çoğaltması içindir. Çünkü bazen hastalık ve yaşlılık nedeniyle oruç tutmaya, namaz kılmaya ve diğer ibadetleri eda etmeye güç yetmeyebilir.

"Hayattayken ölümünüz için..." Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu sözleriyle ahiret için azık hazırlanmasını emretmiştir. Bu konuda Allahu Teala şöyle buyuruyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ

"Herkes yarın için ne hazırladığına baksın." (Haşr Suresi, 18. ayet)

İnsan ölene kadar bunu umursamaz. Öldüğünde de şöyle der: "Rabb'im, beni (hayata) döndür."

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ (٩٩) لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ

Geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım" (Mü'minûn Suresi, 99-100)

İmam Gazzâlî şöyle buyuruyor: "Faziletli kimsenin bedeni, salih amellerin işlendiği bir ağ gibidir. İyiliğe kavuşarak ölürse bu ona yeter. Bundan sonra bu ağa artık ihtiyaç duyulmaz. Bu ağ, ölümle ondan ayrılan bedendir. Elbette insan öldüğünde dünyaya olan arzusu da biter. Kabir küçük

olduğu için ruh salih ameli arzular. Yanında salih amel varsa razı olur. Aksi takdirde azık için dünyaya dönmek ister. Bu arzu, canı kendisinden alınmasından sonra olduğundan; "Maalesef geçti" deniyor. Kişi akılsızlık ettiği ve kabir için hazırlık yapmadığı için her zaman pişmanlık duyar. Bu nedenle Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Hayattan ölümün için fayda al." Yüce Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur."⁵⁰

Hadisler yorumlanırken çeşitli kıssalar etkili bir şekilde kullanılmıştır.

Gelenekçilik: "Arap dili ve şiir ilmi anayurdumuza İslam diniyle birlikte gelmiştir. Medreselerde Kuran, tefsir, hadis ilmi, Arap dilinin kullanımı, şiir kaideleri öğretilir ve ezberletilirdi."⁵¹ Bu edebi geleneklerden biri de erbaindi. Erbain sadece yazılı edebiyatın değil aynı zamanda folklorun da bir özelliği haline geldi. Erbainin geleneksel karakteri bir geleneğe dayalıdır, yani tekrarlanır, nesilden nesile aktarılır, değer verilir ve hürmet edilir, korunmaya çalışılır, bir değer olarak özel bir dikkatle ele alınırdı. Erbainin kendine has bir şekli vardır, içerik özellikleri ve kaideleri, belirli özellik ve niteliklerin oluşmasını sağlar, ayrıca bazı fikir ve görüşlerin propagandasını yapar. Erbainlerin yazılış amacına uygun olarak oluşturulan rivayetler, hikâyeler, efsaneler ve atasözleri bunun açık bir delilidir. Dolayısıyla geleneksellik erbainlerin canır özelliklerinden biri olup manzum eserler, çeşitli şekillerdeki rivayetler, efsaneler gibi halk kitleleri arasında yaygınlaşması, onun bir edebî gelenek düzeyine yükseldiğini göstermektedir. Erbain geleneğini sünnetin alametlerinden biri olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in sözlerine, eylemlerine ve örnekliğine uymak, Müslüman'ın hayat kriterlerinden ve görevlerinden biridir. Mesela "Müslümanlara diliyle ve eliyle eziyet etmeyen gerçek Müslüman'dır" hadisi Nevâî'nin "Erba'ın" adlı eserinde şiirsel olarak şöyle ifade edilmiştir:

⁵⁰ İmam Gazzâlî, *Kırk Hadîs-i Kudsi*, Taşkent: Taşkent İslam Üniversitesi, 2008, s. 6.

⁵¹ İmamnazarov M., Eşmuamedova M., *age*, s. 407.

*Kim müselmânlığ eylese da'vâ
Çın imes ger kıılır fidâ cânlar
Ol muselmân durur ki sâlimdür
Tili vü ilgidin müselmânlar⁵².*

Buna göre erbain Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in yolundan hareket etme ihtiyacını, şiirsel anlatım araçlarıyla sıradan okuyucunun aklına ve kalbine ulaştırmayı maksat edinmiştir.

Erbainlerde verilen hadisler, Kuran ayetleriyle ortak anlam taşımakta olup, kısa ve akıcı olmaları okuyucunun ezberlemesini ve anlamasını kolaylaştırmıştır. Kuran ve hadis temalarını esas alan eserler olan erbainler, dini açıdan Doğu edebiyatında örnek teşkil etmenin yanı sıra, klasik Doğu edebiyatında benzersiz bir geleneğin oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Eserin Gayesi: Bir sanat eserinin en önemli canır özelliklerinden biri onun gayesidir. Sanat eseri gayesiz olamaz. Eserin gayesi genellikle eserin yazarı tarafından belirlenir. Ancak erbainde iki durum açıkça kendini göstermektedir. Birincisi erbainde eserin bir gayesi vardır. İkinci durum bu gayenin eserin yazarı tarafından belirlenmemiş olmasıdır. Erbain yazarı yalnızca konunun kapsamını tanımlamaktadır. Yani, İslam'ın maneviyatıyla ilgili geniş konu yelpazesinden hangisini, daha doğrusu hangi 40 tanesini seçeceğine erbain yazarı karar verir. Bu bağlamda yazarın özgürlüğü sınırlıdır. Peki aslında erbainde gaye nedir? Sanat eseri niteliğindeki erbainlerde gaye, İslam dininin, Allah'ın kelimasının, yani Kuran'ın, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadislerinin gayesidir. Her şeyden önce, erbainin ana teması Allah'ın gazabından korkmak ve O'nun merhametini ümit etmektir.

Mesela Nevâî "Erbain" adlı eserde şu hadisi nakletmektedir:

من اعطي الله و منع الله و احبَّ الله و ابغض الله فقد استكمل ايمانه

⁵² Türk, V., *Ali Şir Nevâî*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara, 2017, s. 33.

(Verdiğini Allah için veren, vermediğini Allah için vermeyen, sevdiğini Allah için seven, sevmediğini Allah için sevmeyen (kimse), imanını kemale erdirmiştir.)

Nevâî bu hadisi şiirde şöyle yorumluyor:

Kimge kim hubb u buğz u men ' u atâ

Hağ üçün boldı cezm bil anı

Kim irür tingri lutfidın kâmil

*Ehl-i îmân kaşıda îmânı*⁵³.

(Yani kim ki Allah için sever, düşmanlık eder, hediye verir veya vermez, onu iyice bilin. Onun imanı, Allah'ın izniyle iman ehlinin huzurunda kemale erecektir.)

Tematik yönelim: Her eserin tematik kapsamı olduğu gibi erbain canınının da tematik yönleri vardır. Konunun bu yönleri fıkıh, kelam, icma, akide değil, İslam düşüncesi çerçevesinde sosyal ve manevi konularla ilgilidir. Bunlar arasında Allah'ın rızası, dinin özü, Müslüman ahlakı, cennete ulaşmanın şartları, İslami değerler, gerçek Müslüman'ın özellikleri, aile ve evlilik, çocuk eğitimi, gerçek iman, insanı iyiye ve kötülüğe yönlendiren eylemler gibi konular vardır. 40 hadis beyan etme geleneği bir çok şekilde gelişti. Felsefe, tasavvuf, edebî eserler, peygamberlerin hayatı, İslam kültürü bunlardan bazılarıdır. Erbainler felsefi, mistik, edebi, sosyal-ahlaki ve menkıbevi erbain olarak gruplandırılmıştır.

Felsefi erbainlerde İslam felsefesi ele alınmaktadır. Burada yazar, dini görüşlerini açık deliller ve isbatlarla kanıtlamaktadır. İbnü'l-Arâbî'nin 1203 yılında Mekke şehrinde yazdığı "Erba'în" de bu tür felsefi kitaplar arasında yer alır. Bu çalışma tevhid, İslam dininin özünü anlama, Müslümanlığın gerekleri gibi konuları ele almış olup iman kavramının felsefi içeriğini açıklamaya çalışan en ünlü eserdir.

Menkıbevi erbainler; bazı erbainler belirli bireylerin, grupların veya tüm Müslümanların hayatlarını anlatır. İbn Esâtir'in, Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatı, faziletleri ve kadınları hakkında 1 giriş ve 40 hadisten

⁵³Türk, V., age, s. 33.

oluşan Arapça "el-Erba'în fi menâkıb-ı ümmehâtü'l-mu'minîn" adlı mensur eseri bu türün en iyi örneği olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle menkıbevî erbainlerde genel olarak İslam peygamberinin veya peygamberlerin hayatı hakkında bilgiler, sahabe, müşid ve müridlerin hayatlarına ilişkin gözlemler ve tarihi gerçekler anlatılmaktadır.

Tasavvufi erbainler; Arap İslam kültüründe çeşitli konularda ünlü sufiler tarafından yazılan çok sayıda erbain ve bu erbainlere yazılmış şerhler vardır. Örneğin Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed Ebu Sâid Mâlinî (ö. 1022), "el-Erba'în eş-şuyûhu's-sûfiyâ" adlı eserinde 40 mutasavvıfın hayatından yola çıkarak tasavvuf öğretisinin özünü yorumlamaktadır.

Edebî erbain; Hüseyin Hatîbî, "Fennî Nesir" adlı eserinde makame* türünün ortaya çıkışından bahsederken İbn Dureydâ'nın erbaininden etkilendiğini belirtmektedir.

Sosyal-Ahlakî konulardaki erbainler; bu erbainlerin ana konusu olan hadislerde ağırlıklı olarak insanlar arasındaki davranış ve ahlaki konulara vurgu yapılmaktadır.

Kompozisyon Yapısı: Erbain müstakil bir canır olarak kendine has yapısal özelliklere sahiptir. Milli edebiyatların özellikleriyle, yani Arap, Özbek, Fars-Tacik edebiyatı ve diğer edebiyatların gelenekleriyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Mesela Arap edebiyatında 40 hadis ve seçilmiş ayetlerin içeriği mensur olarak, bilgi sırasına göre ve kutsal kaynaklardan alıntılarla verilirken, Fars-Tacik ve Özbek edebiyatında nesir-nazım karışık, dörtlük, kıt'a gibi bazı şekillerin kullanıldığı görülmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, erbainin oluşumu için gerekli şartlardan biri de başında besmele, hamd, na't bulunmasıdır.

Orta Çağ'da erbain canırının kompozisyon yapısında görülen hususlardan biri seçilmiş olan kırk hadis esas alınarak metnin yapısının

* Türkiye Türkçesine aktaranın notu: Makame, hayali bir kahramanın başından geçen olayların hayali bir hikayeci tarafından dile getirildiği kısa hikayeler serisinden meydana gelen edebi tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı. Ayyıldız, E. "Makâme" 27.Cilt, İslam Ansiklopedisi, s. 417. <https://islamansiklopedisi.org.tr/makame>

kurulması gerekliliğidir. Hadislerin açıklanmasında ve yorumlanmasında hikâyeler, rivayetler ve kıssalar önemli bir rol oynamıştır. Bazı erbainlerde her hadisin ardından manzum bir tefsir yapılır, bazılarında ise 40 hadisin doğru anlaşılabilmesi için hadisten sonra birkaç kıssa ve rivayete yer verilir. Bu, erbain geleneğinin eşsiz özelliklerinden biridir.

Mesela "Hadîs-i Uşfûrî"de cömertlik ve cimrilikle ilgili hadis şöyle açıklanmaktadır:

"Hz. Ali (r.a.) Peygamber Efendimiz'den (s.a.v.) şöyle rivayet etmiştir: Sadaka verenin sadakası elinden çıktıktan sonra, fakirin eline gelmeden Allahu Teala'nın huzuruna gidip, sadaka veren kişiye hitap edip beş kelime söz eder. Birinci söz şudur: Ey cömert adam, ben küçük idim, sen beni büyüttün. İkincisi, ey cömert adam, ben az idim, sen beni bereketli kıldın ve üçüncüsü, ey cömert adam, ben sana düşmandım, sen beni kendine dost yaptın. Dördüncüsü, ey cömert adam, ben fani idim, sen beni kalıcı, devamlı ve ölümsüz kıldın. Beşincisi, ey cömert adam, önceleri sen bana çok fazla sevgi besler ve beni korurdun, şimdi ben seni çok fazla seviyorum ve seni koruyorum, diye hitap edermiş.

HİKAYE

Hz. Aişe, bir gün Peygamberimiz (s.a.v.)'e bir kadının gelip şöyle dediğini anlatır: "Ya Resulallah, sağ elim felçli. Yüce Allah'a dua edin. "Belki iyileşerek elim eskisi gibi olur" dedi. Peygamber Efendimiz, Allah'ın selamı ve bereketi onun üzerine olsun, "Kadın, elin neden felç oldu?" dedi. Kadın şöyle cevap verdi: "Ey Allah'ın Resülü, bir gece kıyamet gününü gördüm, bütün insanlar toplandı ve melekler insanların bir kısmını cehenneme, bir kısmını da cennete götürdü." Seyrediyordum ve birden gözüm cehennemin kenarına takıldı. Annemin cehennemde acı içinde yattığını gördüm. Fakat sağ elinde bir parça yağ, sol elinde bir parça paçavra var, cehennem ateşi hangi tarafta yanıyorsa, o tarafa yağı ve paçavrayı tutarak kendini sıcaklıktan korumayla meşgul. Onu bu halde görünce sordum: "Ey anne, sana ne oldu, bu dünyada hep Allah'a itaat edip dua ederdin, şimdi niye böyle bir azaptasın?" Anam dedi ki "ben

dünyada cimriydim ve hiçbir zaman sadaka ve cömertlik yapmadım. Bu yağla bezi sadaka olarak vermiştim, şimdi buraya geldim ve böyle bir azaba giriftar oldum, burası cimrilerin yeridir.

Ne zaman cehennem ateşi yansa bu yağ ve paçavradan bir perde yaparak kendimi ateşten korumaya çalışıyorum, dedi. Bir süre sonra babam nerdedir diye sordum. Baban dünyada cömert idi. Bu yüzden şimdi cennette cömertlerin olduğu yerde" dedi. Ondan sonra cennete geldim. Babamın cennette Havzı Kevser'in başında durduğunu gördüm. Ey Allah'ın Resulü, siz Kevser'den su alıp Hazreti Ebubekir Sıddık'a veriyorsunuz. O kişi, Hz. Ömer'e, o kişi Hz. Osman'a, o kişi Hazreti Ali'ye uzattılar. Hz Ali babama uzattı, babam da diğer ümmetlerinize verdi, Kevser'den herkes içti. Bu durumu görünce babama arz ettim, Ey babam, annem sizin karınızdı, o da Allah'a itaat eder ve dua ederdi, siz de ondan razı idiniz. Şimdi annem cehennem vadisinde acı çekiyor. Cehennem sığınağından her zaman susuz ve suya muhtaçtır. Burada siz Kevser'den suyu alıp tüm insanlara veriyorsunuz. Şimdi zavallı anneme bir bardak su vereyim diye yalvardım, babam bana baktı ve dedi ki: Ey yavrum, senin annen cimrilerin ve günahkarların yerindedir, Allah, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in kevserlerini cimrilere ve günahkarlara haram kılmıştır. Kevser'den su vermenin mümkün olmadığını söylediler. Daha sonra kendim içmek için su istedim, Kevser'den bir tas suyu getirdiler, ben de içmesi için anneme götürdüm. Annem o suyu içtiğinde gaybdan bir ses geldi: Ey hatun, Allah elini felç etsin, sen Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in Kevser havuzundan suyunu getirip cehennemdeki cimrilere içirdin. O sırada uykudan uyandım. Elimin felçli olduğunu gördüm" dedi. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu sözleri duyunca ona baktı ve şöyle buyurdu: "Ey kadın, eğer annenin cimriliği bu dünyada sana böyle zarar verdiyse, kıyamette kendisine nasıl tesir eder, onu Allah bilir, vay ananın haline dedi. Daha sonra Allah'tan bu kadının gördüğü rüyanın şerefine, eline şifa vermesini istediler. O sırada Allah ona şifa verdi ve eli eskisi gibi oldu."

Baş kahraman sorunu: Herhangi bir sanat eserinde bir ana karakterin olması gerekir. Tipik bir kurgu eserinde eserin yazarı baş kahramanı, kahramanın karakterini, hayatını, kaderini seçer ve anlatır. Bazen eserin müellifi ile eserin başkişisi bir arada görünür (örneğin Babür'ün "Vâkıât" adlı eseri). Yani eserin ana karakteri yazarın kendisidir. Agiografik (dini) eserlerin karakteristik bir özelliği, bahsedilen belirli bir enbiya veya evliya tasviri aracılığıyla, ortaçağ halkının ideali olan tanrısal ve bilge insan tipini şekillendirmesidir.

Erbainin ana karakteri de bir insandır, bir mümindir. Ancak bu canının özelliği şudur ki, siyer, menakıb ve tezkirlerde belirli peygamberlerden veya velilerden, onların hayatlarından, fiillerinden ve hikmetli sözlerinden bahsedilirken erbainlerde bir kişiden ziyade İslam'a inanan müminlere Peygamberimiz (s.a.v)'in hadisleri doğrultusunda sosyal, ahlaki konular anlatılarak öğüt ve nasihatler verilmektedir. Yani gerçek bir müminin nasıl olması gerektiği anlatılır.

Mesela İmam Gazzâlî'nin "Kırk Hadîs-i Kudsî" kitabında:⁵⁴ "Ey Adem oğlu! Kanaatkar ol, hiçbir ihtiyacın olmaz. Kıskançlığı bırak, rahatça yaşa. Haramdan uzak dur, dinini halis kılarırsın. Kim gıybeti terk etse ona muhabbet görülür. Kim insanlardan uzlette olsa, onlardan güvende olur. Kimin sözü az olsa aklı kamil olur. Kim az bir rızka razı olursa Allah'a bağlanmıştır.

Ey Adem oğlu! Sen yapmadığın şeyi biliyorsun, neden bilmediğini bilmeyi talep ediyorsun?

Ey Adem oğlu! Yarın ölmeyecekmişsin gibi davranıyorsun dünyada. Sonsuza kadar yaşayacakmış gibi servet biriktiriyorsun.

Ey dünya, sana hırs ve açgözlülükle gelen kişiden yüz çevir. Senden uzaklaşan kişiye yaklaş. Sana bakanların gözlerinden uzak ol." gibi kudsi hadislerden örnekler verilir. Görüldüğü üzere Gazzâlî'de de "Ey Adem oğlu!" diye hitap edilmektedir. Ancak bu hadislerde mesele daha geniş bir

⁵⁴İmam Gazzâlî, *Kırk Hadîs-i Kudsî*, Taşkent:Taşkent İslam Üniversitesi, 2008, s. 6.

şekilde ele alınmakta, yani mümin bir kişiye değil, genel olarak insan oğluna hitap edilmektedir.

Dil ve üslup meseleleri: Bir sanat eserinin dili, onun benzersizliğini gösteren temel sanatsal özelliklerden biridir. Erbainlerde dil önemli bir rol oynar. Bu dil oldukça açıktır. Çünkü Kuran ve hadislerin diliyle doğrudan bağlantılıdır. Kuran ve hadislerin dili değiştirilemez, sabit ve kutsaldır. Dolayısıyla Kuran ve hadislerden alıntı yaparken yazarın dili değişmez. Ancak erbainin yapısında bazı durumlarda çeşitli efsaneler, kıssalar, atasözleri kullanılır. Burada yazarın yeteneği devreye girer. Dolayısıyla dilin estetik potansiyelinin, yani ifade ve işlevlerinin temeli, bu dilin mevcut tüm üslup kaynaklarının paradigmatik bir şekilde düzenlenmesiyle oluşur.⁵⁵

Benzer şekilde nesir ve nazım tarzında oluşturulan erbain eserlerinde İslam dininin özü sade ve ilgi çekici hikayelerle ve edebi örneklerle süslenerek halkın kalbine işletilmeye çalışılır. Bu ise erbain eserlerinin sanatsal özelliklerini belirleyen faktörlerden biridir.

Ayrıca alıntılar dışında her yerdeki manzum ve mensur ifadelerde yazarın dilinin özgünlüğü görülmektedir. Dilin özgünlüğü üslup ve sanatta görülür. Çünkü dil sanatı, nutkun güzelliğiyle, nefasetiyle, kendine özgü ifade ediş ve etkileyiciliğiyle ilgilidir.

Mesela Câmi ve Nevâî aşağıdaki hadisi sanatsal şekilde şöyle ifade etmiştir:⁵⁶

لا يشبع المؤمن دون جاره

Mümin komşusu aç iken karın doyurmaz.

Câmi'de:

هر که در خطه مسلمانی
باشد از نقد دین گرانمایه
نه بسند که خویش خفتد سیر
بنشیند گرسنه همسایه

⁵⁵Rustemiy S., *Belâgat İlmiye Lingvistik Nazariyeler ve Til Hadiselerining Yarıtlılışı*, Taşkent: Nevruz, 2017, s. 170.

⁵⁶ARAYANA Vol. XXIV, 1-2, Jan-Feb. Kabil. P. 1996.

(Kim ki, Müslüman diyarında, dini sebepli itibara sahip ise, o komşusu aç olduğunda tok karınla uyumaya dayanamaz.)

Nevâî'de:

Kim ki mü'min durur kaçan çıdağay

Ki özi tok ve koşnı bolğay aç

Anga dağı kirek yitürse naşîb

Honıda ger gülaç u ger omaç⁵⁷

Olay örgüsünün bulunması: Eserdeki olayların sıralaması belli bir düzen içerisinde. Erbain canırındaki herhangi bir olay İslami bir unsur ile bağlıdır. Öncelikle erbainlerde olay örgüsünün olup olmayacağını sormaya hakkımız var. Çünkü erbain sadece ayet ve hadislerden alıntılara dayalı bir yapıya sahip olursa olaylar dizisi oluşmaz. Eğer bir erbain serbest sanatsal yoruma dayalı bir yapıya sahipse, bunu olay örgüsüne dayalı veya olay örgüsüz yapmak yazara kalmıştır. Çoğunlukla olay örgüsü metinde kullanılan efsaneler ve ibretlik hikayelerle sağlanmaktadır.

Edebiyatta her eser kendine has özellikleriyle öne çıkar. Eserin özgünlüğü, yazarın diline, anlatım tarzına, gayesine, biçim ve içerik uyumuna yansır. Erbainin özgünlüğü, Kuran ve hadis temalarıyla bağlantısı, ortaya atılan fikirlerin evrenselliği, insanlığın tarihi ve geleceği ile bütünsel bir şekilde bağlantılı olmasıyla belirlenir.⁵⁸

Gözlemler, her dönemin kendine özgü bir teması ve amacı olan erbaininin olduğunu göstermektedir. Bu tema ve amaç ifade edilirken de nesir ve nazım etkili bir şekilde kullanılmıştır. Erbainde şu sanatsal araçlar önem arz etmektedir: dilin berraklığı, bilginin açık ve net aktarımı, düşüncelerin açık ifade edilmesi, ilahi özün içeriğinin değiştirilmeden verilmesi, metnin kolay ezberlenmesi ve çabuk özümsemesi, eserin dilinin akıcılığı, yerel dile yakın ve anlaşılır olması. Erbain, şairin

⁵⁷ Türk V., age, s. 40

⁵⁸ *Edebiy Türler ve Canırlar*, 1. Tom, Taşkent: Fen, 1991, s. 64.

hünerinin meyvesidir, her ifadenin kendine has sanatsal ve üslup özellikleri vardır.

Kendine has yazım kuralları bulunan erbainlerde yazar öncelikle 40 hadisi derleme amacını ve bu hadislerin râvilerini belirtir. Daha sonra Allah'a ve Peygamberi Muhammed (s.a.v.)'e hamd ile devam eder. Hadislerin sayısı rakamla verilmektedir. Genellikle her hadis, râvileriyle birlikte zikredilir. Bazı erbainlerde her hadisin ardından manzum bir tefsir verilir, bazılarında ise sunulan 40 hadisin doğru anlaşılabilmesi için hadisten sonra çeşitli kıssalar ve rivayetler verilir. Bu, erbain geleneğinin eşsiz özelliklerinden biridir.

İmam Nevevî, "Erba'în" adlı eserinin önsözünde eserin yazılma amacını şöyle belirtmektedir: "Kırk Hadis" yazan alimlerden bazıları, akaid, zühd, edeb, nasihat ve diğer konulardaki hadisleri topladılar. Hepsi çok güzel yazılmış. Allah onlardan razı olsun. Ben bu konuların hepsinden daha önemli olan tek bir konuda kırk hadis toplamayı tercih ettim. İçerisindeki hadislerin tamamı dinin en önemli esaslarını anlatan, alimlerin İslam'ın temeli olarak kabul ettiği veya İslam'ın yarısı veya üçte biri olarak kabul ettiği konulardır.

Seçilen 40 hadisin tamamının sahih olmasına dikkat ettim. Bu hadislerin çoğu İmam Buhari ve İmam Müslim'in sahihlerinde bulunmaktadır..."⁵⁹ diye yazmaktadır.

1.3 Erbainlerde Kuran-ı Kerim ve Hadislerin Edebi Yorumu Meselesi

Edebî çalışmalarda belli bir eseri veya müellifi taklit ederek, onu takip ederek veya onların fikirlerini sürdürerek yazılan eserler bulunmaktadır. Bu tür eserler çeşitli lirik, epik ve mensur canırlar olabilmektedir. Hamsenüvislik, nazire taklid esas alınarak yazılan canırlar arasında yer alırlar. Dini kaynaklar taklit edilmez, ancak onlarda verilen

⁵⁹ İmam Muhiddin Zekerî ibn Şeref Nevevî. *age*, s. 116.

fikirlerle uyulur. Mesela Goethe'nin "Doğu-Batı Divanı"⁶⁰ ve Puşkin'in "Kuran'a Öykünmeler" isimli şiir mecmuaları bunlar arasında yer alır. Sonuç olarak Kuran ve hadisler, ilahi kaynaklar olarak hem Doğu hem de Batı edebiyatının gelişimini, geleneklerini ve yazarlarının eserlerini doğrudan etkilemiştir. Bununla beraber Kuran ve hadislerde verilen değerler silsilesi, hem Doğu hem de Batı milletlerini kendine çekmiş, bu değerlerin evrensel insani değerler olarak tanınmasını sağlamıştır.

Ancak Doğu edebiyatında taklide dayalı şiirler belli bir tür üzerinden, takip esaslı şiirler ise başka bir tür aracılığıyla ifade edilir. Örneğin beş destan geleneğinden yola çıkılarak oluşturulan "Hamse", sanatsal takip sonucunda ortaya konulmuştur. Nazire türünün hem biçimi hem de içeriği takip ettiği kabul edilir. Edebiyat aynı zamanda kutsal kaynaklarda verilen fikir ve görüşleri de takip edebilir. Ancak bu tür bir takip, belirli bir tür aracılığıyla değil, bağımsız olarak seçilmiş manzum ve mensur türlerde gerçekleştirilebilir.

Mesela Feridüddin Attar'ın "Mantıku't-Tayr"ı ve Ali Şir Nevâî'nin "Lisanü't-Tayr"ı iki açıdan da takip eserlerdir. Bu eserlerin her biri İslami kaynaklardan mülhem olmakla birlikte, Ali Şir Nevâî'nin destanı Feridüddin Attar'a yanıt olarak yazılmıştır. Dolayısıyla Kuran ayetlerine ve hadislere uymak veya taklit etmek iki şekilde yapılır:

a) Doğrudan kutsal kaynaklara dayanarak bu kaynaklardaki fikirlerden ilham alan müstakil bir çalışma oluşturmak;

b) Dini eserlerin içeriğini yansıtan sanat eserlerini esas alan müstakil bir eser oluşturmak.

Dini edebiyat, özellikle kutsal kaynaklarda ifade edilen düşünce, görüş ve fikirleri takip ederek iki biçimde var olur. Biri kutsal kaynakları tamamen dini bir doğrultuda açıklarken, diğeri kutsal kaynakları tamamen edebi bir doğrultuda açıklamaktadır.

Birinci durum, kutsal kaynakları tefsir etmeye, yani bunlara yorum yazmaya dayanır. Bu, dini literatürde tefsir ıstılahı şeklinde anılır, çoğunlukla

⁶⁰Cabbarov S., *Göteneing "Garb u Şark divanı"*, Metn, Telkin, Tercime, Taşkent: 1995.

salt kelimeler literatüründe yer alırlar. Tefsir kelimesinin sözlük anlamı, ele alınan konuyla doğrudan ilgilidir, yani "fesâre" kelimesinden türemiştir ve "açıklama", "amacı ortaya koyma", "perdeyi kaldırma" anlamlarına gelir.⁶¹ Kuran ayetlerini yorumlama bilimine İslam'da "ilm-i Kuran ve't-tefsir" adı verilmektedir. Kuran yorumlarının İslam tarihinde büyük önemi vardır. Kuran'ın manasını tam olarak bilen kişi Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Muhammed, Kuran'ın anlamını başkalarına açıklayan ilk kişiydi. Bu bağlamda erbain türünün de iki kutsal kaynağa dayanması doğaldır.

İslam tarihinde İslam'ın iki kutsal kaynağına dair ilk dini yorumcular Hulefâ-i Râşidînler olmuştur. Ali ibn Ebu Tâlib, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Ubeyy ibn Ka'b gibi sahabelerin tefsirleri çok kıymetliydi. Sahabelerden Ebu Bekir, İbn Ömer, tabi'îlerden Sa'îd ibn el Musayb, Salim ibn Abdullah, Kasım ibn Muhammed ise sadece Peygamberimizin tefsirlerine dayanıyordu.

İslam tarihinde ilk tefsir Sa'îd ibn Cübeyr'in (ö. 712) tefsiridir. Kaynaklar Mücâhid ibn Cibr'in (721'de öldü) de ilklerden biri olduğundan bahsediyor. 9. yüzyılda yazılan tefsirler korunarak günümüze kadar gelmiştir.⁶²

Tamamen dini inançların sanatsal yorumuna dayanan ikinci tür, edebiyatta daha yaygındır. Ancak erbainin hem birinci hem de ikinci türe dahil edilmesi için yeterli sebep vardır. Çünkü erbain doğrudan İslam'ın kutsal kaynaklarına dayanılarak oluşturulmuş, bunlara dayalı olarak yazılmıştır. Bu kaynaklara dayanır ve bu kaynaklarda ifade edilen fikirleri tekrarlar. Ancak sanatsal bir şekilde tekrarlar. Bu sanatsal yön, erbaini saf dini edebiyat kategorisinden çıkarıp gerçek edebiyat kategorisine sokar. Dolayısıyla erbainin içerik ve biçim bütünlüğü, onun kendine özgü bir tür olduğunu göstermektedir.

Fikirimizce, İslam tarihi ve Kuran okuma geleneği ile bağlantılı olarak, öncelikle İslam'ı teşvik etme ve yayma maksadından yola çıkılarak şerh yazımı ortaya çıkmıştır. Çünkü Kuran ayetlerinin manalarını insanlara açıklama ihtiyacı çok yüksekti. Bu durumda Kuran

⁶¹İslam Ansiklopedisi Slovarı, Moskva: Nauka, 1991, s. 3

⁶²Ali-zade, Tefsir//İslamskiy Ansiklopedičeskiy slovarı, Moskva: Enser, 2007.

tefsirleri erbain için teorik bir kaynak olarak da hizmet ediyordu. Önsözlerine göre müellifler erbainlerini yazarken Kuran'a, hadislere ve tefsirlere başvurmuşlardır.

Erbainin edebi bir tür olarak üstendiği manevi ve eğitimsel görevlerinin içerisinde erbainlerdeki edebi yorum, edebi izah, içeriğin derin bir şekilde açıklanması, özgün fikirlerin zenginleştirilmesi, basit ve anlaşılır bir şekilde ifade etme, imgelerin güçlendirilerek genelden özele geçiş, günlük hayata yakınlaştırma, teorik görüşlerin pratik hayata uygulanması gibi hususlar yer almaktadır.

Edebi Yorum: Kuran ve hadisler kesin ve açık bir şekilde tanımlanmış dini-İslami bilgileri içermektedir. Bu bilgilerin tarihi ve teolojik bir içeriği vardır. Erbainlerde de açıkça tanımlanmış bu içerik yeni şiirsel bir biçimde yeniden vücut bulur. Yeniden somutlaşma süreci yazarın şiirsel becerisine, sanatsal bakış açısına, bilgi birikimine, bilginin hangi yönlerine önem verdiğiine bağlıdır. Yazarın seçtiği bilgiler, onun bir sanatçı olarak özgünlüğünü belirler. Bilginin yorumlandığı yer burasıdır. Biçim ve yorum sürecinde şair kendini özgür hisseder. Ancak yorumun içeriği açıkça tanımlanmış olan dini bilgilere dayanmaktadır. Örneğin:

دم على الطَّهارة يوسع عليك الرِّزق

Temiz olmaya devam et, rızkın genişletilir⁶³, hadisi Câmî tarafından şöyle nazma dökülmüştür:

ای کز آلدہ کئی توشب و روز
فاقہ و فقر توزیادہ شود
بی طہارت مباحث تا بر تو
روزی تنگ تو گشادہ شود

(Ey sen, temiz olmadığın için her gün ve gece zaafın artıyor. Taharetsiz olmayın ki sıkıntılarınızın kapısı açılır, geçim sıkıntısı ortadan kalkar.)⁶⁴

⁶³ Arapçadan hadislerin tercümesi Alişir Nevai, *Mukemmel Eserler Toplamı*, 20 ciltlik, 16. Tom, Taşkent: Fen, 2000, Tercüme ve izahlardan alındı.

⁶⁴ Câmî ve Fuzûlî'nin "Erba'în" eserlerindeki kıt'aların tercümesi bu çalışmanın müellifine aittir.

Kuran ayetlerinde ve hadislerde verilen bazı bilgiler, dini yorumlar, anlaşılması zor tarihi olayların yorumlarına dayanabilir. Böyle yerlerde dini bilgiler şiirsel bir dille anlatılır. Mesela Nevâî aşağıdaki hadisi şöyle açıklıyor:

اطلبوا الخير عند حسان الوجوه

(Hayrı güzel yüzlüler katında arayın.)

Nevâî'de:

Ey ki bir işte hâceting bolsa

Yahşı yüzlükdin iste bahşayış

Tâ ki bahşâyışidin evvelrak

Körmegidin yitişgey âsâyış⁶⁵

(Ey, eğer bir işe ihtiyacın varsa, güzel yüzlü olanlardan iyilik bekle (iste). Ki, onun iyiliklerinden önce onun görünüşünden dolayı rahatlarsın.

İçeriğin Derinlemesine Anlatılması: Bazı yerlerde dini bilgi ve kaynaklarda belirtilen olay ve hadiselerin basitçe anlatılması mümkün olmamaktadır. Çünkü bu hadiseler belli tarihi gerçekler, efsaneler ya da olaylarla bağlantılıdır. Bu yerlerde şairler içeriği derinlemesine anlatmaya çalışırlar, böyle durumlarda nesir ve nazım bir arada kullanılır. Mensur kısımlarla olaylar anlatılırken manzum kısımlarla bu olaydan dolayı insana etki eden duygular verilir. Mesela Câmi aşağıdaki hadisi şu şekilde tefsir etmektedir:

من لا يرحم الناس لا يرحمه الله

İnsanlara acımayana Allah merhamet etmez.

Câmi tercüme-i şerhinde:

رحم کن تاکه بر رخ تو

در رحمت جز از تو نکشاید

تاکه بر دیگری نبخشاینی

ارحم الرّاحمین نبخشاید

(Merhamet et, merhamet et ki, bu merhamet sayesinde senin yüzüne rahmet incileri saçılınsın. Başkalarına hiçbir şey (bir şey) vermediğiniz sürece, erhamerrahimin yani merhametlilerin en merhametlisi olan Allah, sizi affetmez).

⁶⁵ Türk V., age, s. 37.

Kendi Fikirleriyle Zenginleştirme: Kuran ayetleri ve hadisler belirli durum ve vaziyetlerle ilgili uygun sonuçlar sağlayabilir. Şair bu bilgileri kendi dünya görüşüne, dini-tasavvufi görüşlerine ve şiirsel düşüncesine göre geliştirerek fikirlerin daha duygulu, daha etkileyici olmasını sağlar. Mesela Câmî aşağıdaki hadisi şu şekilde yorumluyor:

کفی بالموت واعظاً

Vaiz olarak ölüm yeter.

Câmî’de:

چند میگیری مجلس ای واعظ
پای تابوت میگرفتن پند
و غظ تو بس بمرگ همسایه
نوحه و نعرها ببانگ بلند

(Ey vaiz, ne kadar toplantı yaparsan yap, tabutun ayağını tutmayı konuşuyorsun (nasihat ediyorsun). Senin vaazın için komşunun ölümünün ardından çıkarılan yüksek sesler ve inlemeler hutbene yeterlidir).

Sadeleştirme ve Anlaşılır Hale Getirme: Ayet ve hadislerde sunulan karmaşık durum ve olayların analizinin basit bir dille, açık ve anlaşılır bir şekilde okuyucuya sunulmasını sağlamak amacıyla dil malzemesi basitleştirilmiş ve anlaşılır bir şekilde kullanılmıştır. Fuzûlî aşağıdaki hadisi şöyle yorumluyor:

Hadis:

العلم لا يحل منعه

Bilginin esirgenmesi helal olmaz.

Fuzûlî’de:

*Ey olan vâkif-i deââyık-i dîn
İtme hışn-i cesedde habs-i ‘ulûm
müste‘iddine olmağıl mâni’
müstahıkkını itmegil mahrûm⁶⁶*

⁶⁶ Kürkçüoğlu, K. E., *Fuzûlî-Molla Câmî’nin Kırk Hadis Tercümesi*, Büyüyenay Yayınları: İstanbul, 2020, s. 61.

(Siz, dinin inceliklerini bilenler, yetenekli olanlara karşı çıkmayın, buna (ilim öğrenmeye) uygun, layık olanları öğrenmekten mahrum etmeyin.)

Güçlü Sembolizm ile Genelden Özele Geçiş: Kuran ayetleri ve hadislerde bazı dini bilgiler somutlaştırılmaktadır. Bununla beraber bu bilgileri canlı semboller şeklinde vermek de mümkündür. Dil ustaları olan sanatçılar sembolik ifadeler kullanarak bunu gerçekleştirirler. Dolayısıyla erbainlerdeki basit bilgiler okuyucuya sanatsal açıdan zenginleştirilmiş bir şekilde aktarılmaktadır. Şairin asıl amacı da nutku etkileyici kılarak dini güzel, etkileyici ve devamlı bir şekilde tanıtmaktır.

Hayata Yakınlaştırma: Kuran ve hadislerdeki karmaşık dini kavramların anlaşılması zor olabilir. Dolayısıyla erbainlerde karmaşık bir konu, insanların hayatında meydana gelen olaylara, anlatılara ve efsanelere dayanılarak açıklanır.

Teorik Görüşlerin Nasıl Uygulanacağına Açıklanması: Dinin her zaman kendi kriterleri ve normları vardır. Bu normların sıkı bir şekilde uygulanması gerekiyor. Mesela abdest, oruç, hac, zekat vb. Bunların sanatsal ifadelerle pratik ve basitleştirilmiş bir şekilde açıklanması erbain gibi dini-edebi canırların görevidir.

Aşağıdaki hadisi Câmi şöyle açıklamaktadır:

دم على الطهارة يوسع عليك الرزق

Temiz olmaya devam et, rızkın genişletilir.

ای کز آله کئی توشب و روز

فاقه و فقر توزیاده شود

بی طهارت مباح تا بر تو

روزی تنگ تو گشاده شود

(Ey sen, temiz olmadığın için her gün ve gece zaafın artıyor. Taharetsiz olmayın ki sıkıntılarınızın kapısı açılır, geçim sıkıntısı ortadan kalkar.)

Sonuç olarak edebî bir canır olarak erbain, manevi ve eğitsel görevlerinin kapsamı itibarıyla kendine has özelliklere sahiptir. Erbainlerin

kendine has oluşu belirli gayeleri ve insani yönlerinin olması ile ilgilidir. Her ikisinde de Allah, itikad, Allah'ı bilmek, Allah'ın sıfatları, iman ve imanın şartları, Allah'ın kulundan istediği hümanistik fikirler iç içedir.

Buna göre yazarın erbain ile maksad edindiği gayeler İslam öğretilerinde zaten mevcuttur. Yazar bu fikirlerden kendi psiko-duygusal durumuna uygun olanları seçip şiirsel renklere boyayarak ifade etmektedir. Dolayısıyla yazar bir yandan geçmişten beri var olan ilkeler doğrultusunda hareket ederken, diğer yandan da kendi şiirsel düşüncesine dayanarak bu köklü fikirleri özel bir formda ve özel bir şiirsel ruhla şekillendirir.

2. BÖLÜM

CÂMÎ VE NEVÂÎ'YE AİT ERBAINLERİN EL YAZMA NÜSHALARI VE METİN ANALİZLERİ

2.1. Erbainlerin El Yazma Nüshaları ve Bunların Metin Tahlili

Doğu edebiyatında el yazma oluşturma geleneği vardır. Bu el yazma türlerinden biri de nesilden nesile aktarılan erbainlerdir. Klasik Doğu edebiyatında özellikle Arap geleneğinde hadisler önce orijinal şekliyle verilmiş, daha sonra muhtevası manzum olarak tercüme edilip yorumlanmıştır. Yani Arapça olarak verilen dinî kaynağa işaret edildikten sonra şair özgün bir şekilde hadisi yeniden ifade eder.

Fars-Tacik ve Türk edebiyatında hadisler manzum şekilde verilirken çoğunlukla kıta nazım şekli kullanılır. Bu nedenle erbainlerin el yazmalarını tanıtmak önemli bir iş olup biz bu bölümde erbain ile ilgili yazma eserler hakkında genel bilgiler vereceğiz. Özbekistan Cumhuriyeti'nde mevcut el yazma fondlarında saklanan Arapça, Farsça-Tacikçe ve Türkçe dillerinde yazılmış birçok erbain eseri, edebi kaynak ve metinbilim açısından henüz incelenmemiştir.

Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmalar Fondu'nun kataloglarını incelediğimizde 80'e yakın el yazma erbain ve bu erbainlerin nüshalarının olduğu görülmektedir.

- Yahya bin Şerâfiddîn el-Nevevî'nin "Çihil Hadîs" eseri (Arapça)
- Celal bin Muhammed bin Ubeydullah el-Kâyinî el-Buhârî el-Hirâvî'nin "Erba'în fi'l-ahlâk" adlı eseri (Arapça)
- Mir Şeyh ibn Nuriddin Muhammed Pürânî'nin "Çil Hadîs-i Manzûme" adlı eseri (Farsça-Tacikçe)
- Eş-Şeyh Muhammed el-Amasevî'nin "Erba'în el-Mevsûm bi Şifâ-i el-Kulûb" eseri (Farsça-Tacikçe)
- Emir Seyyid (bin) Ali Şahab Hamadânî'nin "Çihil Hadîs Der Sıfat-ı Fukarâ" ve "Erba'în el-Âlî" ve "Çihil Hadîs" eserleri (Farsça-Tacikçe)
- Abdullatif bin Şeyh Süleymân Turbatî'nin "Çil Hadîs-i Manzûme" eseri (Farsça-Tacikçe)

- Usfûrî Muhammed bin Ebu Bekr'in "Erba'în-i Usfûrî" eseri (Arapça)

- Mecdiddîn Şerâf bin el-Mûyîd el-Bağdâdî'nin "Erba'în" eseri (Arapça)

- Abdülazim el-Kâvî bin Abdullah el-Mehtedî'nin "Erba'în fi'l-ahlâk eseri (Arapça)

- Abdurahmân Câmi'nin "Çihil Hadîs" eseri (Farsça-Tacikçe)

- Ali Şîr Nevâî'nin "Erba'în" eseri (Türkçe)

- Muhammed Nâm râd'ın "Çil Hadîs-i Manzûme" eseri (Arapça)

- Ebu Tâhir Muhammed bin Hasan Ali Ūşî'nin "Erba'în-i Hadisân" eseri (Arapça)

- Seyid Ahmed Vaslî Semerkandî'nin "Çihil Hadîs-i Manzûme" eseri (Farsça-Tacikçe)

- Muhammed el-Cezerî eş-Şâfî'nin "Erba'în el-Mesâil" eseri (Farsça-Tacikçe)

- Abducelil ibn Muhammed İbrahim'in "Erba'în" eseri (Türkçe)

- Muhayyir'in "Erba'în-i Manzûme" eseri (Türkçe) gibi pek çok eser Arapça, Farsça-Tacikçe ve Türkçe yazılmış olup bu eserlerin bir çok el yazma nüshaları da bulunmaktadır.

Bunların dışında yazarı bilinmeyen birçok erbain de bulunmaktadır. Doğu edebiyatında erbain yazma geleneği oldukça yaygındır. Mesela Hacı Halife, "Keşfü'z-Zünûn" ansiklopedisinde ve onun eki olan "İzahü'l-Meknûn"da hadisler esas alınarak yazılmış olan doksan beş eser sayar.

Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmalar Fondu'nda erbain eserleri arasında Nevevî'ye ait Erba'în "الاربعين النوي"nin 12 el yazma nüshası mevcuttur ve el yazma nüshalar Şemâil-i en-Nebî "شمائل النبي", "Hâşiye" – "حاشية", "el-hasan el-huseyn min kelâm-ı Seyyidü'l-Mürselîn" الحصن الحصين من كلام سيد المرسلين, "Vasiyyet-i İmâm-ı A'zam", "Şerh ü Âdâb el-Münâzara", "Kasîdetü'l-Bürde" – "قصيدة البردة" gibi meşhur eserler ile yazılmış olmaları bunların halk arasında ne kadar bilinir olduğunu göstermektedir.

Bu durum ayrıca erbain eserlerinin kaynak çalışmaları açısından bilimsel değerini artırmaktadır. Nevevî'nin "Erba'în" adlı eserinin yazılış yılı bilinmemekle birlikte, eser Arapça yazılmış olup 42 hadis içermektedir. "Erba'în"deki 42 hadis yazma nüshalarda numaralandırılmıştır. Geleneğe göre söz konusu hadisin öncesinde isnadı verilmektedir. Her hadis ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Eser farklı dönemlerde farklı hattatlar tarafından kopyalanmıştır. Bu el yazması fondunda saklanan bir takım El yazması erbain nüshaları, hattatlık ve kitabet sanatının nadide örnekleri olarak kabul edilmektedir.

Benzer şekilde enstitünün el yazması fondunda hikyelerle şerh edilen erbainler de bulunmaktadır. Bunlardan biri de "Hadıs-i Uşfûrî"dir. Bu eser Arapça yazılmış olup "Erba'în-i Uşfûrî" adıyla da bilinmektedir. Yazarı Uşfûrî Muhammed bin Ebu Bekir Lohurî'dir ve bu âlim hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ayrıca "Hadıs-i Uşfûrî"nin yazılış tarihi de bilinmemektedir. Farklı yıllarda hattatlar tarafından kopyalanan el yazma ve taşbasma nüshaları bulunmaktadır.

Bunlardan biri olan Enstitünün el yazması fondunda, kim tarafından yazıldığı bilinmeyen, 1310/1892 yılında istinsah edilen yazma nüsha (40 varak; 171-131. sayfalar) 5791-V numarada bulunmaktadır. Aynı eserin şerhi yani şerhü'l-Erba'în ise (Arapça olup 56 sayfadan oluşmaktadır) ismi tespit edilemeyen bir hattat tarafından 1306/1888 yılında yazılmış olup 17127 numara ile kayıt altına alınmıştır. "Hadıs-i Uşfûrî" yani "Erba'în-i Uşfûrî" yüzyılımızın başında Basithan ibn Zhidhan Hakim eş-şaşî tarafından Özbekçeye çevrilmiş ve 1910 yılında Taşkent'te basılmıştır. Çevirmen buna "Misbah'l-envâr" (Parlak Meşale) adını vermiştir. İçinde hadisler ve harika kıssalar bulunan bu eser halk arasında hızla yayılmış ve "Nur-ı Envr" adıyla da anılmıştır. Bu eser El yazması fondunda 605 numarada muhafaza edilmektedir. "Hadıs-i Uşfûrî"de 40 hadis numaralandırılarak verilmiştir. Her hadis bir veya daha fazla rivayet ve kıssa ile anlatılmıştır. Verilen kıssalar ahiret hakkındadır. İşlam'ın kuralları detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Kuran-ı Kerim'deki bazı ayetlerin tefsirine dair hadisler, bu hadisleri şerh eden rivayet ve

kıssalarda verilen hadisler, içeriği başka olan bir çok hadis ile desteklenmektedir. "Hadîs-i Usfûrî"de verilen 40 hadisin şerhinde 13 hadis, 23 ayet, 66 rivayet ve kıssa yer almaktadır.

Mesela 12. hadisin tefsirinde 4 ayet ve 2 kıssa verilmiştir. Ayrıca birçok hadisin ortaya çıkış koşulları ve bazı ayetlerin nüzul sebepleri kıssalarla anlatılmaktadır. Hadislerin içeriği akıcı, sade bir dile sahip, ikna edici ve etkileyici rivayetlerle verilmiştir. Pek çok kıssa peygamberlerin hayatından misaller vermesi bakımından kıymetlidir. Bu, hadisin içeriğini daha da güçlendirmektedir. Erbainin merkezinde Allah'ın gazabından korkmak ve O'nun rahmetini ummak vardır.

"Hadîs-i Usfûrî"de hadis rivayet etme kuralına sıkı sıkıya uyulur.⁶⁷ Eserde, insanın bu dünyadaki tüm eylemlerinin ve dualarının, ahirette ulaşacağı seviyeyi (cennet veya cehennem; zevk veya acı) belirlediğine dair çeşitli hadis ve kıssalar verilmiştir.

"Hadîs-i Usfûrî" üzerine yazılan şerhler de vardı. Özellikle İbrahim Eşmeved tarafından 1879 yılında neşredilen 15667 numarada bulunan "Hadîs-i Erba'în Şerhi" isimli Kazan Basması (19,5x12,5 ebatlarında, 131 varak) nüshası, benzer şekilde 1318/1900-1901 yılında İstanbul'da basılan 17244 numarada kayıtlı bulunan (15x24 ebatlarında, 46 varak) "Hadîs-i Erba'în Şerhi" isimli taşbasma nüshası bulunmaktadır.

Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü Yazmaları fondunun katalogları tek tek incelendiğinde, "Özbekistan Sovyet Sosyalist Respublikası Fenler Akademisi Şark El Yazmaları Koleksiyonu", "El Yazmaları Enstitüsü Fondu Kataloğu", M. Hakimov'un "Nevâî'nin Eserlerinin El Yazmalarının Tanıtımı" ve "Ali Şir Nevâî Devlet Edebiyat Müzesi Kataloğu"nda Câmî ve Nevâî'nin "Erba'în" eserlerinin sadece mevcut nüshalarından bazılarına yer verildiği, çoğunun henüz kataloglara geçirilmediği görülmüştür.

Özellikle, 1954 yılında Taşkent'te neşredilen Şark El Yazmaları Kataloğu'nun (Özbekistan Sovyet Sosyalist Respublikası Fenler

⁶⁷Muhammed Yusuf Ş. M. S., *Hadis ve Hayat, 1.cüz*, Taşkent: Şark, 2003.

Akademisinin Şark El Yazmaları Mecmuası) 2. cildinde Câmi'nin "Çihil Hadîs" eserinin sadece 2 el yazma nüshası (4535-1 ve 1331 numaralı nüshaları)⁶⁸ ve bu katalogun 1957 yılında neşredilen 6. cildinde 3014 VI numaralı⁶⁹ el yazma nüshası verilmiştir.

Yukarıda adıgeçen 1954 tarihli koleksiyonda, Ali Şîr Nevâî'nin "Erba'în" adlı eserinin 1315-VI numaralı el yazması, 1964 koleksiyonunun VII. cildinde, bu eserin 9762 numaralı nüshası, 1983 yılında Taşkent'te neşredilen "Nevâî Eserlerinin El Yazmalarının Tavsifi"nde 232, 316, 8 numaralı el yazma nüshalar, 1989 yılında Taşkent'te neşredilen "El Yazmalar Enstitüsü Fondu Kataloğu"nda 316, 8 numaralı el yazmalar, 2006 yılında neşredilen "Ali Şîr Nevâî Edebiyat Devlet Müzesi El Yazmaları Kataloğu"nda 8 numaralı el yazma bulunmaktadır.

Benzer şekilde Câmi ve Nevâî'nin Erba'în eserlerinin el yazma nüshalarının fond kataloglarında mevcut 22 nüshasından 5 tanesi neşredilen kataloglara alınmıştır. "Nevâî Eserlerinin El Yazmalarının Tavsifi"nde 106 numaralı el yazma nüshası ve 1989 yılında Taşkent'te neşredilen "Enstitü Fondu Kataloğu"nda 106, 2084 numaralı el yazma nüshaları, 1954 yılında neşredilen Şark El yazmaları Kataloğu'nun (Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü Fenler Akademisi'nin Şark El Yazmaları Mecmuası) 2. Cildinde 3902 ve 3622 numaralı el yazma nüshaları, 7. cildde 9309 numaralı el yazma nüshası ve 2006 yılında neşredilen "Ali Şîr Nevâî Edebiyat Devlet Müzesi El Yazmaları Kataloğu"nda 389 numaralı el yazma nüsha bulunmaktadır.

Aslında şu anda fond kataloglarında Câmi'ye ait "Çihil Hadîs" in 13 el yazma nüshası bulunmaktadır. Enstitünün fondunda Nevâî'ye ait olan "Erba'în" adlı eserin el yazmalarının 10 nüshası bulunmaktadır ve bunlardan sadece 4 tanesi yayınlanmış kataloglarda yer almaktadır.

⁶⁸*Sabranie Vastoçni Rukopisey Kademi Nauk Uzbekskoy SSR*. Tom II, Taşkent: Fen, S.191, s. 411.

⁶⁹*Age*, s. 432.

Araştırmamız sırasında Şarkiyat Enstitüsü'nün el yazmaları fondunda saklanan erbain dosyalarını inceledik, eserin tüm yazma nüshalarının bir listesini yaptık ve bu esasa göre hepsini tek tek inceledik. Aşağıda bunların tam açıklaması ve analizi bulunmaktadır.

Özbekistan Respublikası Fenler Akademisi Şark El Yazmaları Fondu'nda saklanan Câmî ve Nevâî'ye ait Erba'ın eserlerinin el yazma nüshalarının bilimsel-analitik açıklamalarının hazırlanmasında, dünyada bu alandaki uzmanların deneyimleri esas alınmış olup aşağıdaki bilimsel ilkeler dikkate alınmıştır:

1. Her eserin tavsifi yapılırken, erbain eserinin ve müellifinin adı önce Arap alfabesiyle, sonra da mevcut alfbedeki transkripsiyonuyla verilmiştir.
2. Tavsifin numarası sol tarafta, yazmanın envanter numarası ise sağ tarafta verildi.
3. Birden fazla eser tek bir kapak altında toplanmışsa erbainin yer aldığı sıra envanter numarasının yanına nokta konup Romen rakamlarıyla verilmiştir.
4. Varak sayısı verilirken sadece erbainin yer aldığı kısım dikkate alınmıştır.
5. Bir ciltte birden fazla yazma eser yer almışsa, mevcut eserlerin isimleri ve müellif isimleri önce Arap alfabesiyle, sonra da mevcut harflerle transkripsiyonları verilmiştir.
6. Eserin özeti, içeriği kısaca verilmiştir.
7. Eserin başından bir kısmı ve sonundan bir kısmı Arap alfabesiyle verilmiştir. Bunu yapmaktaki temel amaç, bu eserin başka el yazması fondlarında başka nüshalarının da bulunabilme ihtimalidir. Arap alfabesi ile verilen parçalar, uzmanların bu farklılıkları karşılaştırmasına olanak sağlar.
8. Tavsifte yazma nüshanın katibinin, müstensihin, hattatın ismi, kopyalandığı yer, hat ve kağıdın türü, varak sayısı, yazmanın ve metnin boyutları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

9. Tavsifte yazmanın kapağı, mühürleri ve sahha'nın ismi, metnin özellikleri, kitabet sanatına dair (unvan ve başlıklar, süslemeler) değerli bilgilere yer verilmiştir.

2.2. Abdurrahman Câmî'nin Erba'ın Eserinin Nüshalarının Tanıtımı

Fars-Tacik edebiyatının büyük temsilcilerinden biri olan Abdurrahman Câmî, oldukça güçlü bir dini bilgiye sahip olup, şairin dini ve manevi görüşleri, dönemindeki ve kendisinden sonraki şairlerin, ilim adamlarının ve eğitimli kişilerin düşünceleri üzerinde büyük etki yaratmıştır. Câmî, ahlaki içerikli 40 hadis seçmiş ve her birine şiirsel bir şerh yazmıştır. El yazması kaynaklarda Câmî'nin "Çihil Hadisi"nin yazılış tarihi 886/1481 olarak belirtilmektedir.

Yukarıdaki ilkelere dayanarak, kataloglardaki mevcut açıklamaları tamamlayarak ve genişleterek Câmî'nin eserinin el yazmalarını açıklamayı uygun gördük.

Özbekistan Respublikası Fenler Akademisi Yazmaları Fondu'nda Câmî adı altında 3014-VI "چهل حديث عبد الرحمن جامى" şeklinde saklanan el yazması 1957 yılında Taşkent'te yayımlanan, Şark El Yazmaları Kataloğu'nun (Özbekistan Sovyet Sosyalist Respublikası Fenler Akademisi Şark El Yazmaları Mecmuası'nın VI. cildine dahil edilmiş olup burada yazarı, doğum ve ölüm yılları belirtilmiştir. Bu eserin Hz. Muhammed'in (s.a.v) 40 hadisinin manzum bir yorumu olduğu, eserin başlığında "Erba'ın-i Hadisân" yazıldığı ifade edilip eserin başından bir cümle alıntılanmıştır.

1.3014-VI

"Çihil Hadîs-i Abdurrahman Câmî"-چهل حديث عبد الرحمن جامى

Dikkate değer eski nüshalardan biri olan bu yazma Herat'ta çeşitli eserlerle kitaplaştırılmıştır. Hattatı belirtilmemiştir. Bu nüsha 40 hadis ve bunların manzum şerhlerinden oluşmaktadır.

Kitap iyi korunmuştur, metin siyah mürekkeple Şark kağıt üzerine güzel nestalik hat ile yazılmıştır. Her sayfada tek sütunlu 11 satır vardır. El yazma mukaddime, esas metin ve hatimedden oluşmaktadır. Mukaddime düzyazıyla yazılmıştır. Her hadisin ardından kıt'a şeklinde Farsça-Tacikçe manzum tefsiri verilmiş, kıt'alar bazen sarı bazen de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu sıralama ile 40 hadisin manzum şerhi yapılmıştır.

Arapça hadisleri ayırt ederek göstermek için katip hadisin üzerine kırmızı mürekkepli bir çizgi çizmiştir. Ana metin kırmızı mürekkeple çerçeve içerisine alınmıştır. Metindeki hatalar haşiyede düzeltilmiştir. Reddade vardır.

El yazması Besmele ile başlamıştır. (113b):

بسم... صحیح ترین حدیثی کہ راویان مجالس دین ومحدثان ...

Sonra birinci hadis verilmiştir:

لایؤمن احدکم حتی یحبّ لایخیه ما یحبّ لنفسه...

Eser kırk hadis ve bu hadislerin manzum şerhi ile sonlanmıştır. (129b):

لا یشبع المؤمن دون جارہ. ہر کہ در خطہ مسلمانی باشد از نقد دین گرانمایہ نہ بسند کہ خویش خفتد سیر بنشیند گرسنہ ہمسایہ.

Hatime manzum bir kıt'a ile bitmiştir. Ferağ kaydı vardır. Eserin nüshasının 1259/1848 tarihli olduğunu gösteren künye bulunmaktadır. Kapak, koyu kırmızı kabartma desenli safran rengi deriden yapılmıştır. Eserde Şark kâğıdı kullanılmış, eserin tek bir yaprağına veya harfine dahi zarar verilmemiştir. Her bir varakta reddade var. Varak sayısı 8'dir (120b-113b). Metnin boyutu – 13x18. Bu el yazması aynı zamanda Darn ve Riyö, SVR, Ete kataloglarında da yer almaktadır.⁷⁰

2. 4535-I

“Çihil Hadîs-i Abdurrahman Câmî” – “چہل حدیث عبد الرحمن جامی”

Câmî'ye ait olan ve 4535-I numarası ile kayıt altına alınmış bulunan "Erba'în"in bir başka el yazma nüshası, 1296/1878 yılında katip حمیدالله

⁷⁰ Dorn, 373-24, №172; P&E, I, 17; III, 28;SVR II, 411, № 1803-23; Eti, I, 762, № 1357-2.

دروازی – Hamidullah Dervâzî tarafından nestalik hattıyla Herat'ta yazılmıştır. Eser bir çok nadir eser ile birlikte ciltlenmiştir. Dikkat çeken husus, Mir Şeyh İbn Nuriddin Muhammed Pürânî'nin 4535-II (5-9 varak, Farsça-Tacikçe) ve 4535-III (9-16 varak, Farsça-Tacikçe) numaralı el yazmalarına "Erba'în" eserinin yazılmasıdır. 4535-IV numaralı yazma (16-29 varak, Arapça-Farsça-Tacikçe) "Ehâdis" - "احاديث", "Münâcât" - "مناجات", "Muteferrikât" - متفرقات - eserleri ve 4535-V (29-150 varak, Arapça) numaralı Ali bin Hüseyin al-Vâiz Kâşîfî el-mutehallus bi's-Safî'nin "Letâifü'l- tavârif" - "لطائف الطوائف" eserleri katip "Hamidullah Dervâzî tarafından yazılmıştır.

Metin siyah mürekkeple, başlıklar yaldızlı, Şark kağıdı üzerine nestalik hattıyla yazılmıştır. Her sayfada tek sütunlu 13 satır vardır. Mukaddimesi yoktur, ana metin ve hatimeden oluşmaktadır. (1a, 2a, 3a, 4a sayfalarında mühür var, burada şöyle yazılmaktadır: "محمد دولتي دادها" "Muhammed Devletbey Dadha". Mühür kanımızca saraya veya özel bir kütüphaneye aittir. El yazmanın 1a,b ve 2a,b varaklarındaki metinler süslemeli bir tabloda yer almaktadır. Arapça yazılan hadislerin üstü katip tarafından kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Erba'în'in başlangıcı yoktur. Doğrudan bu hadisle başlamıştır.

Başlangıç (1b):

هر کسی را لقب مکن مؤمن گرچه از سعی جان و تن کاهد
تا نخواهد برادر خود را آنچه از بهر خویشتن خواهد

Son (5a):

قال النبي من اعطي الله و منع الله و احبَّ الله و ابغض الله فقد استكمل ايمانه قطعه هر که
در حب و بغض و منع و عطا نبودش دل بغير حق مایل نقد ايمان خویش دریابد بر محک قبول
حق کامل
اربعةینهای سالکان، جامی هست بهر وصول صدز قبولنبود از فضل حق عجیب و غریب
که بدین اربعین رسی بوصول

El yazması iyi korunmuştur. Orijinal, kahverengi kalın karton kapağı vardır. Kapak sarı, kırmızı, yeşil renkli desenlerle süslenmiştir.

Kapağın içi de desenlerle süslenmiştir. El yazma 5 (1b–5a) varaktır. Metnin boyutu 27x16, el yazmanın boyutu 21x10. Bu el yazması aynı zamanda Bloşe ve Riyö kataloglarında da yer almaktadır.⁷¹

3. 1331

“Çihil Hadîs-i Abdurrahman Câmî” – “جهل حديث عبد الرحمن جامى”

1954 yılında Taşkent'te yayınlanan Şark El Yazmaları Kataloğu (Özbek Sovyet Sosyalist Respublikası Bilimler Akademisi Şark El Yazmaları Koleksiyonu) kitabının II. cildinin 411. sayfasında Câmî'nin "Çihil Hadîs" adlı eserinin 1331 numaralı nüshası⁷², şairin külliyyatı içerisinde 23 numara olarak kayıtlıdır. 1331 No'lu Külliyyat, Câmî'nin ölümünden on yıl sonra yayınlandı. 1331 numaralı bu el yazması Dünya Kataloglarında da yer almaktadır.⁷³

Bu erbain 574b varaktan itibaren haşiyeye yazılıdır. Haşiye çerçeve içerisine alınmış olup erbain eseri hüsnühatla yazılmıştır.

Kitap iyi korunmuştur ve kalın kahverengi deriyle kaplanmıştır. Kapağın dört köşesine ve ortasına nakış yapılmıştır. Eserin künyesinde müellifin adı ve eserin istinsah tarihi yazılıdır. El yazması, 908/1502-1503 yılında hattat Muhammed bin Hasan Şah el-kâtib el-Hirâvî tarafından istinsah edilmiştir. Her hadisin ardından Farsça-Tacikçe manzum şerh kıt'a şeklinde italik olarak yazılmıştır. Bu sıralama ile 40 hadis manzum şekilde yorumlanmıştır. Arapça hadisler altın renkli mürekkeple ayrı ayrı yazılmış, her hadisin önünde numarası mavi mürekkeple yazılmış (الاول, الثاني, gibi) rakamlarla verilmiştir. Hadisten sonra ise kırmızı, safran rengi mürekkeple (ترجمتها) “hadisin tercümesi” şeklinde ayrı yazıldıktan sonra hadisin manzum ifadesi siyah mürekkeple yazılmıştır. Bu tertiple 40 hadis çok güzel bir şekilde istinsah edilmiştir. Eser besmeleyle başlar: (574b)

بسم... صحيح ترین حدث شرح... مجالس دین

⁷¹ Bloşe, I, 25-26 № 36-40; III 272 № 1676; 303-304 № 1741; IV 98-99 № 2143; Riyö, I, 17; II, 790, 807, 828.

⁷² Sabranie Vastočni Rukopisey Kademi Nauk Uzbekskoy SSR. Tom II, Taşkent: Fen, s .411.

⁷³ Bloşe, III, 271-274 № 1676; Darn, 369-374 № CDX XII.

Mukaddimeden sonra aşağıdaki hadis altın renkli mürekkep ile yazılmıştır.

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ...

Sondaki kırkıncı hadis de tüm zikredilen hadisler gibi altın renkli mürekkeple yazılmıştır (577b).

لَا يَشْبَعُ الْمُؤْمِنُ دُونَ جَارِهِ...

تَمَّتْ أَرْبَعُونَ هَآئِ...

Hatime bir kıt'a ile bitiyor, ferağ kaydı var. Varak sayısı 4'tür (574b-577b). Reddadedeler bulunmaktadır. Metnin boyutu 28x39.

1331 no'lu bu yazma nüsha, tam oluşu, metnin iyi korunmuş olması, her eserin bir başlığının bulunması, ince bir zevkle, güzel bir üslupla yazılmış olması ve en önemlisi Câmî'nin vefatının üzerinden çok geçmeden 1502 yılında Herat'ta istinsah edilmiş olması nedeniyle metinbilimi ve kaynak çalışmaları açısından önemlidir.

Özbekistan Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmaları Fondu'nda Câmî'ye ait Erba'în'in 12 el yazma nüshası bulunmaktadır ve araştırmamızda Erba'în'in özel katalog yayınlarında yer almayan 8 el yazması nüshasını tanıttık.

1. 282

“Çihil Hadîs-i Abdurrahman Câmî” – “چهل حدیث عبد الرحمن جامی”

Câmî'nin “Çihil Hadîs” (چهل حدیث عبد الرحمن جامی) eseri 282-numaralı mecmuada bulunmakta olup, birkaç nadir eser ile birlikte bir aradadır. 282-VI- numaralı bu nüsha 40 hadisten oluşmaktadır. El yazması, H. 1254/1831-32'de kim olduğu bilinmeyen bir hattat tarafından istinsah edilmiştir. El yazmasında krem rengi Şark kağıdı kullanılmıştır. Kitap yıpranmış, ince kahverengi deriyle kaplanmıştır. Metin siyah mürekkeple güzel bir yazıyla yazılmıştır. Eser mukaddime, ana metin ve hatimeden oluşmaktadır. Eserin sonunda bir ferağ kaydı bulunmaktadır. Mukaddime 71b. Varakta nesir ve hüsnühatla yazılmıştır. 22 satırdır. 72a varağından başlayarak hadisten sonraki kıt'ada Farsça-Tacikçe 18 dizelik tek sütun halinde manzum şerh yapılmıştır. Bu düzende 40 hadisin manzum şerhi tamamlanmıştır. Ana

metin çerçeve içerisine alınmış olup haşiyesine başka bir eser yazılmıştır. Besmeleyle başlanmıştır:

(71b)

بسم... صحيح ترین حدث شرح... مجالس دین

Mukaddimededen sonra kırmızı mürekkeple şu hadis veriliyor: (72a)

لا يؤمن احدكم حتي يحبّ لآخيه ما يحبّ لنفسه...

Kırkıncı hadis de diğer tüm hadisler gibi kırmızı mürekkeple yazılmıştır (73b).

لا يشبع المؤمن دون جاره...

تمت اربعن های...

Hatime bir kıt'a ile bitiyor, bir ferağ kaydı vardır. Varak sayısı 3'tür (71b–73b). Metnin boyutu – 17,5x24,5. Yazının boyutu 21,5x14'tür. Sayfalarda bir reddade var.

2. 1266-II

“چهل حدیث باترجمه منظوم عبد الرحمن جامی”

“Çihil Hadis ba Tercüme-i Manzûme-i Abdurrahman Câmi”

Mecmua iyi korunmuş, kalın yeşil kartonla kaplanmıştır. Kapakta koyu kırmızı renkte baskı deseni kullanılmıştır. Desenin üzerine sah hafın adı işlenmiştir. 1266-II numaralı bu nüsha 40 hadisten oluşmaktadır. El yazması, 1254/1831 yılında kim olduğu bilinmeyen bir hattat tarafından Kokan kâğıdı kullanılarak istinsah edilmiştir. Metin siyah mürekkep kullanılarak el yazısı ile 17 satır, her sayfada bir sütun olacak şekilde yazılmıştır. Eser mukaddime, ana metin ve hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime düzyazıyla yazılmıştır. Her hadisin ardından Farsça-Tacikçe manzum şerh kıt'a şeklinde 2 sütun halinde italik olarak yazılmıştır. Bu yöntemle 40 hadisin manzum şerhi verilmektedir. Kâtip, hadisleri ayırt etmek için hadislerin üzerine kırmızı mürekkeple bir çizgi çizmiştir. Eser şu sözlerle başlıyor: (80a)

اله و اصحابه نقل علوم و حفظه اداب اما بعد این چهل کلامی
است از ان کامات که سهولت فهم و حفظ را نظم فارسی...

Birinci hadis

لا يؤمن احدكم حتي يحبّ لآخيه ما يحبّ لنفسه...

Kırkıncı hadis:

لا يشبع المؤمن دون جاره...

Hatime kıt'a ile son bulmuştur. Ferağ kaydı 83b varağında aşağıdaki şekilde sonuçlandırılmıştır.

تمت اربعين های..

Ana metin çerçeve içerisine alınmış olup haşiyesine başka bir eser yazılmıştır. Her sayfada reddade vardır. Eser 4 varaktan (80a-83b) oluşmaktadır. Metnin boyutu – 24x14,5. Yazının boyutu 15x6,5'tir.

3. 6051-III

”چهل حديث با ترجمه منظوم عبد الرحمن جامی“

“Çihil Hadis ba Tercüme-i Manzûme-i Abdurrahman Câmî”

6051-numaralı mecmua içerisinde 6051-III- numarası ile Câmî'nin Erba'ın eseri “چهل حديث با ترجمه عبد الرحمن جامی” – Çihil hadis ba tercüme-i Abdurrahman Câmî” ismi ile kayıt altına alınmıştır.

Bu el yazmanın önemi eski nüshalardan biri olmasıdır. Abdullah Kârî - عبدالله کاری tarafından yazılmış olup yazılış tarihi belli değildir. Kitap iyi durumdadır, kalın kahverengi deri kaplıdır. Kapakta koyu kırmızı renkte baskı deseni kullanılmıştır. Kapağın iç kısmında ebru izleri bulunmaktadır. Eserde Şark kâğıdı kullanılmış olup, yazmanın hiçbir sayfası, hiçbir harfi zarar görmemiştir, iyi korunmuştur. Eserin metni siyah mürekkeple nestalîk hattıyla her sayfada bir sütun her sütunda 5 satır olacak şekilde yazılmıştır. Eser mukaddime, ana metin ve hatimeden oluşmaktadır. Hadisler "الحديث الاول" "birinci hadis, ikinci hadis" şeklinde numaralandırılmış olup eserin sonunda bir künye yer almaktadır. Giriş kısmı mensur olarak yazılmış olup, her hadisin ardından Farsça-Tacikçe manzum şerh yazılmıştır. Bu sıralama ile 40 hadisin manzum şerhi verilmektedir. Basmelenin ardından şu hadis gelir:

Başlangıç: (110b)

بسم... الحديث الاول في تلك الاربعين لا يؤمن احدكم حتي يحب لآخيه ما يحب لنفسه

son: (113b)

الحديث الاربعون لا يشبع المؤمن دون جاره...

باتمام رسد چهل حديث حضرت نبوی صلی الله علیه وسلم...

Ayırt edilebilmesi için katip tarafından Arapça hadislerin üzerine kırmızı mürekkepli bir çizgi çekilmiştir. Ana metin çerçeve içerisine alınmıştır. Eser 3 varaktan (110b – 113b) oluşmakta olup, her sayfada bir şiir bulunmaktadır. Yazma 21,5x13,5, metin ise 15,5x7,5. ebatlarındadır.

4. 3636-II

“Çihil Hadis ba Tercüme-i Manzûme-i Abdurrahman Câmî” –

“چهل حدیث با ترجمه منظوم عبد الرحمن جامی”

3636-II numaralı Câmî’ye ait Erba’în “چهل حدیث با ترجمه عبد الرحمن جامی” Çihil Hadis ba Tercüme-i Abdurrahman Câmî” ismi ile katip Abdullah Hokandî – عبدالله خوقندی tarafından 1254/1831 yılında istinsah edilmiş olup bir çok erbain ile birlikte kitap haline getirilmiştir.

Kitap iyi durumdadır, kalın kahverengi deri kaplıdır. Kapakta yeşil baskı kullanılmıştır. Üzerinde sahhafın adı Sahhaf Molla Abbas Halîl - عمل شحاف ملا عبث الحلیل olarak işlenmiştir. Kitabın 91. varağına kadar ince Çin kağıdı, 92. varağından itibaren ise kalın, parlak Semerkant kağıdı kullanılmış olup el yazması iyi korunmuştur.

Metin siyah mürekkepli el yazısı ile 15 satır, her sayfada bir sütun olacak şekilde yazılmıştır. Eser ana metin ve hatimeden oluşmaktadır. Her hadisin ardından Farsça-Tacikçe manzum şerh yazılmıştır. Bu şekilde 40 hadisin manzum şerhi verilmektedir. Eser (1b) şu şekilde başlar:

قال النبي من اعطي لله و منع لله و احب لله و ابغض لله فقد استكمل ايمانه قطع هركه در
حب و بغض و منع و عطا نبودش دل بغير حق مایل نقد ايمان خویش دریابد بر محک قبول حق
کامل

Aşağıdaki hadis ve hatime ile sonlandırılmıştır: (123a)

لا يشيع المؤمن دون جاره ...
قطعه اربعینهای سالکان، جامی هست بهر وصول صدز قبول نبود از فضل حق عجیب و
غریب که بدین اربعین رسی بوصول تمت التمام این چهل حدیث.

Eser 4 varak (123a-120a) olup yaldızlı çerçeveselidir. Sonunda ferağ kaydı vardır. Metin 9,5x18,5, el yazması ise 15,5x26,5 ölçülerindedir. Her sayfada reddade vardır.

5. 3386-XXVII

Çihil Hadis Ma'a Tercüme-i Manzûme-i Abdurrahman Câmi

چهل حديث مع ترجمه منظوم عبد الرحمن جامی

3386-XXVII-numaralı el yazma “Çihil Hadis Ma'a Tercüme-i Manzûme-i Abdurrahman Câmi” ismi ile korunmuştur. 3386-XXVII No'lu yazma Şah Nizamiddin - tarafından 1319/1896-97'de nestalik hattıyla güzel bir yazı ile istinsah edilmiştir. Eser birkaç nadir eserle birlikte kitap haline getirilmiştir. Kitap iyi korunmuştur ve kalın kahverengi kartonla kaplanmıştır. Kapak altın renkli kabartmalı bir desenle süslenmiştir.

El yazmasında pembe fabrika kağıt kullanılmış, el yazmasının hiçbir sayfası veya harfi zarar görmemiştir. Metin siyah mürekkeple, her sayfada bir sütun olacak şekilde 17 satır olarak yazılmıştır.

Eser ana metinden oluşmaktadır. Her hadisin ardından Farsça-Tacikçe manzum şerhi yazılmıştır. Bu şekilde 40 hadis şerhedilmiştir.

Ana metin yaldızlı bir çerçeve içerisine yazılmış olup 4 varaktan (268b-272b) oluşmaktadır. Her sayfada bir reddade vardır. Eser 268b varağındaki besmeleyle başlar:

بسم... الحمد لله اكمل الحمد على كل حال و الصلوة السلم...

Sonu (272b) aşağıdaki kırkıncı hadis ile bitmiştir:

لا يشيع المؤمن دون جاره ...

تمت ترجمة هذا الاربعين بتوفيق من هو خير ناصر و معين

Eserin metni 17x10, el yazması 25,5x16,5 ebatlarındadır.

6. 2202-I

Çihil Hadis ba-tercüme-i Manzûme-i Abdurrahman Câmi

چهل حديث با ترجمه منظوم عبد الرحمن جامی

2202-I numaralı nüshası "Çihil Hadis ba-tercüme-i Manzûme-i Abdurrahman Câmi" adı altında saklanmaktadır. Bu el yazması, daha sonra onarılan ve çeşitli eserlerle birlikte kitap haline getirilen nüshalardan dolayı da dikkate değerdir. Kopyalandığı yıl ve yazarı bilinmiyor. 40 hadisten oluşmaktadır. El yazması iyi korunmuştur ve kalın safran renkli deriyle kaplanmıştır. Kapak

kırmızı renklidir. Kapağın iç kısmında ebru izleri vardır. Eser özel "haftang" kağıdına yazılmış olup kaliteli kahverengi, sarı, siyah, mavi kalın kağıtlar kullanılmıştır. Eserde herhangi bir hasar yoktur.

Metin siyah mürekkepli el yazısı ile 13 satır, her sayfada bir sütun olacak şekilde yazılmıştır. Eser mukaddime, ana metin ve hatimeden oluşmaktadır. Eserin sonunda bir ferağ kaydı bulunmaktadır. Mukaddimesi mensur olarak yazılmıştır. Her hadisin Farsça-Tacikçe manzum tefsiri kıt'a şeklinde verilmiştir. Kıt'alar bazen sarı bazen de kırmızı mürekkeple ayrı ayrı yazılmıştır. Bu şekilde 40 hadisin manzum şerhi verilmiştir.

Arap dilindeki hadislerin ayırt edilebilmesi için katip tarafından üzerine kırmızı bir çizgi çizilmiştir. Hatime bir kıt'a ile bitiyor, bir ferağ kaydı var. Ana metin kırmızı mürekkeple çerçeve içerisine alınmıştır. Metindeki hatalar haşiyede düzeltilmiş.

Başlangıç: (1b)

بسم... صحیح ترین حدیثی کہ راویان مجالس دین ومحدثان ...

Besmele ve mukaddimeden sonra aşağıdaki hadis verilmiştir.

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ...

Sonu (9a) kırkinci hadisin manzum şerhi ve dua ile bitirilmiştir:

لَا يَشْبَعُ الْمُؤْمِنُ دُونَ جَارِهِ. هَر كَه دَر خُطَه مُسْلِمَانِي بَاشَد اَز نَقْدِ دِينَ گَر اَنَامِيَه نَه بَسَد كَه خَوِش خَفْتَد سِير بَنَشِينَد گَر سَنَه هَمَسَايَه. عَلَيِ الْاِتْمَامِ وَ الصَّلَاةِ وَ اِسْلَامِ عَلَيِ مُحَمَّدٍ وَ اَلِهِ الْبَرَّةِ الْكَرِيمِ

Varak sayısı 11'dir (1b-9a). Metnin boyutu 12,5x7, yazmanın boyutu 22,5x14,5'tir. Her sayfada bir reddade var.

7. 5900

Çihil Hadîs ba-Tercüme-i Manzûme-i Abdurrahman Câmî

چهل حدیث باترجمه منظوم الرحمن جامی عبد

El yazmalar fondunda 5900 numarada bulunan bu el yazmada Câmî'nin Erba'in'in dışında Sûfî Sâbir - صوفی صابر in "Müşâkû'l-Tâlibîn" in - محی الدین عبد القادر جلالی "مشتاق الطالبین" eseri ve Muhyiddin Abdulkadir Cilânî'nin "Fütûhü'l-Guyûb" - فتوح الغیوب eserleri de bulunmaktadır. El yazma 1262/1844 yılında katip محمد ملا نیاز محمد -

Seyyid Muhammed Molla Niyâz Muhammed tarafından Buhara'da istinsah edilmiş ve kitap haline getirilmiştir.

Kitap iyi durumdadır, kalın kahverengi deri kaplıdır. Kapakta yeşil baskı kullanılmıştır. El yazmasında Şark kağıdı kullanılmıştır. Eser mukaddime, ana metin ve hatimeden oluşmaktadır. Her sayfada bir reddade var. Arapça hadisler kırmızı mürekkeple, kıt'alar siyah mürekkeple, 6 satır, her sayfada 2 sütun olacak şekilde yazılmıştır.

Bir mukaddime ile başlar: (5b)

صحيح ترين حدثي كه راويان مجالس دين ومحدثان ... املا كنند

İlk hadis:

لا يؤمن احدكم حتي يحبّ لآخيه ما يحبّ لنفسه...

Sonunda (15a) aşağıdaki kırkıncı hadis ve bu hadisin manzum şerhi verilmiştir:

لا يشبع المؤمن دون جاره. هر كه در خطه مسلمانی باشد از نقد دين گرانمایه نه بسند كه خویش خفتد سير بنشیند گرسنه همسایه.

Ferağ kaydı eserin istinsah edildiği yıl ve dua ile bitmektedir.

تمت ترجمه الاربعين بتوفيق... سنة و الحمد لله على الاتمام و الصلوة السلام على محمد و اله و اصحابه.

Varak sayısı 10 (56-15a). Metnin ebatı 16x26. El yazmanın ebatı 25x18. El yazma iyi korunmuştur.

8. 10493-XVI

چهل حديث عبد الرحمن جامی – “Çihil Hadîs-i Abdurrahman Câmî”

Câmî'nin Erba'ın eseri 10493-XVI numarada bulunmaktadır. “قواعد القرآن” – “Kavâidü'l-Kurân” ve “اختلافات القراءات” – “İhtilâfâtü'l-Kıra'at” eserleri ile birlikte kitap haline getirilmiştir.

Bu Erba'ın 40 hadisten ibarettir. Metnin ne zaman istinsah edildiği ve müellifi bilinmemektedir. Her sayfada bir reddade var. Eserin başı da sonu da zarar görmüştür. Yazmada Şark kağıdı kullanılmıştır. Eserin metni siyah olup, Arapça hadisler kırmızı mürekkeple nestalik hattıyla, 13 satır, her sayfada bir sütun olacak şekilde yazılmıştır.

Metin besmeleyle başlamaktadır: (294b)

بسم... صحيح ترين حدثي كه راويان مجالس دين ومحدثان ...

Sonra aşağıdaki ilk hadis verilmiştir.

لا يؤمن احدكم حتي يحبّ لآخيه ما يحبّ لنفسه...

Sonu (296a) aşağıdaki kırkıncı hadis ve dua ile bitirilmiştir:

لا يشبع المؤمن دون جاره. هر که در خطه مسلمانی باشد از نقد دین گر انمایه نه بسند که خویش خفتد سیر بنشیند گرسنه همسایه. علی الایتمام و الصلوة و اسلام علی محمد و اله البررة الکریم

Varak sayısı 2'dir (294b-296a). Metnin boyutu – 12x17.

Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün Esasi ve Hamid Süleyman Fondu'nda kayıtlı Câmî'ye ait Çihil Hadîs eserinin 282-VI, 1266-II, 6051-III, 3636-II, 3386-XXVII, 2202-I, 5900-I numaralarında bulunan nüshaları hakkında bilgiler verildi.

2.3. Ali Şîr Nevâî'nin Erba'ın Eserinin El Yazmalarının Tavsifi

Nevâî'nin Erba'ın eserinin yazılışında Câmî'nin büyük bir etkisi vardır. Câmî'nin tavsiyesi ve duasıyla Türk halklarının da erbain türünde yazılmış eserlerden faydalanması niyetiyle Nevâî, manzum bir hadis şerhi yazmıştır. Nevâî'nin Erba'ın'ı yüzyıllar boyunca istinsah edilmiş ve elden ele dolaşmıştır.

Bu eserin el yazma nüshaları arasında en eski ve en önemlileri 9762⁷⁴, 8⁷⁵ ve 316 numaralı⁷⁶ el yazmalarıdır. Yukarıdaki ilkelerden yola çıkarak eserlerin açıklamalarını detaylandırmayı ve genişletmeyi gerekli gördük ve kataloglarda verilmeyen bilgileri verdik.

1. 9762

الاربعین

9762 numaralı bu el yazma, Nevâî'nin ölümünden 50 yıl sonra, 1559-1560 yıllarında hattat Mahmud bin Davud tarafından Mısır'da kopyalanmıştır. Bu el yazma nüshasında yer alan Nevâî'nin 10 eseri şu

⁷⁴Sabranie Vastočni Rukopisey Kademi Nauk Uzbekskoy SSR. Tom VII, Taşkent: Fen, 1964 (5326 numaralı el yazma).

⁷⁵Hakimov M., *Nevai Eserleri Kolyazmalarının Tavsifi*, Taşkent: Fen, 1983, s. 177-178.

⁷⁶*Katalog Fonda İnstituta Rukapisey, 1. Tom*, Taşkent: Fen, 1989, s. 11-12.

sırayla yazılmıştır: "Mecâlisü'n-Nefâis" (2b-54b), "Ferhad ve Şirin" (eser kitabın haşiyesine yazılmıştır, 2b-7), "Mahbûbu'l-Kulûb"(55b-108a), "Sedd-i İskenderî" (eser kitabın haşiyesine yazılmıştır, (55b-62b), "Erba'în" (108b-112a), "Hilâliye" kasidesi (112b-114b), "Hamsetü'l-Mütehayyirîn" (115b-123b), "Seb'a-i Seyyâr" (eser kitabın haşiyesine yazılıdır, 115b-121b), "Sâkinâme" (124b-127b), "Dibâce-i Çehâr Dîvân" (128b-132b). Bu yazma çok eski ve nadir nüshalardan biri olup metin çalışmaları, kaynak çalışmaları, hat sanatı ve hattatlık için paha biçilmez bir numunedir.

El yazma kalın kartonla kaplıdır. Kapak ve diğer üç tarafta kalın kırmızı deri kullanılmıştır. Kapağın dış yüzeyine koyu yeşil kağıt yapıştırılmıştır. Kapakta koyu kırmızı renkte baskı deseni kullanılmıştır. Desende sahhafın adı "Sahhâf Mir Celîl" olarak yazılmıştır. Kahverengi deri iç yüzeyine yapışktır. Bu dış görünüm orijinal kapağın dış görünümü olabilir. El yazması 28,5x15,5 ölçülerindedir. Varak sayısı 132'dir. El yazmasında sarı Avrupa kağıdı kullanılmıştır, okunaklı nestalik hattıyla yazılmıştır. Eserdeki bölüm ve cümle sonu süslemeleri altın renkli mürekkeple yapılmış olup, bazı kelimeler kabartma şeklinde yazılmıştır. El yazması kitap daha önce tamir görmüştür, kitap iyi durumdadır, hiçbir sayfası yıpranmamıştır.

"Erba'în" eseri, kitabın 108b-112a sayfalarında yer almaktadır. Metin siyah mürekkeple yazılmış olup, sayfanın ortasında altın renkli mürekkeple Arapça başlık ve hadisler yazılmıştır. Kıt'alar siyah mürekkeple dört satır, iki sütun şeklinde yazılmıştır. Eserin önceki varağı (108b) 18 satır olup, sayfanın ortasında altın harflerle "Çihil Hadîs" yazılıdır. Kalan sayfalar 20 mısradır. Eser, mukaddime (46 mısra), ana bölüm (40 hadis, 4 mısradan 160 mısra) ve hatimeden (10 mısra) oluşmaktadır.

Mukaddime geleneksel şekilde bir besmeleyle başlar, ardından "Sebeb-i Telif-i Manzûme" gelmekte ve eserin yazılış sebebi 2 sütun 8 satır halinde altın renkli harflerle yazılmıştır.

Eserin ana kısmı anlaşılması ve ezberlenmesi kolay 40 kısa hadis ve her hadisin ardından manasını açıklayan 4 mısralık kıt'alarından oluşmaktadır.

Başlangıç: (108a)

حمد انگا کیم کلام خیر مال قیلدی ایلگا رسولیدین ارسال...

Birinci hadis:

لا یؤمن احدکم حتی یحبّ لآخیه ما یحبّ لنفسه...

Sonu: (112 a)

لا یشیع المؤمن دون جاره...

Sondaki kırkıncı kıt'adan sonra hatime verilmiştir. Hatimedden sonra 12 mısra ferağ kaydı verilmiştir.

که نوائی غه اول دعا یتگای
بلبل روحیغه نوا ایتگای.

El yazma nüshası Kokan kağıdına istinsah edilmiştir ve reddadeler vardır. Eser 5 varaktan (108a-112a) oluşmaktadır. Metnin boyutu 20x9, yazmanın boyutu 28,5x16,5'tir.

2. 8

الاربعة

8 numaralı nüsha, "Erba'in" (1b-6b), "Nazmü'l-Cevâhir" (7b-39b), "Hamsetü'l-mutehayyirîn" (40b-84b), "Vakfiye" (85b-110b) olmak üzere 4 eser içermektedir. 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başına ait olan bu yazma eser eskiliği ve bütünlüğü nedeniyle birincil kaynaklar arasında yer almayı hak etmektedir. Genel olarak Nevâî'nin mirasını incelemek açısından da çok değerlidir. El yazması tamir görmüştür. Eserin başlangıcından iki sayfası daha sonra kokan kağıdına yazılıp restore edilmiştir. Mecmuadaki diğer eserlerin orijinal metni iyi korunmuştur. Her eserin başında (7b, 40b, 85b) küçük, zarif, yaldızlı bir başlık bulunmaktadır. Metin altın renkli çerçeve içerisine alınmıştır. Kitabın sayfalarında reddade bulunmaktadır ancak onarım sırasında birçok sayfadaki reddadeler kaybolmuştur. El

yazması için Herat'tan gelen yeni renkli ipek kağıt kullanılmıştır. Herat hattatlık okuluna özgü zarif ve güzel nestalik hattıyla yazılmıştır. Varaklarda su lekeleri var. El yazmasının kapağı düşmüş. Metnin boyutu 6,5x13,5, el yazmanın boyutu ise 11x19'dur. Bu el yazmada "Erba'în" 1b'den 6b'ye kadar olan varaklarda bulunmaktadır. Daha sonra Kokan kağıdına aktarılan nüshanın 1. ve 2. sayfalarında metin siyah mürekkeple, kıt'aların üstündeki hadisler ise kırmızı mürekkeple sade nestalik yazıyla yazılmıştır.

Eserin 3. ve 6. varaklarındaki kıt'alar siyah mürekkeple, hadisler ise altın renkli mürekkeple yazılmıştır. Metnin her sayfası 15 satırlık iki sütun halinde düzenlenmiştir.

Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün el yazması fondunda, Nevâî'nin eserlerinin bir külliyyatı şeklinde istinsah edilen 316 numaralı bir koleksiyon bulunmaktadır. Ayrıca külliyyat olarak kabul edilebilecek dört mecmua daha bulunmaktadır.

3. 316

الاربعين

316 numaralı bu mecmua Nevâî'nin bir dizi eserinden oluşmakta olup 19. yüzyılda kitaplaştırılan eşsiz bir nüshadır. Bu el yazması, Abdurahim ibn Muhammed Fâzıl Kaşgarî tarafından 1240-1245 H. (1824-1830 Miladi) yıllarında Kaşgar'da istinsah edilmiş ve kitap haline getirilmiştir. Nevâî'nin diğer külliyyatlarıyla karşılaştırıldığında bu nüsha, şairin eserlerinin çoğunu kapsamaması bakımından önemlidir. Bu külliyyatta şairin 18 eseri bulunmaktadır. Bunlar "Bedayîü'l Bidâye"nin Dibacesi (16b-21a), "Hazâinü'l-Meâni"nin dört divanının tamamı (22b-329b), "Mecâlisü'n-Nefâis" (333b-361b), "Lisânü't-Tayr" (363b-393a), "Mahbûbü'l-Kulûb" (394b-422b), "Hayretü'l-Ebrâr" (424b-458a), "Hazâyinü'l-Meâni"nin dibacesi (459b-463b) "Münşâ'at" (463b-481b), "Ferhad ve Şirin" (483b-532a), "Hamsetü'l-Mütahayyirîn" (533b-540a), "Leyli ve Mecnun" (542b-572a), "Erba'în" (573b-) 576a), "Hilâliye" kasidesi (576b-577b), "Seb'a-i Seyyâr" (579b-620a), "Sedd-i İskenderî" (621b-680a) ve "Vakfiye" (681b-692a) eserleridir.

Bu mecmua Kaşgar üslubunda hazırlanmış olup orijinal bir karton kapağı vardır. Kapağın üzerine damga ve damgaya benzer desenler basılmıştır. El yazmanın bazı sayfaları zarar görmüştür. Varak sayısı 692'dir. Metin boyutu 18x28, el yazmanın boyutu ise 30x44'tür.

El yazmanın 2a varağında mecmuada yer alan eserlerin bir listesi vardır. Bu liste daha sonra başka bir kişi tarafından mor mürekkeple yazılmıştır. 2a-13b varaklarında katip tarafından mecmuaya dahil edilen tüm eserlerin genişletilmiş içeriği verilmiştir.

Bu el yazması 5 yıllık bir sürede beyaz, kalın Şark kağıdı kullanılarak istinsah edilmiştir. Metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Bütün eserlerde başlıklar, mensur eserlerde manzum kısımların isimleri, mısraların başları, bazı eserlerde ise şair isimleri, mektupların başları, Arapça alıntılar (cümle ve tamlamalar) ve benzeri özel yerler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. El yazmasının metni Kaşgar tarzında büyük el yazısı ile yazılmıştır.

Mecmuada her eserin başında altın renkli bir başlık bulunur ve her varaktaki metin altın rengi bir çerçeve içine alınmıştır. Bunlar arasında "Hazâyinü'l-Meânî", "Lisânü't-tayr", "Erba'în" benzersiz süslemeleriyle öne çıkıyor. "Hazâyinü'l-Meânî " (22b-23a), "Lisânü't-tayr"ın (363b-364a) başladığı her iki varak da süslenmiştir. Külliyyat içerisinde süsleme açısından "Erba'în" (573b-576a) adlı eser öne çıkmaktadır. Eserde yer alan 40 hadisin her biri için ayrı bir daire çizilip altın su ile parlatılmıştır. Dairenin içine silüs hattı ile bir hadis yazılıp altına da Nevâî'nin o hadisin içeriğine göre oluşturduğu bir kıt'a verilmiştir. Daire ve kıt'aların etrafı rengarenk dekore edilmiştir. Dokuz daire ve dokuz kıta (üç sıra halinde daireler, altı sıra halinde kıtalar) bir sayfaya yerleştirilmiştir.

316 numaralı bu yazma mecmuasındaki eserlerin dizilişi, Nevâî'nin 15. yüzyıl sonu - 16. yüzyıl başında yazılan ve şu anda St. Petersburg, İstanbul, Paris ve Londra kütüphanelerinde bulunan mecmualardaki kaidelerden biraz farklıdır. Bu bakımdan bu yazma, Nevâî mecmuasının tavsif tarihinin araştırılması açısından önemlidir.

316 numarada bulunan Külliyyat içerisindeki ikinci eser olan Hazâyinü'l-Meânî'nin dört divanındaki şiirlerin tamamı türlerine göre

toplanmış ve tek bir divan halinde kitaplaştırılmıştır. Eserde yer alan şiirlerin tür sıralaması şu şekilde verilmiştir:

- 1) Gazel-alfabetik sıralamaya göre;
- 2) Muamma
- 3) Kıt'a
- a) "Erbain " Kıt'aları (18 tane)
- b) "Hazâinü'l-Meânî" kıt'aları (73 tane)
- 4) Ferd
- 5) Lügaz, Tuyuğ
- 6) Muhammes ... ve benzeri.

M. Hakimov'un "Nevâî'nin Eserlerinin El Yazmalarının Tasviri" adlı kitabında "Erba'în"deki 18 kıt'anın "Hazâyinü'l-Meânî" kıt'alarından önce yer aldığını belirtmesi dikkat çekicidir.⁷⁷ Bu divan, Nevâî'nin Özbek dilinde oluşturduğu lirik mirasının devasa bir külliyyatıdır ve 16 lirik canırı içerir. "Erba'în" bölümlerinin "Hazâyinü'l-Meânî" nüshasında yer alması, bunların geniş okuyucu kitlesi arasındaki popülerliğinin bir kanıtı olarak önemlidir.

4 . 232

الاربعين

"Erba'în" kıtaları Nevâî'nin bazı derleme divanlarında da bulunmaktadır. 19. yüzyılın başlarında Kokan'da kitabet edilen 232 numaralı el yazmanın başında "Bedâyiü'l-Bidâye" dibacesi ve "Erba'în" adlı eser yer almıştır⁷⁸. 2017'de yayınlanan Özbekistan Sovyet Sosyalist Respublikası Fenler Akademisinin Şark El Yazmaları Kataloğu'nun "Edebiyatlar (Divanlar)" kısmının I. cildinde Nevâî'nin 9656 numarada⁷⁹ verilen el yazma nüshası olan "Bedâyiü'l-Bidâye" dibacesinden önce

⁷⁷ Hakimov M., *age*, s. 20.

⁷⁸ *Age*, s. 96.

⁷⁹ Sbornik Vostochniy Rukopisey Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan, *Literaturny (Divan)*, 1. Tom, 2017, s. 214.

"Erba'în" eserinin önsözünden on satır (satırlara bölünmeden) mensur olarak verilmiştir:

“Erbain” mukaddimesi:

جمد انگاکیم کلام خیر مال قیلدی ایلکا رسولدین ارسال...

“Bedâyiü'l-Bidâye” dibacesi:

فصاحت دیوانینینگ غزل سرلاری طبع مخزونیدین ...

Nevâî'nin "Erba'în"lerinin el yazma nüshalarının analizi, eserlerin her zaman kitap severler arasında yaygın ve popüler olduğunu gösteriyor.

Özbekistan Respublikası Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmaları Fondu'nda yer alan 11315-I, 9361-III, 13237, 7732-III numaralı Nevâî "Erbain" yazma nüshalarının tavsifi yukarıda belirtilen katalogda yer almadığı için bu nüshaları aşağıda ayrıca tanıttık.

5. 11315-I

الاربعین

Nevâî'nin 11315-I numarada bulunan “الاربعین” adlı el yazma nüshasının müellifi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Nüshada mukaddime kısmı olmayıp, ana metin yani 40 hadisin manzum şerhi ve hatimesi tam olarak verilmiştir. Bu nüsha Nevâî'nin "Lisânü't -Tayr", "Mahbûbü'l-Kulûb fi'l-Ahlâk" adlı eseriyle kitabet edilmiştir. El yazmanın nüshası, kalitesiz sarı Kokan kâğıdına güzel bir yazı ile nestalik hattıyla yazılmıştır. Eserin metni siyah mürekkeple yazılmış, Arapça hadisler kırmızı mürekkeple vurgulanmış, kırmızı ve altın renginde iki sıra halinde çerçeve içerisine alınmıştır. Varaklarda çift sütunlu 13 satır bulunmaktadır. Varaklar zarar görmemiştir.

El yazması geleneksel şekilde besmeleyle başlamaktadır.

Başlangıcı: (1b)

بسم... حمد انگاکیم کلام خیر مال قیلدی ایلکا رسول دینار سال ...

Birinci hadis:

قال النبی علیه السلام لایؤمن احدکم حتی یحبّ لآخیه ما یحبّ لنفسه

sonu: (7a)

الحمد لله على توفيق اتمام العربيعين و الصلوة و السلم على محمد و اله اجمعين

El yazma nüshada ferağ kaydı var:

يوز الم كونگليم اچره درد اندين عيب ايماس كر ايشيم خطا بولسه قايله كاتبه نفهم فتأمل
تمت حديث الاربعين.

Her sayfada reddade vardır. Kitap iyi korunmuş, kalın koyu yeşil kartonla kaplanmıştır. Kapak kısmı sarı, kırmızı, yeşil renklerdeki desenlerle süslenmiştir. Eser 7 (1b-7a) varaktan oluşmaktadır. Metin 8x15 boyutunda yazılmıştır. Yazmanın boyutu 13,5x19,5'tir.

6. 9361-II

الاربعين

Bu nüsha Nevâî'nin "الاربعين" adlı eserinin bir nüshası olup, yazmada 33 hadis, bu hadislerin manzum şerhi ve eserin hatimesi bulunmaktadır. "Erba'in" in mukaddimesi ve 7 hadis-i şerifin Türkçe manzum şerhi çıkarılmıştır. Yine de bu el yazması en eski ve önemli nüshalardan biri olarak kabul edilir. Bu "Erba'in" nüshası Nevâî'nin "نظم الجواهر" – "Nazmü'l-Cevâhir" ve محمد شیرحان – Muhammed Şîrhân'ın Farsça-Tacikçe yazdığı "Mir'atü'l-hayâl" – "مرآت الخيال" eserleriyle kitabet edilmiştir. El yazması 1262/1845-46'da bilinmeyen bir katip tarafından kopyalanmıştır. Yazma kaliteli Şark kağıdına güzel bir kaligrafi ile nestâlik hattıyla yazılmıştır. Ana metin sayılan kıt'alar siyah mürekkeple yazılmış, Arapça hadisler kırmızı mürekkeple vurgulanmış, eserin bir kısmı ise haşiyeye yazılmıştır. Her varakta bir sütun, 12 satır vardır. Varaklar zarar görmemiştir. Reddadelere sahiptir. Varak sayısı 2 (152a-153a). Metnin boyutu 8x15, el yazmanın boyutu 13,5x19,5'tir.

Başlangıcı: (152a)

دنی حر نی اند بار موجود بولدی حق نعمتیگرفتاری
غیر حق ذکر کیم ایرور ذاکر تینگرنینگ رحمتی سداواری

Sonu eserin hatimesi ile bitirilmiştir: (153 a):

کی نوائیغه اول دعا یتگای بلبل روحیغه نوا یتگای

Ferağ kaydı:

تمت حديث الأربعين سنة 1262

Kitap iyi durumdadır, kalın koyu yeşil kartonla kaplıdır. Kapak kırmızı renkte bir desenle süslenmiştir.

7. 7732-III

الأربعين

Bu el yazma Nevâî'nin "مناجات", "حمسة المتحيرين", "Münşeat" ve "Hamsetü'l Mutaḥayyirîn" eserleri ile kitabet edilmiştir. 40 hadis ve manzum tefsirini içeren el yazması, en önemli ve eski nüshalardan biri sayılıyor. El yazma, ismi belirtilmeyen bir katip tarafından güzel bir kaligrafi kullanılarak nestalik hattıyla yazılmıştır. Metin varak boyunca çapraz olarak yazılmış. Eser ana metin ve hatimeden oluşur. Eserin metni siyah mürekkeple yazılmış olup her hadis ve kıt'ayı birbirinden ayırmak için katip kırmızı mürekkeple küçük çiçekli noktalar koymuştur. Her sayfada bir reddade bulunmaktadır. Metin çerçeve içerisine yazılmıştır. Her varakta bir sütun, 16 satır vardır. Varaklar zarar görmemiştir. Kokan kağıdı kullanılmıştır.

Kitap tamir görmüştür. El yazması kabak renkli (sarı) kalın kartonla kaplanmıştır. Kapak sarı bir desenle süslenmiştir. Eser 4 varaktan (107a-111a) oluşmaktadır. Metnin boyutu 8x15, yazmanın boyutu ise 14,5x21,5'tir.

El yazma nüshası geleneksel şekilde besmele ile başlar, eserin mukaddimesi çıkarılmış olup şu hadis ve manzum şerhiyle başlar: (s. 107a)

بسم... لا يؤمن احدكم حتي يحب لآخيه ما يحب لنفسه...

Sonunda eser hatimesi vardır. (111a-varak):

مدعا بر لا منى ياد ايتگايسن دعا بر لا كه نوائى غه اول دعا يتگاى
لبل رويغه نوا ايتگاى

Ferağ kaydı vardır:

تمت هذا الحديث.

Nevâî eserlerinin kitabet edilmesi farklıdır ve bu yazmaların farklı farklı eserlerle kitaplaştırılması farklı dönemlerin ve toplumsal sınıfların manevi dünyasının, isteğinin ve estetik zevkinin bir ürünü olduğu söylenebilir.

2.4. Câmi'nin Çihil Hadîs'i ile Nevâî'nin Erba'în Eserinin Birlikte Kitabet Edildiği Nüshalar

Özbekistan Respublikası Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmaları Fondu'nda bulunan Câmi ve Nevâî'nin erbain türündeki eserlerinin birlikte kitabet edildiği 2084, 10064, 11342-II, 11703-II, 5726-I, 1821-I, 670-I, 4351-I, 3975-IV, 6236-I, 2634-V, 10007-III, 12654-III, 3303- IV, 8848-I, 3902-V, 9309, 3622, 1235, 106-IV numaralı 20 yazma nüsha vardır. Bunlardan 2084-IV, 9309, 3902, 3622, 106-IV numaralı 5 yazma nüshanın açıklamaları yukarıda belirtilen yayınlanmış kataloglarda yer almaktadır.⁸⁰

1. 9309 numaralı el yazma, 1964 yılında yayınlanan Şark El Yazmaları Kataloğu (Özbekistan Sovyet Sosyalist Respublikası Fenler Akademisinin Şark el yazmaları kataloğu)nun 7. cildinde 1306 numarası ile kaydedilmiştir. Her hadisten sonra Câmi ve Nevâî'nin tercümelerinin olduğu belirtilmektedir.⁸¹ El yazmayı incelediğimizde Câmi'nin Çihil Hadîs'inin yer almadığını, sadece Nevâî'nin "Erba'în"inin bulunduğunu gördük.⁸²

⁸⁰(2084-IV) –Katalog Fonda instituta Rukopisey, I. Tom, Taşkent: Fen, 1989, s. 57. (9309); Sobranie Vastoçni Rukopisey Kademi Nauk Uzbekskoy SSR. Tom VII, Taşkent: Fen, 1964, s.145 (3902-V); Sobranie Vastoçni Rukopisey Kademi Nauk Uzbekskoy SSR. Tom II, Taşkent: Fen, 1954, s. 231; (3622)- Sobranie Vastoçni Rukopisey Kademi Nauk Uzbekskoy SSR. Tom II, Taşkent: Fen, 1954, s. 215 (106-IV), Hakimov M., age, s. 178-179.

⁸¹ Bkz: Sobranie Vastoçni Rukopisey Kademi Nauk Uzbekskoy SSR. Tom VII, Taşkent: Fen, 1964, s. 144-145.

⁸²ŞKF – 9309.

2. Câmî ve Nevâî'nin birlikte kitabet edilen "Erba'în eserlerinin 2084-IV numaralı el yazma nüshasında⁸³ 40 hadis yer almaktadır. El yazma H. 1314/1897'de ismi belirtilmeyen bir hattat tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüsha, 19. yüzyıl Özbek şairi Mulla Kurban Hirâmî'nin "Dört Derviş" ve 17-18. yüzyıl Özbek şairi Babarâhim Meşreb'in "Muhammes-i Meşreb" (136b-155a) eserleriyle kitabet edilmiştir. Mecmuanın varaklarında reddade var.

2084-IV numaralı bu el yazma nüshada "Erba'în"ın mukaddime ve hatime kısımları çıkarılmıştır. Ana metindeki hadisleri vurgulamak amacıyla kırmızı mürekkeple, kıtalar ise güzel nesih yazıyla ve siyah mürekkeple Kokan kâğıdına yazılmıştır. Önce Arapça hadis, ardından Câmî'nin kıt'a şekliyle yazdığı hadisin manzum şerhi, arkasından ise Nevâî'nin manzum şerhi gelmektedir. Metin şu hadisle başlıyor:

لا يؤمن احدكم حتي يحب ل اخيه ما يحب لنفسه

Son 40 hadis kırmızı mürekkeple verilmiş olup Farsça ve Türkçe manzum bir şerh ile tamamlanmıştır.

لا يشبع المؤمن دون جاره...

El yazma 12 (155b-166a) varaktan ibaret olup bir sütunda 9 satır var. Metin 15x25 ebatındadır.

Araştırmamız sonucunda Câmî ve Nevâî'nin "Erba'în" adlı eserlerinin birlikte kitabet edilen 10064-, 11342-II-, 8848-I-, 35 KP-4096-numaralı 4 el yazma nüshası daha tespit edilmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti el yazması fondlarının kataloglarında tespit edilen bu nüshaların tanıtımı ve analizi şöyledir.

1. 11342

“Erbaîniyye-i Manzûme-i Abdurrahman Câmî ve Ali Şîr Nevâî”

Câmî ve Nevâî'nin birlikte kitaplaştırılan "Erba'în" eserlerinden biri de Özbekistan Respublikası Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El

⁸³ Katalog Fonda İnstitutu Rukopisey, I. Tom, Taşkent: Fen, 1989, s. 57.

Yazmaları Fondu'nda muhafaza edilen 11342 numaradaki "Erba'îniyye-i Manzûme-i Abdurrahman Câmî ve Ali Şîr Nevâî" adlı el yazmadır. Bu eserde Farsça-Tacikçe ve Çagatay Türkçesiyle 40 hadis ve bunların manzum yorumları sırasıyla sunulmaktadır. El yazma en önemli ve eski nüshalardan biridir. Bu el yazma "شرح قصيدة ربوبيه"، "مزرع الحسنات شرح"، "شرح قصيدة غوثيه"، عبد القادر الجلانى'nin "دلائل الخيرات" ve Abdul Kâdir Cilânî'nin "قصيدة غوثيه" gibi eserleriyle kitabet edilmiştir. El yazma 1271/1848-49 yılında kim olduğu bilinmeyen bir katip tarafından kopyalanmıştır. El yazma, güzel bir İran nestaliğiyle Şark kağıdına yazılmıştır. Eser mukaddime, ana metin ve hatimeden oluşmaktadır. Eserin metni siyah mürekkeple yazılmış, hadisler ise kırmızı mürekkeple vurgulanmış ve çerçeve içerisine alınmamıştır. Tek sütunlu 8 satır, sayfanın ortasında Câmî'nin "Çihil Hadisi"i, kenar boşluğunda ise Nevâî'nin "Erba'în" eseri bulunmaktadır. Varaklar yıpranmamıştır, reddadeler vardır. El yazma nüshası Câmî'nin "Erba'în"indeki mukaddime ile başlıyor:

بسم... صحيح ترین حدی که راویان مجالس دین ومحدثان ...

Birinci hadis:

لا يؤمن احدكم حتي يحب ل اخيه ما يحب لنفسه...

Sonu:

اربعة نهای سالکان، جامی هست بهر وصول صدز قبول

Ferağ kaydı:

نبود از فضل حق عجیب و غریب که بدین اربعین رسی بوصول

Nevâî'de

که نوائی غه اول دعا یتگایبلل روحیغه نوا ایتگای.

Ferağ kaydı:

یتسه مقصود مدعا برله منی یاد ایتگایسس دعا برله

İyi korunmuş olan el yazması kalın yeşil kartonla kaplıdır. Kapak bir desenle süslenmiştir.

Varak sayısı 5'tir (108a - 112a). Metnin boyutu – 20x9, el yazmanın boyutu ise 28,5x16,5'tir.

2. 10064

“Erbaîniyye-i Manzûme Abdurrahman Câmi ve Ali Şîr Nevâî”

Bu eserde Câmi ve Nevâî'nin “الرابعين” eserleri bir araya getirilmiştir. El yazma 1292/1875 yıllarında yazılmıştır. Bu el yazmada 40 hadis ve bu hadislerin manzum şerhi nestalik hattıyla yazılmıştır. El yazması en önemli nüshalardan biridir ve kitabet sanatının güzel bir örneğidir. El yazması, Câmi'nin "Erba'în" eserinin bir mukaddimesi, Arapça hadisler ve Câmi ile Nevâî'nin manzum hadis yorumlarını içermektedir. Her sayfanın ortasında lacivert renkle Arapça bir hadis yazılmış, altında ise Câmi ve Nevâî'nin kıt'aları yazılıdır. Varaklar yıpranmamıştır. Kitap onarılmış ve iyi durumdadır. El yazması kalın yeşil kartonla kaplıdır. Kapak bir desenle süslenmiştir. Desenin içine sahha'nın adı "Amel-i Molla Yahyâ Sahhâf - "عمل ملا يحيى صحاف" olarak işlenmiştir. Kapağın içi ebr-i bahar kağıdıyla kaplanmıştır.

El yazmada reddade vardır. Fabrika kağıdına yazılmıştır. Her bir varakta işlemler yapılmıştır. İki varak birbirine yapıştırılmıştır. Yapıştırılan varaklar kalın, katı bir varak oluşturmuştur. Kalın varakların üzerine kahverengi ve bazen açık kahverengi veya siyah boya sürülmüştür.

Başlangıcı: (1b)

بسم... صحيح ترین حدیثی کہ راویان مجالس دین ومحدثان ...

Birinci Hadis:

لا يؤمن احدكم حتي يحبّ لاخيه ما يحبّ لنفسه...

Sonu: (40a)

لا يشبع المؤمن دون جاره...

Ferağ kaydı: (40b)

الهم صل على سيدنا محمد صلوات تنجينا بها من جميع الاحوال و الافات
این چهل کلیمه ایست از ان کلماتکه.

Varakların sayısı 40'tır (1b-40b). Metnin ebatı 18,5x9. El yazmanın ebatı 27,5x17,5.

3. 8848-I

“Erbaîniyye-i Manzûme Abdurrahman Câmi ve Alişer Nevâî”

Bu eserde Câmi ve Nevâî'nin "الأربعين" eserleri toplanmış olup سعيد
"أئنه جهان نماى و طلسم کنجکشاى" nin بن المحبى اليمنى
Eser, 1282/1865-66 yıllarında kimliği bilinmeyen bir hattat tarafından
istinsah edilmiştir. Bu nüshada 40 hadis ve bunların manzum şerhleri
yazılmıştır. Şark kağıdı kullanılmıştır. Metin güzel kaligrafi sanatıyla
nestalikle yazılmıştır. Eser mukaddime kısmı, ana metin ve hatimeden
oluşturmaktadır. Ana metin siyah mürekkeple, hadisler ise kırmızı mürekkeple
yazılmıştır. Çerçeve içerisine alınmamıştır. İki sütunlu, 4 satır olup sayfanın
ortasında Câmi'nin "Çihil Hadis"i, haşiyede ise Nevâî'nin "Erba'in"i
yazılıdır. Varaklar yıpranmamıştır, reddade vardır.

Kitap iyi korunmuştur. El yazması kalın yeşil kartonla kaplıdır.
Kapak bir desenle süslenmiştir.

Başlangıcı: (1b)

صحيح ترين حديثى كه راويان مجالس دين و محدثان مدارس يقين املا كنند حمد
دانا پست كه
اما بعد اين جهل كلمه است ازان كه سهولت فهم و حفظ را بنظم فارسى ترجمه کرده
ميآيد

Birinci hadis:

لا يؤمن احدكم حتي يحب لاخيه ما يحب لنفسه...

Sonu: (20)

كه نوائیغه اول دعا یتکای * بلبل روحیغه نوا یتکای

Ferağ kaydında (20a) el yazma nüshasının yazıldığı yıl 1282 olarak
verilmiştir:

اللهم اغفر لكاتبه و لصاحبه و لجميع المؤمنين و المؤمنات سنة ١٢٨٢

Varak sayısı 21'dir (1b-21a). Metnin ebatı 13x21, el yazmanın ebatı
17,5 x 27,5'tir. El yazma iyi muhafaza edilmiştir.

4. 35 KII-4096

"Erba'niyye-i Manzûme-i Abdurrahman Câmi ve Ali Şîr Nevâî"

Câmi ve Nevâî'nin "Erba'in" adlı eseri, Özbekistan Cumhuriyeti
Kokan Edebiyat Müzesi'nin el yazması fondunda 35 KP-4096
numarasıyla saklanmaktadır. Nadir nüshalardan biri olan bu el yazma

metin çalışmaları, kaynak çalışmaları, hat ve kitabet sanatı açısından önemli bir kaynaktır.

Bu el yazması iyi korunmuş ve kalın kartonla kaplanmış olsa da ne zaman, nerede ve kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Kapakta kalın, yeşil deri kullanılmıştır. Kapağın dış yüzeyine koyu yeşil kağıt yapıştırılmıştır. Kapağın st kısmında koyu kırmızı renkte baskı deseni kullanılmıştır. Sahhafın adı desende "Sahhâf Molla Ömer Muhammed" olarak yazılmıştır.

Kitap onarılmış olup iç kısmına kahverengi deri yapıştırılmıştır. Bu orijinal kapağın derisi da olabilir. Ama kitabın kapağı başka bir eserin kapağı gibi görünüyor. Varak sayısı 102'dir. El yazmasında sarı Kokan kağıdı kullanılmıştır, eser güzel bir nestalik hattıyla yazılmıştır. El yazmanın hiç bir varağı zarar görmemiştir. 1. varaktan 30. varağa kadar olan varaklar boştur. Araştırmamızın temelini oluşturan "Erba' n" eseri kitabın 31b'den 71b'ye kadar olan varaklarında, yani 38 varakta yer almaktadır.

Kitabın 73-74. varakları boştur. 75. varaktan itibaren şair Am r , Vezir, Behced, Glh n 'nin kıt'a ve gazelleri yazılmıştır. şairlerin şiirleri siyah ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve ereve içerisine alınmamıştır. Sonu yok, sonraki varakları da boştur. Kitabın 88 b. varağından 102. varağına kadar olan kısmı boş bırakılmıştır. Kitabın sonunda Farsça-Tacikçe güzel nestalik hattıyla iki satırlık bir şiir yazılmıştır. Anlaşılan o ki kitap mecmua olarak hazırlanmış ancak tamamlanmamıştır. "Erba' n" eseri tamamen ayrı bir "haftreng⁸⁴" kağıdına yazılmıştır. El yazması tek bir katip tarafından kopyalanmıştır.

KP-4096 numaralı bu el yazma nüsha, kitabet sanatının özelliklerinden biri olan "haftreng" kağıdına, güzel nestalik hattı ile beyaz ve sarı mürekkeplerle yazılmış, kaliteli kahverengi ve siyah kağıtlar kullanılmıştır. "Erba' n" eseri iki ereve içerisine alınmıştır. Ana metin sayılan

⁸⁴Orta asır kitabet sanatılarınca kullanılan her türlü renkli, kaliteli kağıt. Bu tür kağıtlar çoğunlukla istinsah nüshalarında yahut bazı şairlerin şiir mecmualarından oluşan kitapları hazırlamakta kullanılmıştır.

kıt'a varakların ortasına yerleştirilmiş, kırmızı ve lacivert renkli çerçeve içerisine alınmıştır. Haşiye ise dış taraftan beyaz renkli çerçeve içerisine alınmıştır. Metin 18x9, el yazması 27 x 15,5 ölçülerindedir. Kitabın sayfalarında reddade vardır.

Eser geleneksel şekilde "Besmele" ile başlar. Bunda sadece Câmi'nin "Erba'în" eserinin mukaddimesi yani "Sebeb-i Te'lif-i Manzûme" tam, güzel ve kusursuz bir şekilde yazılmıştır. Nevâî'nin "Erba'în"'e yazdığı mukaddime bu el yazma nüshasında yer almamaktadır.

Mukaddime 31-34. varaklar arasında 4 varak halinde siyah mürekkeple yazılmış, mavi ve kırmızı renklerde iki satırlı haşiyeye alınmıştır. Mukaddimenin 1. ve 2. varakları 4 satır olarak, 3. ve 4. varakları ise 6 satır olarak tek sütunda yazılmıştır.

Aslında Câmi'nin "Erba'în" adlı eseri mukaddime, ana metin, hatime ve Arapça yazılmış 2 kıt'alık bir duadan oluşmaktadır. Bu el yazmada ise sadece "besmele" verilmiş olup, sonuç ve ferağ kaydı bulunmamaktadır. Mukaddimenin sonuna ise katibin kendisi "kâle s.a.v." diye eklemiştir.

Genellikle "Erba'în"'in diğer nüshalarında Arapça hadis önce kırmızı mürekkeple vurgulanmış, onun altında ise siyah mürekkeple manzum ifadesi verilmiştir. Bu yazma nüshada sadece bir hadis, yani ilk hadis olan “ لا يؤمن احدكم حتي يحب ل اخيه ما يحب لنفسه ” (Hanginiz kendinize layık görmediğiniz şeylerinizi biraderinize layık görürseniz imansız sayılırsınız⁸⁵)” hadisi kırmızı mürekkeple ayrılmadan siyah mürekkeple verilmiştir ve Câmi'nin manzum şerhi altta siyah mürekkeple yazılmıştır. 39 hadisin geri kalanı doğrudan kıt'alardan kopyalanmıştır.

Bunda Câmi'nin manzum yorumu bir varakta, Nevâî'nin manzum yorumu ise bir sonraki varakta yer alıyor. Bu şekilde kıt'alar hadisler olmaksızın yazılmıştır. Eser kırkıncı kıt'a ile tamamlanmıştır. Kıtaların çok güzel bir şekilde ve hatasız olarak kopya edilmesi okuyucuya herhangi bir zorluk yaşatmamaktadır. "Erba'în"'eserinin sonunda hatime ve ferağ kaydı yoktur. Bununla birlikte kıtaların kahverengi ve siyah kalın

⁸⁵Rustamov A., age, s. 32.

kağıt üzerine beyaz ve sarı mürekkeple parça parça el yazısıyla yazılmış olması kitabın değerini arttırmakta ve okuyucuya estetik haz vermektedir.

Kokan Devlet Edebiyat Müzesi'nde saklanan bu yazma, tamamlanmamış bir mecmua olmasına rağmen 19. yüzyıl kitabet sanatının nadide nüshalarından biridir. Aynı zamanda metin çalışmaları, kaynak çalışmaları, hattatlık ve kitap süsleme sanatı açısından paha biçilmez bir kaynaktır.

Bu el yazma nüshalar hattatlık ve kitabet sanatının eşsiz örneklerinden olup okuyucuların ilgisini çekmektedir. Katip ve sahhafların estetik kaygılarla hazırladığı bu eserler öncelikle insanların hadislerle olan ilgisinin ve şiir sevgisinin ürünüdür.

Özbekistan el yazmaları fondlarında yer alan erbain eserlerinin el yazma nüshalarının kaynak çalışmaları açısından incelenmesi şunları gösterdi. Öncelikle bu tür yazmaların sayısı çok fazla olup farklı biçim ve içeriğe sahiptirler. Manzum ve mensur şekillerde yazılan bu eserlerin her birinin kendine has hususiyetleri vardır. Bu eserler çoğunlukla Arapça, Farsça-Tacikçe ve Türkçe hazırlanmışlardır. Bu eserler arasında en meşhur olanları Arapça'da Nevevî'nin "Erba'în", Farsça-Tacikçede Câmî'nin "Erba'în"i Türkçede ise Nevâî'nin "Erba'în"idir.

2.5. Ali Şir Nevâî'nin “Erba'în Eserinin Neşirleri Hakkında

Ali Şir Nevâî'nin 525. doğum yıldönümünde, 1963-1968'de, Özbekistan Bilimler Akademisi Puşkin'in adını taşıyan Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün akademik personelleri, Nevâî'nin on beş ciltlik eserini yayınladı. Nevâî'nin eserlerinin bu baskısı bilimsel ve eleştirel metinlere dayanılarak hazırlanmış olup, şairin yirmi beş eserini içermekte ve bunlar kronolojik olmaktan ziyade edebi türlere (lirik eserler, destanlar ve mensur eserler) göre ciltlere bölünmüştür.

"Erba'în" 15 ciltlik eserin sonuncusunda yani 15. cildinde yer almaktadır ve bu cilt, önceki 14 ciltlik sıranın aksine, akademisyen Azizhan Kayumov'un (Şiir Dürdaneleri ve Sevgi Şabbadeleri(Esintileri)) 8 sayfalık önsözüyle başlamaktadır. Kitapta şairin "Nazmü'l-Cevâhir", "Erba'în",

"Nesâyimü'l-Muhabbet", "Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ" eserleri yer almaktadır. Kitaptaki eserlere dair hiçbir bilgi verilmemiştir. "Erba'in" sadeleştirilmiştir. "Âdâbî tasnife (Geleneksel tasnife) uyulmamıştır. 46 mısradan oluşan giriş kısmının 10 mısralık "Besmele" kısmı, "Hamd" kısmındaki 2 satır, ana metindeki Arapça hadisler ve "hatime" kısmındaki Arapça dua çıkarılmıştır. "Erba'in" Porso Şemsiyev tarafından yayına hazırlanmış olup, bu yayında herhangi bir teknik veya yazım hatası bulunmamaktadır. Yayınlanan 15 ciltlik kitap, uzun yıllardır Nevâî'nin çalışmaları üzerine yapılan araştırmaların temelini oluşturdu ve oluşturmaya devam etmektedir. Ayrıca Nevâî'nin eserlerinin özel bir sözlüğü de koleksiyona ayrı bir kitap olarak eklenmiştir. Bu sözlük şüphesiz şairin eserlerinin okunmasını kolaylaştıracaktır. Sözlük, Nevâî'nin bu 15 ciltte yer alan tüm eserleri esas alınarak P. Şemsiyev ve S. İbrahimov tarafından hazırlanmıştır.

1991 yılında, Ali Şir Nevâî'nin 550. yıldönümü münasebetiyle, "Yazuvçı", "Mihnet" ve "Miras" yayınevleri, Erba'in'in popüler baskılarını küçük kitapçıklar halinde, halka hitap eden yayınlar şeklinde yayınladı. Bu yayınlarda popüler yayıncılık ilkelerine tamamen bağlı kalındı.

Her üç kitapçık da kendine has olup Nevâî Kütüphanesi serisi altında yayınlanmıştır. Bu çalışma Kerimbek ve Saidbek Hasan tarafından yayına hazırlanmış olup Alibek Rüstem'in şerh ve izahları ile verilmiştir. Yayınlanan eserde "Erba'in"nin nadir el yazması nüshası olan Nevâî külliyyatının Paris nüshasının esas alındığı ve 1893'te Lahtin matbaasında, 1907 yılında Bağcesaray'daki İsmailbek Gaspirinskiy matbaasında taş baskıyla basılan "Çihil Hadisler"lerden yardımcı nüsha olarak yararlanıldığı belirtilmektedir.

Kitapçık Esrar Samed'in ("Mahrum kalmasın peygamber sözünden Türkler") 3 sayfalık önsözüyle başlıyor. "Erba'in"nin besmele, hamd kısımları tam olarak verilmiştir. Daha sonra sırasıyla Arapça hadis ve manzum yorumlara yer verilmiştir. Hatime kısmının tamamı yayınlanmıştır. 15 ciltlikteki gibi Arapça dualar çıkartılmamıştır. Eserin

sonunda şerh ve izahlar (burada Arapçadaki hadisin tercümesi ve zor sözler sözlüğü ilave edilmiş) sıra numarası ile verilmiştir. Bu baskıda 20'ye yakın teknik ve imla hatası mevcut olup, Kiril harfli Arapça hadislerden bazıları ortalama okuyucunun okumasını zorlaştırmaktadır. Mesela bir hadisin Arapça transkripsiyonu şu şekilde verilmiştir:

A) *a:фату-с-сама; ҳа (ти) ал-манн(у)*

Tercüme: Cömertliğin afeti başa kakmadır.

B) *ал-қана: ғату ма:лун ла:яифаду*

Tercüme: Kanaat tükenmez bir maldır.

C) *Касрату-д-диҳк и йуми: туу-л-қалб (а)*

Tercüme: Çok gülmek kalbi öldürür.

Aslında:

A) *Афат ус-самоҳати ал-манну*

B) *Ал-қанағату малун ла яфна*

C) *Касрат уз-зиҳки юмийт ул-қалба*

şeklinde verilseydi maksat hasıl olmuş olurdu. Transkripsiyondaki noktalar ve semboller (:,) okuyucunun kafasını karıştırmaktadır, çünkü bu tür semboller pratikte hiçbir zaman kullanılmaz. S. Mutellibov, P. Şemsiev, K. Mahmudov hocalarımızın yazımlarını doğru buluyoruz.

Benzer şekilde “Erba’in’in” besmele bölümünde

Чун тамуқдин нажот топқайлар,

Учмақ ичра ҳаёт топқайлар. –

beyti mevcuttur. Yayına hazırlayanlar “учмоҳ” kelimesini okumakta zorlanıp onu , “учмақ” diye değiştirmiş. Aslında:

Чун тамуғдин нажот топқайлар,

Учмаҳ ичра ҳаёт топқайлар.

olması gerekirdi. Bu tür hatalar daha sonraki popüler basımlarda da görülmektedir. Yazım hatalarına gelince, metnin içeriğine ciddi anlamda zarar veriyorsa bunların farklılık olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemek gerekir. Çünkü kelimelerde tek bir noktanın atlanması, eklenmesi veya bir harfin atlanması sonucunda metin çalışmalarında tamamen zıt anlamlara sahip kelimelere dönüşmektedirler. Yazılı

eserlerin metinlerini derleyen kişinin, metin yazmalarındaki hata ve eksiklikleri gidermeye yönelik çabalarının yanı sıra, kendisinin de hata ve eksikliklerinin olması mümkündür. Bunlar arasında en yaygın olanı metnin yanlış okunmasından kaynaklanan hatalardır.

Benzer şekilde, 2000 yılında, Fenler Akademisi Ali Şir Nevâî Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün akademik personelleri tarafından, Ali Şir Nevâî'nin "Mükemmel Eserler Toplamı" adlı yirmi ciltlik kitabı yayınlandı. Bu yayın akademik bir yayın olup Ali Şir Nevâî'nin tüm eserleri tam olarak basılmıştır. "Erba'în" on altıncı ciltte bulunmaktadır. Bu cilt, önceki 15 ciltten farklı olarak herhangi bir söz başı olmaksızın "Muhakemetü'l-Lugateyn" ile başlamaktadır. Kitapta şairin "Muha-kemetü'l-Lugateyn", "Mîzânü'l-Evzân", "Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ, "Târih-i Mülk-i Acem", "Erba'în", "Sirâcü'l-Muslimîn", "Münâcât" ve "Risâle-i Tîr Endahten" adlı eserleri yer almaktadır. Her eserin açıklama-lamaları ve çevirileri kitabın sonunda verilmiştir. Kitabın sonunda her esere dair açıklamalar ve izahlar da verilmiştir. "Erba'în" in açıklamaları ve çevirileri, "Erba'în" in oluşturulması hakkında kısa bir açıklama, Arapça 40 hadis ve şairin mensur şeklindeki duasının Arapça tam çevirisi yer almaktadır.

Nevâî çalışmaları alanındaki en son başarılarından biri, Ali Şir Nevâî'nin "Tüm Eserleri" 10 ciltlik kitabının 2011 yılında Nevâî bilimcileri Suyime Ganiyeva, Seyfiddin Rafiddinov, Kadircan Ergaşev ve Ergaş Açilov tarafından yeniden yayınlanmasıydı. Koleksiyon, Nevâî'nin eserlerinin toplanmış tam bir basımıdır. Ancak Nevâîşinas uzman Vahob Rahmanov'a göre matbaanın dikkatsizliği nedeniyle bu baskıda ciddi yazım hataları yapıldı.

III. BÖLÜM. CÂMÎ, NEVÂÎ VE FUZÛLÎ “ERBA’ÎN”LERİNİN KARŞILAŞTIRMALI TAHLİLİ

3.1. Câmi, Nevâî ve Fuzûlî “Erba’în”lerinin Mukaddime ve Hatimelerinin Karşılaştırmalı Tahlili

Klasik Doğu edebiyatında bizzat Kuran ve hadisler ediplerin ilgisini çekmiş, kutsal kaynaklar onlara ilham vermiş, bu kaynaklarda sunulan fikir ve görüşler sanatçıları yeni eserler oluşturmaya teşvik etmiş ve bu suretle zamanla sanatçılar ahlaki düşünceleri telkin eden eserler oluşturdular. Peygamberimiz (s.a.v.)’in hadisleri ve bunlara yazılan sanatsal yorumlar Doğu edebiyatında uzun zamandan beri varlığını sürdürmektedir; Mesela Edip Ahmed, *Hibâtü'l-Hakâik* adlı eserinde 21 hadisin Türkçe şerhini yapmıştır.⁸⁶

15. ve 16. yüzyıllara gelindiğinde Doğu milletlerinin büyük şairleri Abdurrahman Câmi, Ali Şir Nevâî ve Muhammed Fuzûlî de hadislerin manzum şerhlerini Farsça-Tacikçe, Özbekçe ve Türkçe (Azerice) dillerinde yorumlamışlardır. Ancak bu eserlerin ve el yazmaların bir araya getirilerek karşılaştırmalı bir analizi henüz yapılmamıştır. Bu nedenle araştırmamızda Câmi, Nevâî ve Fuzûlî’nin “Erba’în” lerini karşılaştırmalı olarak bilimsel açıdan değerlendirmeyi amaçladık.

İncelediğimiz Abdurrahman Câmi, Ali Şir Nevâî ve Muhammed Fuzûlî’nin “Erba’în”leri, hadislerin manzum birer şerhi olması bakımından Ortaçağ klasik Doğu edebiyatında özel bir yere sahiptir. Bunlar arasında manzum erbainin kurucusu Abdurrahman Câmi olarak anılır. Mesela Câmi’nin “Çihil Hadîs” adlı eserinin önsözünde şu bilgiler yer almaktadır:

“Mütercim-i nazım” (düzenleyen, şiiri okuyan yani Câmi) Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in “Ümmetimden kim 40 hadis ezberlerse o bundan fayda alacaktır” diye buyurmasından dolayı o ulu zat hadislerden

⁸⁶Edib Ahmed Yüknêkî, “*Hibatü'l-Hakâyık*”, (Haz. Kasımcı Sadıkov), Taşkent: Akademneşr, 2009, s. 71-104.

kolay anlaşılan ve insanları kendine çeken 40 hadisi Farsça-Tacikçeye manzum şekilde çevirmiştir. O (Câmî), "Kıyamet gününde Cenab-ı Hak onu fakih, âlim olarak yeniden diriltecektir" şeklindeki hadisten ümitvardır⁸⁷" ifadesi ile Erba'în'in yazılma sebebini açıklar.

Ali Şir Nevâî'nin "Erba'în"inin mukaddimesinde şu beyitler yer almaktadır.

*Çün şafâ ehli pâk fercâmı
Pâk fercâm u pâk fer câmî
Ol yakîn sarı destgîr minge
Kıble vü üstâd u pîr minge*

Muhammed Fuzûlî'nin "Erba'în" adlı eserinin mukaddimesinde de şu bilgiler verilmektedir:

"... bu kırk hadis muteberdir, belki kırk dane gevherdir ki, aziz üstazım Mevlana Abdurrahman Câmî Farsça-Tacikçeye tercüme etti..."

Bu mukaddimeler sayesinde, incelediğimiz erbainlerin Abdurrahman Câmî ismiyle ilgili olup bunun kendine has bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır.

Nevâî, "Hamsetü'l Mutahayyirîn"adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir:

"Ul vakt dakim, alar "Erba'în Hadîs"i Fars-Tacikî nazm ile tercime kılıb erdiler ve ma'hûd adet bile barça ashabdin burunrak fakirge iltifat kılıb, müsevvedesin berdiler. Çün mutala'asige meşgul buldım, elfâz-ı dîn hedâyî ki nâmütenâhî ezhârî ve meânîs-i dîn hakâyık-ı ilâhî envâr-ı zâhir bula kırıştım.

Hamul "Erba'în"ge Türkîçe til bile tercime arzusu köngülge tüştî. Alardan ruhsat şerefige müşerref bulgandin songra hamul kün ul samîn cevâhir nazm silkige kirdi ve ul gevherler alarnıng kulagıya yetti. Şefkat ve merhamet yüzidin du'â-yı hayr bile tahsinler kıldılar..."⁸⁸

⁸⁷ Câmî'nin Çihil Hadis'inin Farsça-Tacikçe'den tercümeleri bu çalışmanın yazarı tarafından yapılmıştır.

⁸⁸ Alişir Nevai, *Eserler, 15 Tomluk, 14. Tom*, Taşkent: 1967, s. 46.

Demek ki Câmî ve Nevâî'nin arasındaki hoca-öğrenci ilişkisi, dostluk, meslektaşlık ve manevi işbirliği, "Erba'în" ve diğer nadir eserlerin yazılmasına da yol açmıştır.

Muhammed Fuzûlî, " Erba'în" in mensur mukaddimesinde yazılış tarihini belirtmez, ancak Câmî gibi o da kendisini "Erba'în" yazmaya sevk eden hadisi aktarır:

“Ümmetimden kim 40 hadis ezberlerse, o bundan faydalanır" hadisindeki sözler ve "Allah onu kıyamet günü fakih alim olarak diriltecektir" hadisinin feyzinden dolayı Türkçeye tercüme edilmektedir”. Ardından "Yardım Allah'tandır, tevekkül Allah'adır" duasıyla mukaddimeyi sonlandırır.

Câmî'nin seçtiği hadisler, Kuran ayetleriyle ortak anlam taşımakta olup, kısa ve akıcı olmaları okuyucunun ezberlemesini ve anlamasını kolaylaştırmaktadır. Abdurrahman Câmî, "Çihil Hadîs" adlı eserinin girişine şöyle başlıyor:

"Din meclisinin ravileri ve inanç medreselerinin müderrislerinin söylediği en doğru söz (hadis) şu ki, onda bütün toplumun habibinin kısa ifadesi ile söylediği ve onun davete yönelik mükemmel olgunluktaki güvenilir ravilerinin sözlerine göre bilgelik hamdidir. Mübarek sohbetten mahrum olanlara ulaştırdığından ve ilim nurunun ilmiyle amel etmelerinden dolayı yanlış yolun karanlığından azat etti. “

Mukaddime bölümünü "temizlik ve yardım Yüce Allah'tandır" diye bitiriyor.

Câmî mukaddime kısmını nesir olarak yazmıştır, dili çok ağır olup Farsça-Tacikçedir. Farsça-Tacikçe ve Arapça kelimelerden oluşan karmaşık cümleler günümüz okuyucuları için zorluklar yaratır. Ancak Orta Çağ edebiyatında şairler, Farsça-Tacikçe ve Arapça kelimeleri birleştirerek kendilerine has sanat hünerlerini ortaya koymuşlardır.

Câmî'nin eserinin mukaddimesinde Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in “ümmetimden kim ki 40 tane hadisi ezberlerse, o bundan fayda bulur, kıyamet gününde Allahu Teala onu alim olarak yeniden diriltir.” hadisine

dayanarak "Çihil Hadîsi" yazması aslında onun bu eseri oluşturmaktaki esas maksadı olarak ifade edilir.

Benzer şekilde bu hadisin ardından anlaşılması kolay ve dikkati çeken kırk hadisi topladığını ve bunlara Farsça-Tacikçe manzum bir tefsir yazdığını da belirtmektedir.

Mukaddime geleneksel şekilde Arapça dua ile sona ermektedir. Duanın ardından sırasıyla Arapça 40 hadis ve Farsça-Tacikçe manzum tefsirler veriliyor. Burada Arapça hadis ve aşağıda bu hadisin Farsça-Tacikçe şiirsel bir tefsiri yer alıyor. Bu şekilde Farsça-Tacikçe 40 hadisin manzum ifadesi oluşturulmuştur.

Eser Farsça-Tacikçe 2 kıt'a ve Arapça bir dua ile bitmektedir. Böylece Câmî'nin "Çihil Hadîs" adlı eseri mukaddime, ana bölüm ve hatimeden oluşmaktadır. Aynı düzen Nevâî ve Fuzûlî'nin "Erba'în" adlı eserlerinde de bulunmaktadır. Nevâî'nin Erba'în'inin mukaddimesi Câmî'nin Çihil Hadîs'inin mukaddimesinden oldukça farklıdır. Nevâî mukaddimeyi 46 satırlık bir şiirden oluşturmuştur. Araştırmamız sırasında Nevâî'nin mukaddimeyi iki bölümden oluşturduğunu gördük:

"Âdâbî tasnif" kısmı Allah'a, Peygamber'e, Câmî'ye ve Hüseyin Baykara'ya ayrılmış; "Sebeb-i te'lif-i manzûme" bölümünde Erba'în'i yazmanın amacı ve bu eserden umduğu faydaları vurgulamıştır. Nevâî, "Erba'în'e özel bir ruh ve samimiyetle yaklaşmıştır ve mukaddimesini 46 mısralık bir şiirle oluşturmuştur. Mukaddime, klasik edebiyattaki "âdâbî tasnife" göre "hamd" ile başlar:

Ĥamd anga kim kelâm-ı ĥayr-me'âl

Ĥıldı ilge resûlîdin irsâl

Yani Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla insanlara, sonucu hayırlı olan kelâmı gönderen Allah'a hamd olsun. Bu beyitte, Kuran-ı Kerim'i elçisi Muhammed (s.a.v) aracılığıyla insanlara indiren Allah'a hamd edilmiştir.

Ol resûli ki hem kelâm-ı faşîĥ

İlge yitkürdi hem ĥadîs-i şahîĥ

Tâ ulus cehldin ĥalâş bolup

*‘ilm halvet-gehige hâş bolup
Çün tamuğdın necât tapğaylar
Uçmağ içre hayât tapkâylar
Celle zikruhu zihî ilâh-ı refî
‘azze kadruhu zihî resûl-i şefî*

(Yani Allah Resulü Muhammed (s.a.v), güzel sözler yazılmış olan Kuran’ı ve güvenilir hadisleri tebliğ etmiştir ki insanlar ilmin gizemli dünyasına girip cehaletten ve cehennemden kurtulsunlar ve cennet içre yaşam sürsünler). şeklinde Hz Muhammed adına ananevi şekilde dua edilmiştir.

Bu dört beyitte Peygamberimiz (s.a.v)'in özellikleri anlatılmaktadır: Peygamber güvenilirdir, doğru sözlüdür. Bu yüzden insanlar ona inandılar, cehaletten kurtuldular, ilimle tanışınca cehennemden kurtuldular, sonra da cennette bir yer buldular-diye Muhammed (s.a.v) adına bir dua yazmıştır.

*Oğuganda Buhaî ve Müslim
Kırk söz barça şühedin sâlim*

Yani şiirdeki "Kırk söz" Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in sözleridir ve bu seçilmiş 40 hadis şüpheden uzaktır.

Ayrıca Câmî bu 40 hadisin iki büyük muhaddis olan Muhammed ibn İsmail el-Buhârî'nin "As-sahîh"i ve Müslim bin Haccâc'ın "el-Câmîü's-sahîh" adlı eserinden alındığını ve bu hadislerin güvenilir ve doğru olduğuna şüphe olmadığını belirtmektedir.

*Nesr ile nazmını mürekkeb itip
Fârisi nazm ile müretteb itip
Erba İnni çıkardı kim cânlar
Belki kırk Erba İn çıkarganlar
Taptılar anda neş’e-i maşsûd
Erba İndin niçük kim ehl-i şühûd
Fârisî-dânlar eyleben idrâk
‘Ân irdi bu nefdin etrâk*

Câmî, Arapçadaki 40 hadisın anlamını Farsça-Tacikçe nazm olarak düzenlediği için pek çok kişinin ve hatta 40 kez çilleye girerek şühûd (müşahede) makamına ulaşmış, dileklerine kavuşmuş sufilerin ruh hallerine sahip olduğunu söyler. Farsça-Tacikçe konuşanlar hadislerin anlamından yararlanmıştır ancak Türkçe konuşanlar bundan faydalanamamıştır. Bu nedenle hocası Câmî'ye Türkçe konuşanların hadislerin manalarını güzel beyitlerle kendi dillerinde okuyup anlamalarını istediğini anlatır.

*İstedim kim bu hayl hem barı
Bolmağaylar bu nef`din `âñ
Min dimekni çü müdde`â eylep
Ol icâzet birip du`â eylep
Müdde`â çün barı savâb irdi
Her du`â kıldı müstecâb irdi*

Nevâî'nin bu sevaplı ve hayırlı isteğine hocası Câmî izin vererek dua ettiklerini ve bu duanın kabul edildiğini belirterek, Nevâî "Birkaç günlük çabanın ardından hayırlı niyetime hedeften önce ulaştım." demiştir.

*Bir ikki kün ki ihtimâm ittim
Köz tutardın burun tamâm ittim*

Bu bilgilerden Ali Şir Nevâî'nin eserini Câmî ile aynı dönemde oluşturduğu sonucuna varılabilir.

Nevâî, " Erba`în"i oluştururken iki şeyi hedeflemektedir; birincisi seçilen 40 ahlakî hadisten Türk halklarının faydalanması, ikincisi ise dostu, adaletli şah, Horasan şahı yani şariat-ı nebeviyyeyi güzel şekilde uygulayan Hüseyin Baykara'nın bu hadisleri okuması, şiirlerin onun kalbine dokunması, bu hadislere uyarak halkı yönetmesi ve Peygamber (s.a.v.)'in şefaatine nail olmasıydı:

*Bar ümîdim ki şâh-ı şer`-âyîn
Ki nebî şer`îga birür tezyîn
Çün ol evrâk sarı salgay köz
Eylegey könglige eser barı söz
Nesridin dağı behre-ver bolğay*

Nazmıdın hem anga eser bolğay
Bu kün olsa hadıslerğa muftı
Tangla bolğay muhaddis anga şefı

Nevâî'nin bu dini-felsefi eserinin, piri olan Câmî'ye hürmetinin ve milletine olan sevgisinin yanı sıra, dostu, dönemin şahı Hüseyin Baykara'ya olan bağlılığının da simgesi olduğu söylenebilir.

Aynı zamanda 46 mısradan oluşan bu mukaddime eserin sadece manzum bir girişi niteliğinde olmayıp, hadislerin sosyal mahiyetini de geniş bir şekilde anlatmaktadır. Ali Şir Nevâî'nin bu konuya yönelmesinin asıl sebebi, Peygamberimiz Muhammed (s.a.v)'in sünnetini takip etmesi, bu ahlaki hadislerin insan eğitime ve toplumun gelişimine etkisi ve halkın böylesi edebi eserlere olan ihtiyacındandır.

Fuzûlî, " Erba'ın " adlı eserinin mukaddimesinde şöyle yazar:

"Bu kırk hadıs muteberdir, belki kırk dâne gevherdir ki, üstazı kirâmî Abdurrahman Câmî intihâb edib, Fars-Tâcîkî tercîme etmiş...Umûmî feyz uçun tercîme-i Türkî alınır."

Fuzûlî mukaddimedede hocası Câmî'yi takip ederek bu "Erba'ın"i Türkçe olarak nazma çektiğini ifade eder ancak Fuzûlî Nevâî'den çok daha küçük olmasına ve eserinden haberdar olmasına rağmen ondan söz etmez.

Câmî, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in hadislerini önce Arapça olarak verir ve tercümesini şiirsel bir dille sunar.

"Erba'ın"ın ana kısmı meşhur olan "Sizlerden biriniz kendisi için hoş gördüğünü din kardeşine de hoş görmedikçe gerçek mümin olamaz." hadisinin manzum ifadesi ile başlar:

Seçilmiş hadislerin hemen hemen tamamının ideal insan ahlakını yansıttığını görmekteyiz. Bu hadislerde, insanlar iyiliğe teşvik edilmekte, kötülöklere karşı uyarılmakta ve genel olarak insanın hayattaki ve toplumdaki vazifesi anlatılmaktadır. Mesela Ali Şir Nevâî "İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır" hadisini Türkçe olarak şöyle ifade eder:

Halk ara yaşırağ diding kimdür
İşitip şübhe eyle ref andın

*Yağsırağ anı bil ulus ara kim
Köprek olğay ulusğa nef̣ andın⁸⁹*

Görüldüğü üzere bu sözlerle insanın millete/topluma yaptığı hizmet yüceltilmektedir. "Yiğit güreşte yenen değildir. Gerçek yiğit öfke anında kendini tutandır" hadisini şöyle yorumluyor:

*İmes ol pehlevân ki öz qadrin
Baş üze iltiben nigûn kılgay
Pehlevân anı bil ki yitse qazab
Nefs-i emmâreni zebun kılgay⁹⁰*

Bu hadis insanı, nefisini/öfkesini kontrol altına almaya çağırmaktadır. Ali Şir Nevâî bunu tercüme ederek bize öfkenin kölesi olmaktan kaçınmamız gerektiğini hatırlatıyor.

Câmî, hatimeyi hem mensur hem de manzum olarak yazmıştır.

تمت ترجمة هذا الاربعين بتوفيق من هو خير ناصر و معين سنة ست و ثمانين و ثمانمائة
متع الله بها كل فريق فيه و الحمد لله على الاتمام و الصلوة والسلام على محمد و آله البررة
الكرام.

(Yani, " Erba'in 'in bu çevirisi, en büyük kuvvet verici ve yardımcı olan Allah'ın yardımıyla 886 yılında tamamlandı. Allah bu Erba'in'de söylenenlere uyanları içindeki her hadis ile ödüllendirsin. Allahu Teala'ya hamd u sena ve Muhammed'e (s.a.v.) ve onun temiz ailesine salat ve selam olsun.

Bunu yaparken Câmî, "Erba'in"in yazılma tarihini belirtir ve şu iki kıt'ayla bitirir:

قطعه

اربعينهاى سالكان، جامى
هست بهر وصول صدز قبول
نبود از فضل حق عجيب و غريب
كه بدین اربعين رسى بوصول

⁸⁹ Türk V., age, s. 37.

⁹⁰ Türk V., age, s. 38.

(Câmî'nin yolundan giden salihlerin erbainleri, Hakk'a kavuşmayı isteyen herkes için makbuldür. Bu erbain vasıtasıyla visale eren kimse için Allah'ın fazlı garip ve şaşılacak bir şey olmaz."

هست این اربعین کلام نبی
که شده کل ما خلق خلعت
هرکه این را شعار خود سازد
یا بد اندر جهان بسی عزت.

Genel olarak erbain eserleri kişinin maneviyatını yükseltmeye hizmet eder. Nevâî, "Erba'în" adlı eserinin sonuç bölümünde bundan bahseder:

*İrür ol erba'îning evvel hâl
Eyle bu erba'în bile a'mâl*

Nevâî'ye ait olan Erba'în toplamda 108 beyittir. Mukaddime (hamd ve na't) ve son kısımları 5 beyitten ibarettir. Ana bölümde sunulan şiirler, şeklen kıt'a gibi olup sadece çift mısraları kafiyelidir. Tek mısralar ise kafiyeli değildir.

*Tingridin rahm eger tãma' kılsang
Evvel olmak kirek sin ilge rahîm
Her kişi kim ulusğa rahm itmes
Anga rahm eylemes kerîm ü rahîm⁹¹*

“Erba'în” “Fâilâtün/Mefâilün/Feilün ya da Fa'lün” – V – – / V – V – / V V – veya – –) vezniyle oluşturulmuştur⁹².

Câmî ve Nevâî gibi Fuzûlî de hatimeyi manzum (kıt'a) olarak anlatmıştır. Câmî, Nevâî ve Fuzûlî'nin eserlerini incelediğimizde onların dini ve inançlarıyla ilgili bazı bilgiler edinmekle birlikte İslami ilimlerin olgun âlimleri oldukları fikrine varabiliriz. Bu, büyük şairlerin dönemlerinin sosyal hayatındaki rolünün ne kadar önemli olduğunu belirleyen eşsiz göstergelerdir.

⁹¹ Türk V., *age*, s. 33.

⁹² Yusupova, D., *Özbek Mümtaz ve Milliy Uyganış Edebiyatı, (Alişir Nevai Devri)*, Ukuv Kullanma, Taşkent: Temeddün, 2016, s. 223-224.

Erbainlerde hadisler değişmiyor, el yazmaları önce orijinal Arapça hadisi aktarmakta, sonra bu hadislerin manzum ifadesini kıt'a şeklinde vermektedir. Klasik Doğu şiirinde kıt'a canırı vezni, yoğunluğu ve kendine özgü biçim özellikleri nedeniyle önemli bir yer tutar.

Fars-Tacik ve Özbek edebiyatının edebi geleneği olarak hadisler yorumlanırken kıt'a şeklinden istifade edilir. Kıta (Arapça *قطعة* parça kelimesinden gelir) klasik lirik türlerden biridir, kıt'a (çoğul – mukatta'at) şiirsel bir parça, bağımsız bir şiir olarak oluşmuştur. Klasik edebiyatta yaygındır. Genellikle kıt'anın teması ve uzunluğu net bir şekilde sınırlı değildir. Bu, şairlerin farklı kıt'alar yaratmasına olanak sağlamıştır.

Kıt'alar çok uzun değildir. Bir kıta en az iki beyit uzunluğundadır. Nevâi de dahil olmak üzere klasik Özbek şairlerinin yazdığı şiirlerin çoğu iki mısralıdır. Kıt'ada çift mısralar (2\4\6 vb) kafiyelidir ve tek mısralar açık bırakılır.

Nevâi kıt'aya büyük önem vermiştir ve kendi kıt'aları hakkında şöyle bir kıt'a yazmıştır:

*Mundağ muḳatta'at ki men yığmışem erür
Her bir hadîka-i hired eyler üçün ferâğ
Mecmu'in suydın eylemişem kıt'a kıt'a bağ⁹³.*

Böylece erbainler bir mukaddime, esas metin, yani Arapça bir hadis ve onun manzum ifadesi ile hatimeden oluşur. Câmî ve Fuzûlî'nin mukaddimleri mensur iken Ali Şîr Nevâi ise 46 satırlık bir manzume ile klasik İslam edebiyatının tipik gelenek tarzıyla yazmıştır.

Mukaddimelerden anlaşılmaktadır ki her üç büyük şairin de bu konuyu ele almasının temel sebebi, Orta Çağ'daki kırk hadis ilmi ve bu ilmi yayma geleneğidir.

⁹³D. Kuronov, Z. Memecanov, M. Şeraliyeva, *Edebiyatşınaslık Terimleri Lugati*, Taşkent: Akademneşr, 2010, s. 266.

3.2. Câmi, Nevâi ve Fuzûlî'nin “Erba'în”lerinin Ana Bölümlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Erbainler ile edebi çeviriler arasında farklar bulunmaktadır. Edebi çeviride çevirmen yazarın düşüncesini çevirdiği dilin araçlarıyla yeniden üretilen yazarın üslubunu her yönüyle korumaya çabalarken erbain yazan şairlerin şiirin aslına değil, ona kaynak olan hadise odaklandığı görülmektedir. Her ne kadar bu eserler bilimde tercüme olarak kabul edilse de karşılaştırmalı incelemede şairlerin dünya görüşü ile sanatsal-estetik görüşleri, erbain yazılırken kullanılan ifade unsurlarının ve sembollerin değişmesinden dolayı Nevâi'nin, Fuzûlî'nin “Erba'în”i birer tercüme değildir, müstakil bir yaklaşımdır demek daha uygundur. Câmi, Nevâi ve Fuzûlî'nin “Erba'în”lerindeki hadisler değişmez, önce hadisin Arapça orijinali sunulur, sonra şerhi kıt'a şeklinde verilir. Ali Şîr Nevâi yaratıcı bir insan olduğu kadar derin bir itikada sahip bir Müslüman'dır. Bütün eserlerinde takva ve tasavvufî fikirlerini ifade ettiği gibi erbain eserlerinde de bunu yapmıştır. Hadisler Fars-Tacik ve Özbek dillerine henüz tercüme edilmemişken Fars-Tacik ve Özbek dillerindeki kırk hadis esas alınarak kıt'a oluşturulması Câmi ve Nevâi'nin Erba'înlerinin değerini daha da artırmaktadır. Özellikle hadislere dayanan bir eser olması sebebiyle erbain oldukça önemlidir. Şark El Yazmaları Fondu'nda bulunan erbainler arasında Câmi ve Nevâi'nin “Erba'în” eserleri en çok kopyalanan ve en okunan eserler arasındadır. Câmi, Nevâi ve Fuzûlî'nin “Erba'în”inin manzum yani kıt'a olarak yazılması, hadisin manasının edebi ifadelerle okuyucunun hafızasında iyi bir şekilde korunmasını sağlamıştır. Hadisleri yorumlamak ve anlamlarını topluma daha kolay aktarmak için şiir gibi farklı edebi vasıtalar etkili bir şekilde kullanılmıştır. İslam dünyasının kutsal kitabı Kuran-ı Kerim ve ona dayanan hadis kitapları farklı dönemlerde büyük ilgi gördüğünden bunların ahlaki temelleri bedii edebiyatın içerisine sindirilmiştir. Bunların şerhleri ve yorumları klasik edebiyatta geniş bir yer tutar. Bu nedenle hadislerin manzum yorumları o dönemin erbain

geleneklerine özgü müstakil eserler haline geldi. Bu erbainler edebiyat araştırmalarında defalarca çalışılmış olmasına rağmen her hadisin Arapça, Farsça ve Türkçe metinleri bir arada incelenmemiştir.

Hadislerin manzum şekilde yorumlanması, Kuran ayetlerinin orijinal dilini ve yorumunu çok iyi bilen kişiler tarafından yapılmıştır. Hadislerin doğru yorumlanmasında tefsir ilmini bilmek önemlidir. Bu nedenle araştırmamızda her hadisi destekleyen ayetlere de yer verdik.

Erbaindeki hadisler değişmez, el yazmalarında hadislerin önce Arap dilindeki orijinal hali, sonra yorumu kıt'a şeklinde verilmiştir.

İlk Hadis:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

(Sizden biriniz kendisi için hoş gördüğünü din kardeşi için de hoş görmedikçe geçek mümin olamaz.).

Câmî şöyle ifade eder:

هر کسی را لقب مکن مؤمن
گرچه از سعی جان و تن کاهد
تا نخواهد برادر خود را
انچه از بهر خویشتن خواهد

(Bütün ruhu ve bedeniyle çabalasa da kendisine reva gördüğünü başkalarına (kardeşlerine) reva görmeyen kimseye mümin demeyin.

Bir kimse, bütün canı ve ruhu ile mü'min olmak için çabalasa kendine reva gördüğünü kardeşine de reva görmezse onu gerçek mümin olarak ifade etme.

Nevâî'de:

Mü'min irmesdür ol ki îmândın
Rûz-gârıda yüz şafâ körgey
Tâ ki kıardaşığa revâ körgey
Ni kim öz nefsigâ revâ körgey⁹⁴

⁹⁴ Türk V., age, s. 32.

(Yani kişi, gerçek mümin olamaz, hayatta yüzlerce nur görse bile, kendine reva gördüğünü kardeşine reva görmedikçe.

Câmî ve Nevâî hadisin içeriğini hemen hemen aynı şekilde yorumluyorlar, tek fark ikinci mısradaki ifadelerin çeşitliliğidir. Câmî, "abalamak", "ruh", "beden" ifadelerini kullanarak şöyle diyor: "Kişi, bedeni ve ruhuyla mümin olmaya çalışsa bile, kendisine reva gördüğünü kardeşine reva görmedikçe ona mümin demeyin." Nevâî ise ilk mısranın sonundaki "iman" kelimesini ikinci mısrayla bağlıyor, bunun sonucunda Allah'a olan imanı, itikadı yüz kat nurlu olsa da hayırlı bir iş yapsa da kendine reva gördüğünü kardeşine de reva görmedikçe o gerçek mümin olamaz, diyor.

Hadisteki kardeş kelimesi toplumsal bir anlam taşımaktadır, bütün müminler birbirinin kardeşidir, yani ağabey-kardeş olarak kabul edilir. Hadis-i şerifte "mü'min" kelimesi bir defa kullanılmış ve ilk kelimedir. Câmî de birinci mısradaki mümin kelimesini kullanıyor ve sonraki üç mısradaki iman eden bir kişinin nasıl olması gerektiğı somutlaştırılıyor. Nevâî, "mümin" ve "iman" kelimelerini birinci mısradaki ifade ederek, sonraki mısralardaki mananın bu mısra ile alakalı olmasını sağlamıştır. Mümin ve iman kelimelerini kullanarak ifadesinde imanı kâmil insanı, mükemmel imanlı insan seviyesine yükseltir. Yani hadis kâmil insandan bahsediliyor.

Fuzûlî'de:

Mü'min olmaz kişi hağkat ile

Dutmayınca tağk-i terk-i hevâ

Her ne öz nefesine revâ görse

Yr  kardaşa görmeyince rev⁹⁵

(Yani kişi, gerçekten (nefsin heveslerini terk etmedikçe), kendi nefesine reva gördüğünü dostlarına, kardeşlerine de reva görmedikçe mümin olamaz.)

⁹⁵ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 28.

Fuzûlî, Câmi ve Nevâî'nin yorumlarına benzer şekilde iki farklı sembolü karşılaştırılarak hadisin manası ortaya koymuştur. Câmi, "canı (ruhu) ve teni (cismi) ile Müslüman olmaya çalışan kimse" Nevâî'de ise "imanından dolayı hayatı güzel olan insanlar" kendine reva gördüğünü kardeşine reva görmedikçe gerçek mümin olamaz, derken Fuzûlî, Allah yolunda nefsin isteklerini terk etmedikçe ve kendi nefesine reva gördüğünü kardeşine de reva görmedikçe kişinin gerçek mümin olamayacağını söyler. Fuzûlî, kişide iki sıfat bir arada olmadıkça derken Câmi ve Nevâî ise bunlardan biri olsa diğeri olmadıkça der. Onlar hadislerde ifade edilen ahlâki gayenin mahiyetini sanatsal ifadelerle parlatarak hadisin etkisini arttırmayı başarmışlardır.

Yukarıda verilen hadisin manasını daha iyi anlayabilmek için Kuran-ı Kerim'de yer alan Yunus Suresi'nin 26. ayetini aktaralım:

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٢٦)

Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir ve orada ebedî kalacaklardır.

Sonraki hadis:

لعن عبد الدرهم و لعن عبد الدينار

Altına kul olan lanetlensin, gümüşe kul olan lanetlensin.

Câmi:

گرچه هست آفتاب رحمت حق

شامل ذرّه ذرّه عالم

باد از آن دور بنده دینار

باد از آن دور بنده درهم

(Hakkın rahmet güneşi, dünyada var olan zerrelerin zerresi olsa (dünyada zerreler halinde yayılsa bile), dinarın kölesi ve dirhemin kölesi ondan uzak olsun.)

Câmi'nin hadisi kendine has bir şekilde yorumladığını görüyoruz. Zenginliğin kölesi olanlar, Allah'ın rahmetini yayan güneş ışınlarından

uzak olsun, mahrum olsun diyor. Burada tekrar etme (tekrir) sanatından faydalanıp ifade edilen sözün manasını ve mahiyetini vurgulamaktadır.

Nevâî şöyle ifade eder:

Rahmet âzâdeğâ kim ol almas
Dünyâ vü dirhemini cevî gamğa
Lîk la'net anga ki kul bolğay
Hâh dînâr u hah dirhemğa⁹⁶

(Dinar ve dirhemi arpa tanesi kadar sevmeyip gamını çekmeye rahmet olsun, dinar ve dirheme kul olana da lanet olsun.)

Nevâî, dinar ve dirhemini kölesine lanet ediyor ve ikinci beyitte hadisin Türkçe yorumunu aktarıyor. İlk iki mısırda buna karşılık olarak azade yani para ve dünya kaygılarından uzak insanı methederek ifadeyi güçlendiriyor.

Fuzûlî, kendi üslubuna uygun olarak bu şerhi oldukça farklı bir şekilde aktarıyor:

Olsa ebr-i 'atâ-yi sübhânî
Cümle-i kâinâta gevher-bâr
Ola mahrum bende-i dirhem
*Ola me'yûs 'âbid-i dînâr*⁹⁷

(Allah'ın bereket bulutu bütün kâinata mücevher yağdırsa, ondan dirheme kul olan mahrum kalır, dinara tapan faydalanamaz.)

Fuzûlî, Câmi'deki "rahmet güneşi" ifadesini "nimet bulutu" ile değiştirmiştir. Bütün kâinata yağın cevherden dinara ve dirheme kul olanları mahrum tutup Câmi'nin fikrini tekrar eder. Yani hem Câmi hem de Fuzûlî, hadiste lanetin anlamını Allah'ın sonsuz rahmetinden yararlanamamak olarak somutlaştırmaktadır. Nevâî ise hadisteki "lanet" kelimesini aynen kullanarak, anlama geniş bir mana katmak için zıt simgeleri kullanmıştır.

⁹⁶ Türk V., *age*, s.34.

⁹⁷ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 36.

Bu hadisi desteklemek amacıyla Ra'd Süresi'nin 28. ayetinde şöyle buyrulur:

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ

Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır.

Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.

Sonraki hadis:

لا يَشبع المؤمن دون جاره

Mümin komşusu aç iken karın doyurmaz.

Câmî'de:

هر که در خطه مسلمانی

باشد از نقد دین گرانمایه

نه بسند که خویش خفتد سیر

بنشیند گرسنه همسایه

(Komşusu açken kendisi tok uyumayan kişi dini sebebiyle Müslümanlar diyarında itibara sahip olur.)

Câmî hadisin içeriğini biraz daha geniş şekilde ele almıştır. İslam'ı çok iyi bilen ve uygulayan bir insan, İslam ülkesinde büyük bir itibara sahip olur. Böyle kişiler komşularının durumuna kayıtsız kalmazlar, hatta yeme-içme konusunda da endişelenirler. Bunları düşünmeden kendi evinde huzur içinde uyuyamazlar, der. Câmî hadisin özünü, خطه مسلمانی, گرانمایه gibi sanatsal ifadelerle ortaya koyar ve bu semboller, yorumun manevi etki kapsamını artırır.

Nevâî'de:

Kim ki mü'min durur kaçan çıdağay

Ki özi tok ve koşnı bolğay aç

Anga dağı kirek yitürse naşîb

Honıda ger gülaç u ger omaç⁹⁸

⁹⁸ Türk V., age, s. 40.

Nevâî, bu hadisi Câmî'nin yorumuna benzetir ancak "han", "kulaç", "umaç"⁹⁹ gibi ifadeleri kullanarak yorumun edebiliğini daha da artırır. Sonuç olarak okuyucunun anlaması daha da kolaylaşır.

Fuzûlî:

*Mü'min oldur ki mümkün oldukça
Konşısın gayre itmeye muhtâc
Ol degül kim huzûr ile giceler
Özi tok yata konşısı yata aç¹⁰⁰*

Fuzûlî hadisi daha basit bir şekilde yorumlamaktadır. Mümin komşusunu muhtaç halde bırakmaz. Geceleri kendisi tok olup komşusunu aç bırakmaz, diyerek insanları kayıtsızlıktan döndürüp insaflı olmaya çağırır.

Câmî, Nevâî ve Fuzûlî bu hadisin muhtevasını edebi ifadelerle ve ustalıkla halka aktarmayı başarmışlar ve hadisin özünü ortaya koymak için dilin imkanlarını kullanmışlardır. Şiirsel ifadeler bir birini tekrarlamaz, kendine has bir ahenkle, çeşitli şekillerde verilmiştir. Bu hadis Nisa suresi 36. ayet ile delillendirilmektedir.

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ
وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ
مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا (٣٦)

Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana- babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.

Sonraki hadis:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ السَّهْلَ الطَّلِقَ

Allah yumuşak yüzlü ve güleç kimseleri sever.

Câmî'nin yorumuyla:

⁹⁹ Han- Sofra, Kulaç- Tatlı, Umaç- Sulu yemek

¹⁰⁰ Kürkçüoğlu K. E., age, s. 67.

تا خدا دوست گیردت با خلق
یکدل و یکزبان و یکرو باش
شاد طبع و سکفته خاطر ورأی
نرم خو گشاده ابرو باش

(Yani Allah'ın sizi dost olarak görmesi için, açık sözlü olmanız, doğru kalpli olmanız, samimi, açık gönüllü ve yumuşak huylu olmanız gerekir).

Arapça metin son derece özlü olup 4 kelimeden oluşmaktadır. Hadiste söylenmek istenenler çok açık ve güzel bir ahenkle anlatılıyor. Câmi 1. ve 2. mısralarda hadisin manasını ve ruhunu vermektedir. Sonraki 2 mısra hadisin manasını açıklamaktadır. Câmi, hadiste adı geçen açık yüzlü kişiyi çok güzel sıfatlarla tasvir ederek ifadesine edebilik katmıştır. Burada insanın sekizden fazla güzel vasfını sıralıyor ve hadisin içeriğini, Allah'ın ancak bu güzel vasıflara sahip insanı sevdiği şeklinde açıklıyor.

Nevâi hadisi Câmi'ye benzer şekilde ifade eder:

Hak sini sivgey il bile kılsang
Til ü könglüngni il bile yek-rûy
Nükte sürseng şüküfte vü handân
Zîst kılsang güşâde vü hoş-hûy¹⁰¹

(Yani halk ile birlikte olsanız, dilinizle ve kalbinizle insanlara samimi davranırsanız, açık yüzlü ve gülümseyerek (çiçek gibi açarak) güzel konuşursanız, açık ve hoş bir amel ile yaşarsanız, Hakk sizi sevecektir). Nevâi de Câmi gibi insanlarla iletişimde samimiyete dikkat edilmesinin önemli olduğunu sanatsal edebi ifadelerle dile getiriyor. Bu ahlaki yönleri (özellikleri) birer birer tasvir ederek kıt'anın edebiliğini üst seviyeye çıkarmaktadır. Fuzûlî'nin yorumu şöyledir:

Zînhâr olma ehl-i 'âlem ile
Munğabız ta'blu yaman sözlü
Tanrı ol bendesin sever ki müdâm
Ola hoş hulkü güler yüzlü¹⁰²

¹⁰¹ Türk V., age, s. 37.

¹⁰² Kürkçüoğlu K. E., age, s. 51.

(Yani insanlara kötü davranmayın. Allah, açık yüzlü ve samimi kullarını daima sever).

Fuzûlî ise 1. ve 2. mısralarda hadisi şerh edip 3. ve 4. mısralarda hadisin manasını veriyor. Yani Fuzûlî bu kıt'ada Câmi'nin kıt'asını aynen değil özgün bir şekilde yorumluyor ve ona yaratıcı bir şekilde yaklaşıyor. İnsanlara kötü dille, kötü davranışlarla muamele etmeyin. Allah'ın ilişkilerinde samimi olanları, yani tavırları hoş olan ve yüzünde daima samimi bir gülümseme bulunanları sevdiğini ifade ediyor.

Her üç şair de kıt'alarda, sadece beyitleri ve mısraları değil, kelime, simge ve deneyimlerini de birbirine zincir gibi sağlam bir şekilde bağlayarak içerik tutarlılığını sağlamış ve şiirde "tensik-i sıfat" sanatını yerinde kullanmışlardır.

Kuran-ı Kerim'de Hicr Suresi'nin 88. ayetinde şöyle buyrulur:

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ (٨٨)

Kâfirlerden bir kısmını faydalandırdığımız şeylerde sakın gözün kalmasın. Onlara karşı mahzun olma ve mü'minlere (şefkat) kanadını indir.

Benzer şekilde Âli İmrân suresi 159. Ayette şöyle buyurulmaktadır:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (١٥٩)

Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.¹⁰³

Sonraki Hadis:

السَّمَّاحُ - رَبَّاح

Cömertlik kazançtır.

¹⁰³Âl-i İmrân suresi, 159. ayet.

Câmî'nin manzum ifadesinde:

سود اگر بایدت زمایه خوش
دست بخشش گشای و بخشایش
سودا کنون ستایش فردا
در جوار خدای آسایش

(Yani, size güzel bir fayda lazım olursa, vermek ve hayır yapmak için elinizi açın. Allah katında huzurunuzun sebebi bugün yaptıklarınızın yarın için övünç olmasındandır.

Câmî: "Bugün, yani bu dünyada birine ne verirsiniz, bu sizin için bir faydadır. Bugün verdiğiniz şey, yarın, yani ahirette size geri dönecektir. Bağışladıkların sayesinde yarın yani Kıyamet Günü Allah'ın huzurunda rahat olacaksınız. Bu sizin için bir faydadır" ifadeleriyle hadise geniş bir mana katmaktadır. Eliniz açık olsa Allah katında rahat olursunuz diyerek Allah katında cömert bir insanın derecesini gösterir. 1 ve 2. mısralar hadisin manasını açıklarken 3. ve 4. mısralar mahiyetini ve özünü açıklamaktadır. Nevâî ve Fuzûlî tercümelerinde de aynı düzen korunmuştur. Câmî dört mısradaki iki dünyanın mutluluğunu, yani Allah'ın huzurunda gönül rahatlığına yol açan cömertliği çok güzel anlatır. Nevâî bu hadisi biraz farklı bir şekilde yorumluyor:

*Mâl bezl ile sûd eger tileseng
'akıbet çün ölüm irür mevcûd
Asrağan qalur ol ki bezl itting
Sanga hem-râh barur aning sûd*¹⁰⁴

(Yani, eğer kendinize fayda sağlamak istiyorsanız, cömert olun, sonunda ölüm olduğu sürece, koruduğün/kıskandığın bu dünyada kalacaktır, yaptığın ihsanlar sana yoldaş olacaktır, işte sana faydalı olan budur.

Nevâî kıt'ada "Hüda" lafzını kullanmıyor. O , Câmî'nin yorumunda yer alan "yarın" ve "Allah'ın huzurunda" kelimeleri yerine "akıbet", "ölüm" ve "yoldaş" kelimelerini kullanmakta ve hadisi başka tasvir ifadelerini kullanarak izah etmektedir.

¹⁰⁴ Türk V., age, s. 35.

Fuzûlî'nin tercümesi Câmi ve Nevâî'nin tercümelerinden oldukça farklıdır. O tamamen başka ifadeler kullandığından okuyucu hadisin müstakil şerhiymiş gibi düşünür.

Bezî kıl mâye-i medâhilüni

Sûd ise mâyeden sana maşûd

Qurb-i Hâk hâşıl eyle zikr-i cemîl

Ki bulunmaz bulardan enfâ' sûd¹⁰⁵

(Yani cömert olun, bu gelirden elde edilen kazanç gibidir, çünkü paradan maksat fayda elde etmektir. (Yine) Güzel zikirle Allah'a yakınlaşın, bundan daha üstün bir fayda yoktur).

Fuzûlî'nin yorumunda Allah'ı anmanın ve cömertliğin insana en çok fayda sağlayan eylemler olduğu belirtilir. Birinci beyitte "Kendin için en hayırlı fayda, başkalarına verdiği şeydir", ikinci beyitte ise, "Allah'ı anmakla O'na yakınlık kazanırsın" diyor. Bu ikisinden daha faydalı bir şey yoktur" diyerek hadisin muhtevasını geniş bir yelpazede değerlendirir.

Kuran'ın birçok ayetinde cömertlik ve iyilikten bahsedilmektedir. Özellikle deniyor ki: "Bir şeyi infak, ihsan edersen Allah onun yerini doldurur.

Sonraki hadis:

ليس الغنى عن كثرة العرض انما الغنى غنى النفس

Zenginlik mal çokluğunda değildir. Asıl zenginlik, gönül zenginliğidir.

Câmi'nin şerhi:

نه توانگر کسی بود که بمال

کار پرداز و چاره ساز بود.

او بود کز شهود فضل خدای

از زر و مال بی نیاز بود

(Mal ve zenginlik ile işlerini yürüten ve her şeyi halleden adam kudretli değildir. Kudretli olan kişi Allah'ın inayeti ile zenginliğe ihtiyacı olmayan kişidir.

¹⁰⁵ Kürkcüoğlu K. E., age, s. 42.

Câmî, hadisin içeriğini dört mısra da çok güzel benzetmelerle anlatıyor. Kıt'anın ilk beytinde geçen "tavangar" (zengin), "karperdaz", "çaresaz" gibi kelimeler hadisin ilk kısmında anlaşılan manayı ortaya koymaktadır. Sonraki iki mısra hadisi tamamlıyor ve onun özünü daha da derinlemesine anlamamıza yardımcı oluyor. Burada "zer" (altın) ve "mal" (dünya, zenginlik) için niyaz (ihtiyaç) edilmemesinin, yaratıcının insana verdiği "fazl" (lütuf) olduğu söylenir. Şair, insanın zenginliğini sorunları çözmek için kullanmasının onun zenginliğine işaret etmediğini, aksine zenginliğe ihtiyaç duymamasının onun zenginliğini yani nefsinin tokluğunu gösterdiğini söyler. Nefsin tokluğu ise Allah'ın kendisine verdiği lütuftandır, diyerek ilahi nimet hakkındaki güzel mısralar ile bitiriyor.

Nevâî:

Bay imes ol ki mâl kesretidin

Körmegey fâka vü taleb rencin

Bay anı bil ki tingri birmiş anga

*Nefs maflûbı terkining gencin*¹⁰⁶

Nevâî, hadisin içeriğini Câmî gibi dört mısra da vermektedir. Ancak Câmî'den özgün tasvirler kullanır. "Mal ve mülkün çokluğundan muhtaç olmanın ve istemenin zorluğunu bilmeyen insan zengin değildir. Allah'ın, nefsinin taleplerinden vazgeçebilme hazinesini verdiği kişi, gerçek anlamda zengindir. N e v â î bu kıt'ada Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri ustalıkla kullanmıştır. Çeviri açık ve akıcı olup Nevâî'nin kendine özgü tarzını göstermektedir.

Fuzûlî'nin tercümesi Nevâî'ninkinden oldukça farklıdır. Okuyucuya hadisin bağımsız bir yorumunun olduğu izlenimini veren tamamen farklı ifadeler kullanmıştır:

Ol degüldür ganî ki yetmiş ola

Mâl ile bir maflâm-ı a'lâya

Ġanî oldur ki mutlaka nefsi

¹⁰⁶ Türk V., age, s. 38.

İltifât itmeye bu dünyâyâ¹⁰⁷

İlk beyitte zengin adamı, Allah nezdinde yüksek bir dereceye ulaşmış bir kişi olarak tasvir eder. İkinci beyitte o zenginin kim olduğunu anlatıp "Onun nefsi bu dünyaya hiç rağbet etmez" diyerek hadisin mazmununu bu iki mısradan verir.

Arapça metinde "Allah" kelimesi geçmese de, hadisi anlaşılır ve etkileyici kılmak için Nevâî "Allah", Fuzûlî "İlah" kelimelerini kullanmışlardır. Zengin olup Câmî'nin yorumuna göre kudretli, Nevâî'nin yorumuna göre istemenin zorluğunu bilmeyen kişi aslında zengin değildir, sadece nefsini ıslah edebilen, mal ve mülkten kendini sakındıran yüce mertebeli insanlar gerçekten zengin ve kamil insan olabilir, fikrini ortaya atarlar. Bu zenginliğin peşinde koşanlar gerçekten zengin ve mükemmel insanlar olabilirler. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, Fuzûlî'nin kıt'asının ilk kısmında ve Câmî'nin şerhinin ilk beytinde geçici zenginlik yani mülk sahibi olmaktan uzak durup nefsini yenme, zengin bir irfan ve maneviyatla ilahî makama ulaşma güzel mısralarla anlatılmaktadır.

Sonraki hadis:

القناعة كنز لا يفنى

Kanaat tükenmez bir maldır.

Câmî'nin manzum ifadesi ile:

صاحب حرص را زخوان کرم
فیض احسان نمیرسد هر گز
بقناعت گرای کان گنجیست
که بیایان نمیرسد هر گز

(Hırs sahibine kerem sofrasından hiçbir zaman ihsan feyzi ulaşmaz. Kanaatli olmak öyle bir hazinedir ki hiçbir zaman tükenmez.)

Câmî'nin ilk beyitte kanaatin zıttı olan hırsın tarifini yapması, bir sonraki beyitte açıklanan kanaatin erdemini anlamamıza yardımcı olur. Nevâî ve Fuzûlî tercümelerinde de aynı düzen korunmuştur.

¹⁰⁷ Kürkçüoğlu K. E., age, s. 59.

Nevâî:

*Hırşdın kiçgil ol ğamîdur kim
Hadd u ğâyet anga imes peydâ
Tut kanâ'at kim ol irür mâlî
Ki nihâyet anga imes peydâ¹⁰⁸*

(Hırstan geç ki o sonu olmayan bir kaygıdır, kanaatli ol ki o tükenmez bir zenginliktir.)

Fuzûlî:

*Mâl-i dünyâyâ mey kılma kim ol
Kâbil-i nakş olan bizâ'atdûr
Âdemî-zâdeye tükenmez mâl
Naqd-i gencîne-i kanâ'atdûr¹⁰⁹*

(Dünya malına meyletme, o kusurlara sebep olan bir saadettir. İnsanoğlu için tükenmez mal kanaat hazinesidir.)

Nevâî, Câmî'nin kullandığı hırs ve kanaat sözlerinin zıddını kullanarak tard-i aks sanatından faydalanmıştır. İkinci mısradaki "Hadd u ğâyet anga imes peydâ" cümlesi, dördüncü mısradaki "Ki nihâyet anga imes peydâ" şeklinde tekrarlanmaktadır. Sonuç olarak verilmek istenen fikrin tesiri artırılmaktadır.

Nevâî fazilet ve keremden mahrum kalmanın anlamını sonsuz üzüntü olarak yorumluyor. Daha farklı bir yaklaşım sergileyen Fuzûlî, "hırs" kelimesi yerine "dünya malına meyletme" ifadesini kullanıyor. Dünya zenginliğinin kusurlu olduğunu belirtir. Buna karşılık, tükenmez mal, kanaat hazinesi şeklindeki ifadeler Câmî'nin metnine ve Fuzûlî'nin tercümesine oldukça yakındır. Çünkü hadisin manası ikinci beyitte manzum ifadesini bulmaktadır.

Nevâî ve Fuzûlî, Câmî'yi takip ederek açgözlülüğün kötülüğünü tarif edip sonraki beyitte kanaatin faziletini daha güzel bir şekilde ifade etmeyi başarmıştır.

¹⁰⁸ Türk V., *age*, s. 35.

¹⁰⁹ Kürkçüoğlu K. E, *age*, s. 44.

Sonraki hadis:

البلاء مؤكل بالنطق

Bela, söze bağlıdır.

Câmî'nin ifadesi ile:

هر که شد مبتلا به پرگویی
ببلاى عجب گرفتار است
هر بلایی که میرسد بکسان
بیشتر از ممر گفتار است

(Kim ki çok konuşmaya müptela oldu, garip bir belaya giriftar oldu. insanların başına gelen her bela çoğunlukla çok konuşmaktan kaynaklanmaktadır.).

Câmî'nin yorumunda hadisin muhtevasının genel yönü dört mısradan şairane üslupla anlatılmıştır. Her beyit bağımsız bir görüş ortaya koymakta, ilk beyit ikinci beytin tersini tekrarlayarak hadisin içeriğini aydınlatmaktadır. Birinci beyitte insanın çok konuşmasının başını belaya soktuğu, ikinci beyitte ise insanın başına gelen her belanın çok konuşmasından kaynaklandığı söylenmektedir. Şair burada tard-i aks sanatını ustaca kullanmıştır.

Nevâî'de:

Didi köp sözlegen haşâ köp iter

Ol ki dirler anı veliyullah

Her belâ kim yiter irür sözdin

Beyle hüküm eyledi nebiyullah¹¹⁰

(Yani, Allah'ın evliyalı, "Çok konuşan çok hata yapar" demişler ve Allah'ın elçisi Muhammed (s.a.v.) "Bütün kötülükler sözdendir" demiştir.

Nevâî hadisi Câmî'nin yorumuna göre tefsir etmektedir. O da birinci beyitte "çok söz çok hataya yol açar", ikinci beyitte ise "tüm kötülükler çok konuşmaktan kaynaklanır" diyor. Ancak Nevâî, "Veliyullah" ve "Nebiyullah" gibi ifadelerle bu fikri canlandırıyor. Allah dostları

¹¹⁰ Türk V., age, s. 40.

(evliyalara), çok konuşanın daha çok hata yapacağını söylemiş, Resûlullah Muhammed (s.a.v) de "Bütün kötülükler dildendir" şeklinde hadisin tercümesini ikinci beyitte aynen vermektedir.

Fuzûlî'de:

İde-gör ihtirâz çoğ sözden

Kim olur çoğ sözün belâları çoğ

Çoğ sözünden düşer belâyâ kişi

Çoğ sözün çoğ belâsına söz çoğ¹¹¹

(Çok konuşmamaya dikkat etmek gerekir, çok konuşanın derdi çok olur. Çok sözden dolayı insan çok kötülöklere uğrar, çok sözün çok bela getirdiğine dair şüphe yoktur.)

Fuzûlî hadisin içeriğini biraz farklı yorumlamaktadır. Her mısra da çok konuşmanın bela getirdiğine dair güzel ifadeler verilmektedir. İlk üç mısra çok konuşmaktan kaçınmaya çağrıdır, son mısra da ise kelime oyunu yapılmaktadır. "Çok konuşmanın çok bela getirdiğine söz yok", "çok sözü" "yok söz" ile karşılaştırıyor. Fuzûlî'nin tüm dikkati çok sözün çok bela getirmesi üzerinedir. Sonuç olarak, çok fazla konuşmanın kötülüğünü daha derin bir şekilde açıklar.

Sonraki hadis:

النَّظَرُ إِلَى الْمَرْأَةِ إِلَّا جَنْبِيَّةَ سَهْمٍ مَسْمُومٍ مِنْ سَهَامِ ابْلِيسَ

Yabancı kadınlara kaçamak bakış, şeytanın zehirli oklarından biridir.

Câmî'de:

ديدن زلف و خال نامحرم

دانه كيد دام ابليس است

هر نظر نا و كيست زهرآلود

كه زشست كمان ابليس است

(Namahremin zülf ü haline bakmak şeytanın tuzağındaki aldatma tohumudur. Her bakış, şeytanın yayından çıkan zehirli bir oktur)

¹¹¹ Kürkçüoğlu K. E., age, s. 65.

Câmî, hadisin içeriğini Arapçadaki kelime sırası bozul mayacak şekilde 4 mısırda vermekte, ilk cümledeki "namahreme bakmak" ifadesini 1. ve 2. mısralarda çok güzel yorumlanmaktadır. Yani kadınların kürkü (güzelliği) olan saçlarına ve benlerine bakmak şeytanın tuzağının hile tohumudur, diyerek temsil sanatından mahirane bir şekilde faydalanmıştır. Aynı zamanda hadisteki birinci cümlede verilen manada sembol kullanılmıştır. Burada ifade edilen kadının yüzündeki "ben" şeytanın hile tohumu olsa,"zülfü" şeytanın tuzağıdır. Yani eğer zülûf şeytanın tuzağı ise, o zaman üzerine konulan tane/nokta, kadının zülfünün yanındaki benidir. Bu ikimısra vasıtasıyla Câmî, hadisin tesirini arttırmakta ve okuyucunun kalbine daha yakından nüfuz etmektedir. Daha sonra "Her bakış şeytanın yayından çıkan zehirli bir oktur" şeklinde Arapça metindeki ikinci cümleyi, hiçbir benzetme yapmadan manzum tercümesiyle verir.Hadisin gerçek mahiyeti ve tesir gücü yüksek düzeyde ortaya konulmaktadır.

Nevâî'de:

Salma köz, kim ki bolsa nâmahrem

Gerçi nefsing körer nezârede sûd

Ki nazar kim hârâm şeytânning

Nâvekidür velîk zehr-alûd'¹¹²

(Yani, namahreme nazar salma, bundan nefsin fayda görse de bu nazar şeytan yayının zehirli okudur.)

Nevâî, Câmî'nin yorumundaki üslubu tekrarlamaktadır, ancak ilk beyti farklı bir şekilde ifade etmektedir ve "yabancı kadınlara bakmaktan gönlün hoşlansa bile, onlara bakmayın" diyerek nefis ve sud (mahkeme) sözlerini kullanıp kıt'anın 1. ve 2. mısralarındaki edebi ifade Câmî'nin yorumundan farklılaşmaktadır. Son iki mısra Câmî'nin yorumundaki son beyit ile aynıdır.

¹¹² Türk V., *age*, s. 40.

Fuzûlî'de:

Açma göz mahrem olmayan yüzine

Ki bu sevdâda hâsıl olmaz sûd

Bil ki İblîs'ün oklarındandır

Her nazar bir hadeng-i zehr-âlûd¹¹³

(Yani, namahrem yüzüne bakmayın ki bu ticaretten fayda olmaz. Bilin ki her bir bakış iblis yayının zehirli okudur.)

Fuzûlî'nin hadisleri yorumlarken Câmi ve Nevâî yorumlarını etkili bir şekilde kullandığı açıktır. Fuzûlî, Câmi'nin yolunu takip ederek Arapça metnin sırasını korumakla birlikte hadisin sanatsal yorumunu farklı bir şekilde ifade etmektedir. Fuzûlî de "sud/mahkeme" sözcüğünü kullanıyor ama Nevâî'den farklı olarak "bu sevdâda hâsıl olmaz sûd " diyerek mahkeme kelimesinin olumsuz anlamını veriyor ve burada "sana mahrem olmayan yabancı kadınlara bakma, bu sevdadan fayda olmaz" diyerek manayı derinleştirmektedir. Sonuç olarak Fuzûlî, 1. ve 2. mısralarda hadisin içeriğini daha geniş bir şekilde ortaya koymayı başarmıştır. Arapça metnin sonraki cümlelerinin içeriği kıt'anın son beyitlerinde verilmektedir. Demek ki Fuzûlî bu manzum tercümesinde Câmi ve Nevâî tefsirindeki son mısraları tekrarlamaktadır.

Bu hadisin üç şair tarafından tercümesi, üç dilde kendine has bir üslupla yapılmıştır. Orijinal metinde yani hadiste geçen "iblis" kelimesi Câmi ve Fuzûlî'nin tercüme şerhinde "iblis" olarak geçerken, Nevâî'de ise "şeytan" kelimesi ile verilmektedir. Hem "iblis " hem de "şeytan" Arapça olup sözlük mana olarak biraz farklıdır. Hadisteki "المرأة الأجنبية" ibaresini Câmi ve Nevâî kendi yorumlarında "namahrem" Fuzûlî "mahrem olmayan" diyerek vermiştir. Burada milli dil hususiyetleri kendini göstermektedir. Bu hadisin yorumlanmasında Nevâî genele dikkat çekerken Câmi edebi ifadelerin yardımıyla yorumu canlandırmakta, Fuzûlî ise yoruma genişlik katmaktadır.

¹¹³ Kürkçüoğlu K. E., age, s. 66.

Yukarıdaki hadisin manasını daha iyi anlayabilmek için Kuran-ı Kerim'in Nur Suresi 30. ayetin içeriğini bilmemiz gerekir. Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihtir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır."

Sonraki hadis:

الجنة تحت اقدام الامهات

Cennet annelerin ayakları altındadır.

Bu meşhur hadisi Câmi şöyle yorumlar:

سر ز مادر مکش که تاج شرف
کرد از راه مادران باشد
خاک شو زیربای او که بهشت
در قدم های مادران باشد

Yani anneye itibarsız olma, şan-şeref tacı annenin ayağı altındadır, onun ayağının altındaki toprak ol, çünkü cennet annelerin ayakları altındadır.

Câmi hadisin içeriğini çok güzel bir şekilde ifade ediyor. Kıt'anın ilk beyti çocuğa nasihat niteliğindedir: "Annene sırt çevirme, çünkü senin şan ve şerefın, selametliğin ve olgunluğun annenin bastığı ayak izlerinin altındadır diyerek tezat sanatını ustaca kullanır." Beyitte taş-toprak, baş-ayak gibi zıt sözcükler kullanmış ve etkileyici sanatsal ifadeler verilmiştir. Câmi 3. ve 4. mısralarda birinci beyitteki etkiyi arttırmak için ananın ayağı altındaki toprak ol, cennet anaların ayağı altındadır diyerek hadisin manzum tercümesini zarif ifadeler ile yapmaktadır.

Nevâi'de:

Anaların ayağı astıdadur

Ravza-i cennet ü cinân bâğı

Ravza bâğı visâlin ister iseng

Bol ananın ayağı tofrağı¹¹⁴

Nevâi hadisin manzum tercümesini 1. ve 2. mısralarda vermektedir. Burada ravza-i cennet, cinan bağı gibi Arapça ve Türkçe ibareler

¹¹⁴ Türk V., *age*, s. 39.

yardımıyla ta'dil sanatını kullanmış, hadisın edebi ifadesini güçlendirmiştir. 3., 4. mısralar ise ilk bakışta Câmî'den tercüme edilmiş gibi görünmektedir, ancak Nevâî cennetin en güzel bağlarından biri olan ravza bağını istersen ananın ayağı altındaki toprak ol demektir.

Fuzûlî'de:

Analar hürmetin dutun ki müdâm

Ḳâbil-i rahmet-i İlâh olasuz

İsten ana ayağı altında

*Ger dilersüz ki cenneti bulasız*¹¹⁵

Yani, anaların hürmetini daima tutun, Allah'ın rahmetine erişirsiniz. Cennetlik olmak isterseniz bu isteğiniz ananın ayağı altındadır.

Fuzûlî bu hadisın manasını oldukça güzel ifade etmiştir. Annelerine hürmet edenler Allah'ın rahmetine müyesser olurlar diyerek Câmî ve Nevâî'nin kullandığı ifadelerden faydalanmamıştır. “Allah rahmeti” ve “istek” gibi kendine has ifadeleri kullanarak hadisi vermeye çalışmıştır. Kıt'anın son iki mısrası Câmî ve Nevâî'nin yorumuna benzemektedir. Câmî, Nevâî ve Fuzûlî yukarıdaki hadisın manzum tercüme şerhlerini kendi ana dillerinde ifade etmişler, burada ifade edilen ahlaki gayenin mahiyetini edebi ifadeler aracılığıyla parlatıp hadisın etki dairesini genişletmişlerdir.

Bu hadisın etkisi İslam öğretisindeki kadının-ananın yüceltilmesi “biz insanın ata-anasını (razı etmesini) emrettik...”¹¹⁶ şeklindeki ilahi hüküm ile izah edilmektedir. Anne hamilelikten çocuğun doğumuna kadar birçok zorluklar yaşar. Bu yüzden peygamberimiz (s.a.v) yukarıdaki hadis ile cenneti anaların ayağı altına koymuşlardır. Demek ki Câmî bu hadisi öylesine kullanmamıştır. Müslüman aleminde analara hürmeti farz derecesine yükselmiştir.

¹¹⁵ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 64.

¹¹⁶“Lokman suresi, 14. Ayet.

Hadis:

لعن عبد الدرهم و لعن عبد الدينار

Altına kul olan lanetlensin, gümüşe kul olan lanetlensin.

Câmî'nin yorumunda:

گرچه هست آفتاب رحمت حق
شامل ذره ذره عالم
باد از آن دور بنده دینار
باد از آن دور بنده درهم

(Eğer Hakk'ın rahmet güneşi aleme zerre zerre olup yağsa ondan dinara ve dirheme kul olanlar uzak olsun)

Görölmektedir ki Câmî hadisi özgün bir şekilde ifade etmiştir. Paraya, mala kul olanların güneş ışınları gibi olan Allah'ın rahmetinden uzak olmasını, bundan mahrum kalmasını söyler. Burada tekrar sanatından faydalanarak sözün tesiri güçlendirilmiştir.

Nevâî'nin yorumunda ;
Rahmet âzâdeğâ kim ol almas
Dünyâ vü dirhemîn cevî gamğa
Lîk la'net anga ki kul bolğay
Ĥâh dînâr u ĥah dirhemğa¹¹⁷

(Dinar ve dirheme arpa danesi kadar sevgi beslemeyene, onun gamını çekmeyene rahmet olsun, ancak dinar ve dirheme kul olanlara ise lanet olsun.)

Nevâî dinar ve dirheme kul olanları lanetleyerek hadisin izahını ikinci beyitte vermektedir. İlk iki mısırda buna zıt şekilde azade, para ve dünya teşvişinden uzak olan insanı methederek etkiyi daha da artırır.

Fuzûlî bu hadisi kendi üslubuyla daha farklı şekilde ifade etmiştir.

Olsa ebr-i 'atâ-yi sübhânî
Cümle-i kâinâta gevher-bâr
Ola mahrum bende-i dirhem
Ola me'yûs 'âbid-i dînâr¹¹⁸

¹¹⁷ Türk V., age, s. 34.

¹¹⁸ Kürkcüoğlu K. E., age, s. 36.

(Allah'ın bereketli bulutu bütün kâinatın üzerine mücevher yağdırsa, dirhem kulu bundan mahrum kalır, dinara tapan ise nasiplenemez.)

Câmî hadisin içeriğini “paraya, mala kul olanlar Allah’ın rahmetini yayan güneş ışıklarından uzak olsun, mahrum kalsın” şeklinde ifade etmektedir.

Fuzûlî ise Allah’ın cömertlik bulutu diyerek güneş yerine bulut ifadesini kullanmaktadır. İşte bu bulut bütün kainata gevher yağdırsa da dirhem ve dinara kul olanlar bundan faydalanamaz diye yazmaktadır.

Sonraki hadis:

الغنى اليأس ممّافى ايدى الناس

Zenginlik, insanların ellerindekinden ümit kesmektir.

Câmî’nin ifadesi ile:

گر دلت را توانگری باید
که توانگر دلی نکو هنر است
باز کش دست همت از چیزى
که بدست تصرف دگر است

(Eğer gönlünde zenginlik (tokluk) varsa, zengin (tok) kalbe sahip olmak güzel bir hünerdir. Himmet elini başkalarının tasarrufundaki şeylerden çekin).

Bu hadisin yorumunda Câmî zenginliği, yani manevi zenginliği, güzel hüner şeklinde ifade etmiştir. Benzer şekilde hadisin, başkalarına ait zenginliğe göz dikilmemesi gerektiği şeklindeki mazmunu “himmet elini başkalarının elindeki şeylerden çek” yani başkalarının mülküne göz dikme şeklinde şerh edip istiare sanatından uygun bir şekilde faydalanmaktadır.

Yukarıdaki şerhin tercümesini Nevâî şöyle ifade etmektedir:

Baylık ister iseng il ilgidin
Her ni körseng barıdın ol nevmîd
Bul ğınâ bes ki hâlkdın kiçüben
*Tutsang ümîd hâkdın oğ câvid*¹¹⁹

¹¹⁹ Türk V., age, s. 38.

(Eğer zenginlik istersen halkın elindeki isteme, halkın elindeki zenginliklerden geçip Hak'tan zenginliği beklersen bu ebedi zenginliktir.)

Nevâî'nin yorumunda Câmi'nin yorumundan farklar vardır. Nevâî hadisin özünü birinci beyitte verirken sonraki beyitte “halktan geçip yani insanlara tamah etmeden, Hak'tan ümit et ki bu sana yeter” diyerek manayı daha da genişletmektedir.

Fuzûlî ise Câmi ve Nevâî'den başka ifadeler kullanmaktadır:

Ol tûvân-ger degül ki nakş-i tama'

Şafha-i kalbine musavver olur

Gayr elinde olan tecemmülden

Kesen ümmîdini tûvân-ger olur¹²⁰

(Tamah nakşı kalp sayfasına çizilen kişi zengin değildir. Başkalarının güzelliklerinden ümidini kesen zengindir.)

Fuzûlî “tamah nakşı kalp varağına çekilen (çizilen) kişi zengin olarak kabul edilmez” şeklinde ifade etmektedir. Burada belirtmek gerekir ki Fuzûlî “tûvân-ger”, “musavver”, “tecemmül” gibi Farsça-Tacikçe ve Arapça sözleri kıt'anın terkibine sokmuştur. Sonuç olarak bu yorumun manasını anlamak zorlaşmıştır. Ancak kıt'adaki ahenk, akıcılık güçlenmiştir. Câmi, Nevâî ve Fuzûlî hadisi özgün bir şekilde şerhetmişlerdir. Bu şerhler ilk bakışta müstakil şerhlermiş gibi görünmektedir.

Kısacası Fuzûlî, Türk halklarının hadislerden anladığı kapsamı da genişletmeye çalışmıştır. Hadislerin yorumlanmasında sanatsal unsurlara önem vermiş, halk edebiyatını etkin bir şekilde kullanmıştır. Bazen yorumu Câmi'nin Farsça-Tacikçe yorumuna yaklaştırmış, bazen de Türkçe yorumu kıt'a şeklinde özgürce ifade etmiştir. Bu nedenle hadislerin manzum yorumları o dönemin erbain geleneklerine özgü müstakil eserler haline geldi. Hadislerin manzum tefsiri, orijinal dili çok iyi bilen kişiler tarafından yapılmıştır. Bu son derece önemlidir.

Yukarıdaki hadis Bakara suresi 273. ayet ile daha da kuvvetlenmektedir.

¹²⁰ Kürkcüoğlu K. E, *age*, s. 56.

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَاقًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (٢٧٣)

(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için) bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne vererseniz, şüphesiz Allah onu bilir.

Şairler, hadislerin manasını kendi milletin milli estetik görüşüne göre yorumlamış, tercüme esasları ve dil özelliklerine dikkat ederek, sanatsal sembollerin anlatımını ustalıkla canlandırmışlardır. Aynı zamanda hadislerin manzum şerhini üç dilde müstakil bir esermiş gibi yapmışlardır.

Câmî, Nevâî ve Fuzûlî bu hadisi büyük bir zevkle, güzel bir üslupla ve şiirsel bir dille ifade etmişler, bunun sonucunda hadisin muhtevasını dört mısra olacak şekilde genişletmişlerdir. Mısraların kendine has bir melodisi olmuş ve üç dilde yeni birer kıt'a oluşturulmuş.

Özetle Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in hadisleri ve bunların özü, uzun yıllardır insanların ilgi odağı olmuştur. Bu nedenle ayet ve hadislerin içerikleri asırlardır Müslüman milletlerin milli edebiyatlarına sinmiştir. Bunun sonucunda dini ve milli öğretiler birleştirilerek ortak bir edebiyat oluşturulmuştur. Müslüman milletlerin edebiyatının birbirine bağlılığı, klasik doğu edebiyatının gelişimine büyük katkı sağlayan ortak eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

3.3. Günümüz Özbek Edebiyatında Erba'ın Geleneği

Klasik Şark edebiyatında gelişen erbain yazma geleneği XX-XXI. asra kadar ulaşmış ve muhteva özelliklerini korumuştur.

XIX. asrın sonu XX. başlarında yaşayıp eser üreten Muhammedkul Muhammedresul oğlu Muhayyir, Kokand edebi muhitinin yetenekli şairlerinden olup el yazması divanının iki nüshası günümüze ulaşmıştır.

Muhayyir Divanı'nın iki nüshasında da kırk hadis tercümesi mevcuttur. Divan nüshalarında kırk hadis tercümesine ait hiçbir bilgi verilmemiştir.

Ancak bizzat Muhayyir'in istinsah ettiği nüshasındaki kırk hadisın tercümesinin başında şair bizzat bu hadislerin Şeyh İbn Nuriddin Muhammed Pürânî tarafından Arapçadan Farsçaya tercüme edildiğini bildirmiştir. Muhayyir ise Pürânî'nin Farsça tercümesinden şiirsel bir dille Türkçeye çevirmiştir. Özbekistan Respublikası Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmaları Fondu'nda Pürânî ve Muhayyir'in "Erba'ın", yani "Çihil Hadis" adlı eserinin aşğıdaki el yazma nüshaları muhafaza edilmektedir:

1. 682-II numaralı el yazma "Çihil Hadis Tercümesi Farsça ve Özbekçe Pürânî Muhayyir"
2. 3636-III numaralı el yazması;
3. 3636-IV numaralı el yazması;
4. 3636-VI numaralı el yazması;
5. 3636-VII numaralı el yazması;
6. 4536-II numaralı el yazması;
7. 4535-III numaralı el yazması;
8. 682-II numaralı el yazması (bu el yazması enstitünün Hamid Süleyman fondunda saklanmaktadır).

Edebiyatçı, büyük bilim adamı, şair Anvar Hacıahmedov'un "Cennet Kaliti" isimli manzum risalesi erbain türüne giren eserlerden biridir. Eserde ahlâkla ilgili 42 hadisın manzum ifadesi yer almaktadır. Yazar, bu erbainin yazılma amacını şöyle açıklamaktadır:

"...Peygamberimizin kutsal hadislerinden manzum iktibaslar edebiyatımızın en güzel geleneklerinden biri haline gelmiştir. Başlangıçta Arap, Fars-Tacik dillerinde "Erbain" ve "Çihil Hadis" adlı iktibaslardan oluşturulan derlemeler yapılmış, daha sonra bu tür eserler Türk dillerinde de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kutlu işi ilk kez Ali Şîr Nevâî başlattı. Sonraki yüzyıllarda da bu tür mecmuaların oluştuğunu söylemek mümkündür. Bizim de gönlümüzde böyle bir arzu oluştu ve Resûlullah'ın hadislerini nakletmeye cüret ettik."

Özbekistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında erbaine baş vurmak şairin özverisini gerektiriyordu. Şairin bizzat belirttiği gibi, "...Yakın zamana

kadar bu parlak mücevherlerden mahrumduk. Bağımsızlığın parlak güneşi üzerimize doğdu, kalplerimizde saf niyetler ortaya çıkmaya başladı. Allahu Teala'nın mübarek kitabından ve Resûlullah'ın mübarek hadislerinden dilediğimiz kadar yararlanma fırsatı bulduk. Artık biliyoruz ki onlara karşı her zaman, her yerde değişmez bir görevimiz var. İnşaallah bu hayat programı (hayat gayesi) yaşantımızın temel kaidesi/amacı olarak kalsın."

Şair kendi erbainini "Cennet Kaliti" diye adlandırır. "Cennet Kaliti"ni ise şöyle tarif ediyor:

*Alemde her payning kaliti bardır,
Unı tapa alur her akil insan.
Cennetning kaliti bulgusı nasib
Keşşaklarge kimki bulsa mehriban*

Enver Hacıahmedov hadislerin manzum ifade edilişinde tuyuğ formunu etkili bir şekilde kullanır. Tuyuğlar **aaaa**, **aaba** ve **baxa** tecnisli veya tecnissiz şekillerde kafiyeleşir.

*Allah özi pakdır, iffetni sever,
Özi pakizedir, sıhhatni sever.
Sahiylerni bilgey öziğe habib,
Özi açık koldur, himmetni sever.*

Yukarıdaki dörtlük **aaba** tarzında kafiyeleşir ve güzel bir kompozisyon oluşturmuştur. Habib Arapça bir kelime olup "sevgili" anlamına gelir. Neticede "sever" ve "habib" kelimelerinin aynı anlamda kullanılmasıyla özgün bir kelime oyunu yapılarak dörtlüğe mana zenginliği verilmiştir.

*Attarga ohşaydı yahşı suhbetdaş,
İtrını bağışlar, iter muattar.
Yaman suhbetdaş çı? Baskınçı güya,
Kiyim küydirer ya bed hid taratar.*

Burada şair **baxa** tarzında kafiyeleşir sözcüklerden (muattar, taratar) iyi bir şekilde yararlanıp, hadisın içeriğini güzel bir benzetme ve özgün ahenkle ifade etmiştir.

Şair, Nevâî'ye ait Erba'ın eserinde geçen aşağıdaki hadisi şöyle ifade ediyor:

لا يشبع المؤمن دون جاره

Mümin komşusu açken karın doyurmaz.

Enver Hacıahmedov'un ifadesiyle:

*Şunu yahşı bilki, mümin emasdir
Kuşnısı aç turıb tok yürüngen insan.
Mehringni ayama muhtaç kuşningden,
Her bir işde bulgil unda mehriban.*

Şair, Nevâî'nin yorumundan farklı olarak "sevgi, nezaket" gibi sembollerle hadisin içeriğini ortaya koymaya çalışmaktadır. İyiliğin en büyük insani erdem olduğunu belirtir.

Şairin "Erba'ın"ında iman ve İslam, adem ve alem, adalet ve tevazu, edep ve haya, dostluk ve dayanışma, anne-babaya saygı, aileye ve çocuklara şefkat, komşularla uyum gibi en iyi faziletlerle sahip mümini eğiten, kamil insanı şekillendiren hadislerin şiirsel ifadesi vardır.

*Akl bilen başla her bir işingni,
Ehtimalini hem kılğıl her mahal.
Ulavingni evvel yahşılaba bağla,
Song Allah'ga uni etgil tevekkel.*

Tüm erbain yazarları gibi Enver Hacıahmedov da "Cennet Kaliti" kitabını okuyan okuyucuların kendisi için dua etmelerini ve eksikliklerini hoş görmelerini umduğunu söyleyerek eserini nihayete erdirir.

Günümüzün en iyi şairlerinden, Maverâünnehir Müslümanları Dini Yönetim Ödülü sahibi Şükür Kurban'ın "Erbain" adlı eseri, "Yangi Asr Avlodi" yayınevi tarafından 2002 yılında Taşkent'te yayımlandı.¹²¹ Eser kırk muhtelif konuda hadis içermekte olup, manzum şerhi dörtlüklerle kısa ve akıcı bir üslupla verilmiştir. Erbain'in mukaddimesi hem mensur hem de manzum olarak yazılmıştır. Mukaddime geleneğe uygun şekilde besmeleyle başlar. Öncelikle "Mukaddime yerine" başlığı altında mensur

¹²¹ Kurban Ş., *Erbain*, Taşkent: Yangi Asr Avlodi, 2002.

olarak müellif, "Peygamberimiz Muhammed aleyhisselam'ın sünnetlerini öğrenme ihtiyacının, yüreğinde imanı olan, kendini Müslüman olarak gören insanlar varken kıyamete kadar sönmeyeceğini söyler. Çünkü o zatın ilahiyat ile alakadar söylediği hikmetler, insanın kalbini zenginleştirir ve onu manevi olarak yüceltir. Yapılan iyiliklerin ve kötülüklerin derecesi bilinir. Bunları okuduğumuzda kendimiz için ibretli sonuçlar çıkarırız..." der ve bu "Erbain"ın on yıldan fazla bir sürede oluşturulduğunu ifade eder. Daha sonra Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in şu meşhur hadisini aktarır:

"Kim benim sünnetimle ilgili 40 hadis-i şerifi ezberleyip ümmetime ulaştırırsa, ben de o kimseye kıyamet günü şefa'at edeceğim."

"İthaf" başlığı altında 22 mısralık manzum olarak yazdığı ön sözde, "Erbain"i yazmadan önceki ve sonraki ruh halini, iç dünyasını ve yaşadıklarını şiirsel bir dille anlatır:

*Zihn asmanide bamisli yulduz
Hadisi şerifler kamaştırdı köz.
Heves nervanige koydumu ayak,
Baladay intildim ularga, birok
Ayağımdan tartdı bilimsizligim,
Eng pastki zinede turubmen ku cim...
...Fikrim tugunları yeçildi şu çak,
İç-içden tan aldım: "Ya Resulallah!
Her tugul, kör bolmay, açıldı bu köz,
İmanga çarlerken ademzadnı söz!...*

Bu kitap Arap alfabesi ile yazılmış olup, hadisin Arapça şekli ile başlanmış, daha sonra hadisin Kiril ve Latin alfabesiyle Özbekçeye tercümesi verilmiş, ardından da hadisin manzum ifadesi Kiril ve Latin alfabesiyle verilmiştir. Bu sırayla Arapça 40 hadisin, Kiril ve Latin harfleriyle tercümesi ve manzum ifadesi bulunmaktadır. Her bir hadisin mana ve mahiyeti dörtlüklerle ifade edilmiştir.

Şükür Kurban, bu "Erbain"de Câmî, Nevâî, Fuzûlî'nin "Erba'în"lerinde yer alan şu altı hadisi kendi üslubuyla manzum olarak ifade eder:

İlk hadis:

لا يؤمن احدكم حتي يحبّ لاخيه ما يحبّ لنفسه

Sizden biriniz kendisi için hoş gördüğünü din kardeşi için de hoş görmedikçe gerçek mümin olamaz.

Şükür Kurban bu hadisi şöyle ifade eder:

*Köngil bilen abden kingeş körgenmiz,
Ta ulug bu yolge koygunçe kadem.
Özimizge neni reva körgenmiz,
Reva kördik dostu biraderge hem*

İkinci hadis:

النّظر الى المرأة الا جنبية سهم مسموم من سهام ابليس

Yabancı kadınlara kaçamak bakış, şeytanın zehirli oklarından biridir.

Şükür Kurban şöyle ifade eder:

*Namahremge nazar taşlab, iblising
Zeherli ukların atding mi, nadan?!
Damige tüşding mi laneti hırsning,
Gühah azimge batding mi, nadan?!*

Üçüncü hadis:

طوبى لمن شغله عييه عن عيوب النّاس

Aybı, başkalarının aybı ile uğraşmaktan kendini alıkoyana ne mutlu.

Şükür Kurban şöyle ifade eder:

*Kanday yahşı-yeter bu imkan başkalardan kıdırmay nuksan,
Öz aybını tüzetişle meşgul bulganda!
Hata tuzetişga halas yeter bu imkan,
U ham berilmaydi, ahir, ölgende.*

Dördüncü hadis:

خير النّاس انفعهم للنّاس

İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır.

Enver Hacı Ahmed ifadesiyle:

*Ademlarning yahşısı, belkim, har yeşer
Belkim çulgar hayatın daim hatar-gam,
Ademlarning yahşısı lekin küreşer,
Lekin undan yetedi el-ulusuga*

Beşinci hadis:

ليس الغنى عن كثرة العرض إنما الغنى غنى النفس
Zenginlik mal çokluğunda değildir. Asıl zenginlik, gönül
zenginliğidir.

*Şükür Kurban şöyle ifade eder:
Hikmet bar peygambar sunnetleride:
Ademni pest kılğan-uning pastligi.
Hakiki mal-devlet ümmetlerimde
Nefis közining aç emasligi*

Altıncı hadis:

البلاء مؤكل بالنطق
Belâ, söze bağlıdır.

Şükür Kurban şöyle ifade eder:

*Barça bela tilden kelür, sözden kelür
Deme: şeytan ins ü cinsden, özden gelür.
Saçraguçı her tupugi derd ü gam
Birden gelür, undan gelür, yüzden gelür*

"Erbain"de yer alan hadisler edep ahlâk ile ilgili olup, insanın kemale ulaşmasına hizmet eder, müellif kendisini ilgilendiren insan problemini araştırır, davranışları, faziletli karakteri ve bütün ahlâki kusurları hakkında fikir yürütür. İnsanın hayattaki yerini tespit eder, bunun çözümünü ilahi hadislerle ortaya koyar ve şiirsel bir şekilde ifade eder.

Müellif, "Erbain"i şu dörtlükle bitiriyor:

*Muhteşem kaşane ekan bu iman,
Unge gah kirib, gah çıkarken insan.
Kirgen kizlerimde mübarekbad et,
Çıkkın çağlarımda afv et beguman*

Yüzyılımızın şark bilimci alimlerinden Mahmud Han Mahdum'un (Mahmud Hasanî), "Nejat Bostanı yoki Ferzendge Nasihat" başlıklı manzum risalesi, erbain geleneğinin devam etmesine katkı sağlayan eserlerden biri olarak kabul edilir. Özbekistan Cumhuriyeti Sanat Fakültesi'nin tarih bilimleri doktoru, tercüman, Arapça ve Farsça dillerini çok iyi bilen bir şair, yüze yakın bilimsel makalenin ve kitabın tercümanıdır. Bilim adamı, "Nejat Bostani yoki Ferzendge Nasihat" adlı manzum risalesinde ahlâk ve tıp konusundaki düşüncelerini hadislere dayanarak manzum olarak dile getirmiş ve yüzyıllardır devam eden "Erbain" veya "Çihil Hadis" şiir geleneğini sürdürmüştür.¹²² Eserin dikkate değer yönü bir taraftan edep ve ahlaka, diğer taraftan Peygamberimiz (s.a.v)'in hadislerinde geçen tıp ilmine, tıpta önemli kabul edilen şifalı baharatlara, meyvelere, sebzelere dair bilgi vermesi ve bunların insan sağlığı için kullanımı, hekimlik ve tıpla ilgili hadisleri şiirsel cümlelerle ifade etmesidir. Mahmud Hasanî hadisleri kıt'a, rubai şeklinde ifade etmez, şiir sanatında çoğunlukla tüm mısraların kafiyeli olduğu müstensel - "zincirleme" canırını kullanır. Bu durumda şiirin her iki mısrası birbiriyle kafiyeli olup benzersiz bir ahenk oluşmaktadır. Yazar, her hadisi manzum şekilde ifade ederken, çocuklarına "Ey çocuk", "Ey oğul" diyerek hitap etmekte ve nasihat vermektedir. Bu ise erbainin tesirini artırır.

Eser, geleneğe uygun şekilde üç bölümden oluşmaktadır: a) Mukaddime, b) Ana metin, yani incelenen kırk hadisin manzum şerhi c) Hatime. Çalışmanın sonunda alfabetik sıraya göre sözlük ve notlar verilmiştir. Alim, erbaini oluşturmak için Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri etkili bir şekilde kullanmıştır.

Mukaddime besmele, hamd, na't ile başlar. Besmele'den sonra şair, erbaini yazmaya ilham veren meşhur hadisi aktarır:

من حفظ على امتي اربعين حديثاً من سنتي ادخلته يوم القيامة شفاعتي

¹²² Mahmudhan M., *age*, s. 72.

(Kim ümmetim için sünnetimden kırk hadis ezberlerse, onu kıyamet günü şefaataime lâayık olanların safına dahil ederim.)

*Hamdu sena bolsın kadir Allah 'ga,
Selamu selavat Resulullahga.
Duamız hemişe çehar yar üçün,
Velakin evveli yâri ğar üçün...*

Yirmi mısradan oluşın mukaddimede müellif, hamd ve naat kısmından sonra "Çihil Hadisi"nin yazılış sebebini manzum şekilde ifade eder.

*Hadisler bağıda bir meva üzdüm,
Selefler misali "Çil Hadis" tüzdim.
Şiiriyet babıda bolsam hem ki ham,
Şiiri güldestege kıldım ihtimam.
Pend u nasihatge küçim harç etdim,
Fitne yetkizmesin unga zamane,
İkki oğlım boldı bunga bahane.
Yazgenimni ukıb, undan bulsang şad,
Meni dua birle eylegeysen yad!*

Ana bölümde verilen her hadis numaralandırılmış ve her hadisin anlamına göre konuya isim verilmiştir.

Yazar, "Anne-babaya hürmet" başlıklı ilk hadise şöyle başlıyor:

من برّ والديه طوبأ زاد الله في عمره

(Kim ki anne babasına iyilik yaparsa, ona mutluluk olur, Allah onun ömrünü artırır.)

*Bu dünya içide tengsiz ulug zat,
Bu ata-anadır, bu abıhayat...
Kelam-ı Şerif'de dedi Hudayım,
Ata-ana rıza şunda rızayım.
Hayatda hemişe Resul ekrem,
Ata-analarını tutıb mukerrem.
Dediler, bolsang sen cennet kasdıda,
Cennet analarning ayağı astıda.
Ularge "of" deseng bu ağır günah,*

*Kuran'da şunday deb eytmişdir Allah.
Güdek eding seni yığlatmadı zar,
Kiçe-kündüz dimey berdiler taam.
Nevbet senge keldi kürset ehtiram,
Ularning küçi yuk, beli aklı bar...
Ey ferzend, hemişe bahtın yar bolsın,
Edeb ü ahlakın ber-karar bolsın.
Mededkârın bolsın hemişe Hüda,
Hüda'dan bir lahza bulmagın cüda.*

Bu şekilde yukarıdaki hadisın manası ve mahiyeti açıklanmış ve hadisın manası 72 mısrağa nasihat şeklinde şiirsel bir sadelikle anlatılmıştır.

Mahmud Hasanî; Câmî, Nevâî ve Fuzûlî'nin Erba'înlerinde aktardıkları şu üç hadisi bu Erba'in'e dahil ederek özel bir ahenkle ifade eder:

1. "Cennet annelerin ayakları altındadır" hadisi manzum şekilde 48 mısra ile ifade edilmiştir:

*"... Kimki bolsa cennet kasdıda,
Cennet analarning ayağı astıda!*

*Ey oğıl, cennetni anglasang heves,
Ananing könglini razı kılsang bes..."*

2. "Güzel söz sadakadır" hadisi 32 mısra ile ifade edilmiştir:

*...Dediler: "yahşı söz bular sadaka",
Hayalge bermegin asla tefrika.
Sadaka belanı kaytarar zinhar,
Sadaka berdingmi, nime gamıng bar...*

3. Mahmud Hasanî, "Yabancı kadınlara kaçamak bakış, şeytanın zehirli oklarından biridir." hadisini 25 beyitle şöyle ifade eder:

*Namahrem ayalge bakılgen nazar,
Şeytanning ukıdek kıladı eser.
Pakize kalbinge kadalgen zaman,
Şeytandan mümkünmi kalmagıng aman...*

Müellif, insanlığın süsü olan “Selamın Fazileti Üzerine”, “Doğruyu Söylemek Üzerine”, “Cömertliğin Erdemleri Üzerine”; insan davranışlarındaki kötü alışkanlıklardan “Kıskançlığın Kötülüğü Üzerine”, “Cimriliğin Kötülüğü Hakkında”, “Acele Etmenin Zararları Hakkında”; edep, ahlâk ve tıbbı dair “Sirkenin Özellikleri Hakkında”, “Kuru Üzümün Özellikleri Hakkında”, “Ayvanın Özellikleri Hakkında” “Senanın* Özellikleri Üzerine”, “Narın Özellikleri Üzerine” ve “Tuzun Özellikleri Üzerine” başlıkları altında bir çok hadisi manzum şekilde bilge bir babanın gözüyle ifade etmiştir.

40. hadis: Rüşvetin kötülüğü hakkında

لعن الله الراشى والمرتشى و الرائش الذى يمشى بينهما

(Rüşvet alana, rüşvet verene, aracılık edene Allah’ın laneti olsun.)

*Her kim alsa eger dünyada pare,
Duzahga vücudı bular sed pare.
Dünyada her kimki pare beribdi,
Bu aziz umrini hare kılıbdı.
Urtada turgenning işidir ağır,
Duzahda yelkesi boladı yağır...
...Tugrı yur, tugrı tur, tugrı yeşegin,
Helal tap, helal ye, helal aşagın.
Tileğin hemişe bolsın Allahga,
Sadakat körsetgin Resulullahga.*

Yukarıdaki hadis 50 mısralık manzume şeklinde ifade edilmiştir. Burada dönemin sosyal ilişkilerinde olumsuz sonuçlar doğuran rüşvet almak ve rüşvet vermek gibi kötü alışkanlıklar birer birer ifade edilir. Böyle kişilerin akıbetinin her iki dünyada da kötü olacağı bilge bir babanın oğluna verdiği öğüt ve eğitim aracılığıyla gösterilmektedir.

*Eser 36 mısralık hatime ile sonuçlanmaktadır:
Tünleri urtanıb zahmetler çekdim,
Ameller bağığe bir daraht ekdim.*

* Sena; bir çeşit tıbbi bitki.

*Suvı buldı her hil tarik u şive,
Mana bugün berdi ahiri meva...
Duzah alaviden korkamen yaman,
Hudayım bergay mi men üçün aman!
Resulim kılar mı meni şefaati.*

Mahmud Hasani de tüm erbain yazarları gibi, kıyamet gününde Peygamberimizin şefaati almayı umduğunu belirterek, bu erbainin yazıldığı tarihi verir:

*Yazıb yazıb bugün tugadi hatım,
Leyletü'l-Kadr" de eyledim hatim.
Tarih maddesiden sorasang seval,
Keyingi beytge nazaringni sal.
Necat Bustanı'ge "bağ"nı hemdem kıl,
Songra "sekkiz" kuşgıl, barını cem kıl.*

Demek ki eser 1994 yılının Kadir Gecesi'nde tamamlanmış.

*Okıgeç kılar mı hakimge dua,
Hasıl bolecek mi menge müddeä?
Yazgenimni okıb, eger bulseng şad,
Dua birle meni eylegeysen yad.*

"Nejat Bostanı yoki Ferzendge Nasihat" adlı bu eserin sanatsal dili, ifade güzelliği, zarafeti, kendine özgü tarzı ve etkileyiciliği yazarın becerisini göstermektedir. Aynı zamanda şiir dilinin akıcılığı, sadeliği ve halk üslubuyla okuyucunun gönlünü fetheden dini-manevi eserler arasında yer alır.

Doğu halklarının edebiyatında geçmişte ve günümüzde manzum erbainler yazmış pek çok şair ve sanatçı bulunmaktadır. Bunlar arasında Muhayyir (Çihil Hadis), Mahmud Han Mahdum (Nejat Bostanı yoki Ferzendge Nasihat), Enver Hacıahmedov (Cennet Kaliti), Şükür Kurban (Erbain) gibi şairlerin kırk hadisin şerhine dair yazılmış manzum erbain eserleri bulunmaktadır.

Aradan XIV yüzyıl geçmesine rağmen erbain mahiyetini ve cazibesini kaybetmedi. Şairler defalarca erbain yazdılar.

Erbain mânâsına ve mahiyetine göre bir ihtiyaç ürünüdür, çağın bir gereğidir, manevi ve ahlâkî bilgiyi aktarmanın, ilim edinmenin bir vesilesidir, Hakk'a ulaşmanın bir yoludur, tefekküre teşviktir, doğru yola rehber, Kuran'ın doğru yorumlanması, hadislerin kolay açıklanması, hadislerin halkın anlayacağı şekilde yorumlanması, dini bilginin güçlendirilmesi, dini kuralların bütünü olarak adlandırılabilir.

SONUÇ

Doğu edebiyatında "Erbain" geleneğinin oluşumunun ve gelişiminin incelenmesi sonucu şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Bir bütün olarak Müslüman medeniyetinin gelişmesi neticesinde, çeşitli bilimsel ve uygulamalı alanlar arasında, edebi ilimler, özellikle tarihi nesir, dini, klasik şiir ve bunun çeşitli türleri, bütün Müslüman memleketlerinin edebiyatlarında bir şekilde yayılmış, bununla beraber müstakil edebi bir tür olarak erbain yazma geleneği oluşmuştur. Erbainler, dini kaidelerin ve sanatsal düşüncenin uyumunu meydana getiren tarihi-edebi bir gerçeklik olarak kendine sahiptir.

2. Araştırmada erbainlerin, bağımsız bir edebi tür olarak oluşum sürecinde farklı aşamalardan geçmesi, İslam dinini yaymak, onu ümmete ve halka kolay bir şekilde anlatmak, dinin uygulanışını ilmi yola koymak gibi maksatlar doğrultusunda, daha sonraları çeşitli özel konuları da ele alan felsefi, tasavvufi edebi konulara da değinen mensur erbainlerin ortaya çıkış süreçleri ele alındı. Tam manasıyla edebi bir sanat eseri ve edebi bir tür olarak erbain, yalnızca Fars ve Türk şiirinde mükemmel şekline ulaşmış ve bu durum 15-16. yüzyıllarda Câmî, Nevâî ve Fuzûlî'nin eserlerinde açıkça görülmüştür.

3. Mevcut teorik çalışmalara dayanarak erbain edebi türünün kutsal kaynaklara dayanması, İslam maneviyatı ve marifetini esas alması, gelenekçi olması, eserin amacının kendine has oluşu, tematik yönelim, metnin yapısı ve özellikleri dahil olmak üzere bir dizi özelliğine dikkat çekilmiş ve bu türün özelliklerinin her biri somut örneklerle gösterilmiştir.

4. Manzum erbainlerde baş kahraman sorununun kendine has oluşu, ana karakterin bir özne olarak değil, potansiyel bir nesne olarak ortaya çıkmasındandır. Yani erbainler herhangi bir kişi için değil, İslam'a inanan mümin kişiye yönelik dine davet, dini, ailevi, sosyal, ahlaki konularda Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in hadislerine dayanan sanatsal tavsiyeler, maslahat ve öğütlerden ibaret olup gerçek bir mümin olmanın gereklerini anlatmaktadır.

5. Kuran ayetleri ve hadislerin tefsiri iki şekilde gerçekleştirilir: a) Doğrudan kutsal kaynakların kendisi esas alınarak, oradaki fikirlerden esinlenerek bir eser ortaya çıkarmak, (örneğin çeşitli tefsir, hadis şerhleri) b) dini eserlerin içeriğini yansıtan sanat eserlerini esas alarak bağımsız bir eser oluşturmak. Erbainin özelliği hem birinci hem de ikinci şekle dahil olmak için yeterli gerekçelere sahiptir. Çünkü erbain doğrudan İslam'ın kutsal kaynaklarına dayanılarak oluşturulur ancak erbainler kutsal kaynaklardaki fikri ve içeriği sanatsal bir şekilde okuyucuya aktarır, sanatsal açıdan zenginleştirir. Erbaini saf dini edebiyat kategorisinden çıkarıp edebi kategoriye sokan işte bu sanatsal özelliğidir.

6. Bir edebi tür olarak erbainin manevi ve eğitimsel görevleri aşağıdaki şekildedir: kutsal kaynağa edebi bir açıklama yapmak; içeriğini derinlemesine açıklayan özgün fikirleri yorumlayarak zenginleştirmek, sadeleştirmek ve anlaşılır bir hale getirmek; sembolleri kullanarak genelden özele geçiş, günlük hayata uyarlamak, teorik görüşlerin pratikteki durumunu açıklamak. Çalışmada burada belirtilen her bir hususun kendine has yönleri ele alınmıştır.

7. Cumhuriyetimizin mevcut el yazması fondalarında saklanan Arapça, Farsça-Tacikçe ve Türkçe dillerinde yazılmış erbain eserlerinin yazma nüshalarının incelenmesi, erbain eserinin 80'e yakın yazma nüshasının ve bu nüshalar üzerine yazılmış şerhlerin bulunduğunu göstermiştir. Bunlardan en çok kopyalananı Yahya bin Şerafuddin el-Nevevî'nin Arapça "Erba'în"i, Abdurrahman Câmî'nin Farsça-Tacikçe yazılmış "Çihil Hadîs"i ve Ali Şîr Nevâî'nin Türkçe "Erba'în"idir. Câmî ve Nevâî'nin bu eserlerinin birlikte kopyalanmış yazmaları da mevcut olup şu ana kadar yayınlanan kataloglarda bu yazmaların sadece bir kısmı hakkında kısa bilgi verilmektedir ve yazmaların çoğu günümüze ulaşmamıştır.

8. Araştırmamız sırasında Özbekistan Respublikası Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazma Fondu'nda saklanan erbain eserlerinin tüm yazma nüshaları tek tek incelendi ve bunların ayrıntılı bilimsel ve analitik özellikleri ele alındı. Özellikle bu el yazması

fondundaki Câmî'ye ait Çihil Hadîs'in mevcut 12 el yazmasından kataloglarda yer almayan 8'i, Nevâî'ye ait Erba'în'in tüm el yazmaları ve bunların kataloglardaki açıklamaları, tarafımızdan belirlenen esaslara göre incelendi, kataloglarda yer almayan bilgilerle zenginleştirildi ve yeniden değerlendirildi.

9. Nevâî'ye ait Erba'în'in geniş okuyucu kitlesi arasındaki popülaritesinin bir kanıtı olarak, 316 numarada bulunan Nevâî'nin "Külliyat"ında bulunan "Hazâinü'l-Meânî" kıtalarından önce 18 erbain kıtasının eklenmiş olması gösterilebilir. Nevâî'nin bazı toplama divanlarında da erbain kıtaları yer almıştır.

10. Abdurahman Câmî, Ali Şîr Nevâî ve Muhammad Fuzûlî'nin oluşturduğu "Erba'în" eserlerinin karşılaştırmalı analizine dayanarak, Nevâî ve Fuzûlî'nin eserlerinde üstadın seçtiği hadisleri aynen vermelerinin nedeni Câmî'nin seçtiği hadislerin kısalığı, kolay ezberlenmesi, sosyal hayattaki güncel konularla ilgili olması ve önemli ahlaki ve eğitici değerleri ele alması gösterilebilir.

11. Arapça kaynağın aynı olması nedeniyle her üç eserin de muhtevasında benzerlikler mevcut olup, her şair kendi yorumunda kendinden önceki şairin şerhini tercüme etme yolunu izlememiş, onun özünü esas almıştır. Bunun sonucunda her yorum bağımsız bir sanat eseri olarak ortaya çıkmıştır.

12. Erbainin çekiciliği, sadeliği, akıcılığı, etkileyiciliği ve mantığı, kullanılan sanatsal sembollerin birbiriyle ilişkisi ve analiz edilen hadisin içeriğine ilişkin çeşitli yorumların geniş kapsamı ile sağlanmaktadır. Sonuç olarak, üç erbain de ayrı sanat eserleri haline gelmiştir.

13. Erbain, Müslüman coğrafyası literatüründe tam olarak 40 hadis üzerine yazılan manzum veya mensur şerh türüdür. Erbain, Fars-Tacik ve Özbek halklarının edebiyatında kıt'a türünün gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

14. Özbek edebiyatında erbain türünün modern gelişimi klasik şiir düzeyinde olmasa da klasik geleneğin devamı olarak dikkat çekmektedir. Araştırmada, Mahmud Hasanî, Enver Hacıahmedov, Şükür Kurban'ın

erbaini incelenerek çağdaş erbainin muhteva ve fikir meseleleri ortaya konmuştur.

Erbain canırının sanatsal üslubunun ortaya çıkışı, sanatsal düşüncenin ve estetik görüşün oluşumunda ve gelişmesinde büyük etkisi olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

Abdumecid Hasanhan Yahya, Abdumecid Hüseyinhan Yahya (Haz.), *Erbain /Alishir Nevai. “Nevai’den Çü Tapkeyler Nevai”*, Taşkent: Hilal Neşr, 2014.

Ahmed Ziyâuddin el-Kümüştânevî, *Râmizü’l-ehâdis*, Taşkent: 2007.

Alishir Nevai, *Eserler, 15 Tomluk, 14. Tom*, Taşkent: 1967.

Alishir Nevai, *Mukemmel Eserler Toplamı, 20 ciltlik, 16. Tom*, Taşkent: Fen, 2000.

Alishir Nevai, *Hamsetü’l-Mütehayyirin*, Taşkent: Taşkent Devlet Şarkşinaslık İnstitüti, 2004.

Ali-zade, *Tefsir/İslamskiy Ansiklopediçeskiy slovarı*, Moskva: Enser, 2007.

Amuliy Şemsuddin Muhammed ibn Mahmud. *En-Nefâisü’l-Fünûn fi Erâisi’l-‘uyûn*, Tahran:Dârü’l-İslâmiyye, 3.Cilt, 1381 H.

ARAYANA Vol. XXIV, 1-2, Jan-Feb. Kabil. P. 1996.

Aşirov A., *Özbek Halkının Milliy Kütübhanesi*, Taşkent: 2007.

Avlaniy A., *Muhtasar Tarih-i Enbiya ve Tarih-i İslam*. Taşkent: Taşkent İslam Üniversitesi, 2008.

Ayyıldız, E. “*Makâme*” 27.Cilt, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/makame>.

Baranov H. K., *Arabsko-Ruski Slovar*, Moskova, 1985.

Bloşe, I, 25-26 № 36-40; III 272 № 1676; 303-304 № 1741; IV 98-99 № 2143.

Cabbarov S., *Götening “Garb u Şark Divanı”, Metn, Telkin, Tercime*, Taşkent: 1995.

Dorn, 373-24, №172;Рѣ, I, 17; III, 28;SVR II, 411,№ 1803-23; Eti, I, 762, № 1357-2.

Edebî Türler ve Canırlar, Taşkent: Fen, 1992.

Edebi Türler ve Canırlar, 2. Tom, Taşkent: Fen, 1992.

D. Kuronov, Z. Memecanov, M. Şeraliyeva, *Edebiyatşinaslık Terimleri Lugati*, Taşkent: Akademneşr, 2010.

- Edib Ahmed Y knek , “*Hibat ’l-Hak y k*”, (Haz. Kasımcan Sadikov), Taşkent: Akademne r, 2009.
- Efsahzad A., *Tahavvul-i Efk r-i Abdurrahman Câmî*, Du anbe: Örfün, 1981.
- Ekrem B., *Nâbî- erh-i  ihl Hadîs-i Nebî*,  anlıurfa  li Kültür Eēitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları:  anlıurfa, 2018.
- Fedotov O.  ., *Asnovi Teori Literaturi*, Moskva Vlados, 2003.
- Handemir, G., *Mekârim-i Ahlâk*, Taşkent: 1948.
- Hakimov M., *Nevai Eserleri Kolyazmalarının Tavsifi*, Taşkent: Fen, 1983.
- Hayitov A., *Erbain-i Câmî’nin Tercimanları*
<https://adabiy.uz/adabiyotshunoslik/tanqidchilik/1293-maqola.html>.
- Hudayberdiev E., *Edebiyat inaslıkga Kiriş*, Taşkent:  ark, 2008.
-  mam Gazz li, *K rk Hadîs-i Kudsî*, Taşkent: Taşkent  slam  niversiteti, 2008.
-  mam Muhiddin Zekerî  bn  eref Nevevi. *K rk Hadis*, Taşkent: Maveraünnehr, 2005.
-  mam Muhyiddin Zekerî ibn  eref Nevevî, *K rk Hadis*, Taşkent:  ark, 2017.
-  amnazarov M., E muhamedova M., *Milliy Maneviyatımız Esasları*, Taşkent: 2001.
-  slam Ansiklopediçeskiy Slovar*, Moskova: Nauka, 1991.
- Kamalov F., * ihil Hadis, Abdurrahman Cami i Traditsiya Napisaniya Soroka Hadisov v  Persidsko-Tacikskoy Literature (Do XV veka)*. Hucend, 2012.
- Kamilov H., *Tasavvuf*, Taşkent: 1996.
- Katalog Fonda  nstituta Rukapisey, 1. Tom*, Taşkent: Fen, 1989.
- Kerematrov, H., *Kuran ve  zbek Edebiyatı*, Taşkent: Fen, 1993.
- Kerematrov H., *Erbain, Hadis ve K rk Mekal*, Taşkent: Fen, 1994.
- Kerematrov H., Husniddinov Z., Mansurov A. (H l), *Büyük Allamelerimiz*, Taşkent: Taşkent  slam  niversiteti, 2002.
- Kratkaya Literaturnaya Ansiklopediya*, Taşkent: 1962.

- Kurban Ş., *Erbain*, Taşkent: Yangi Asr Avlodi, 2002.
- Kürkçüoğlu, K. E., *Fuzûlî-Molla Câmî'nin Kırk Hadis Tercümesi*, Büyüyenay Yayınları: İstanbul, 2020.
- Kvatkovskiy A., *Poetiçeskiy Slovar*, Moskva: Sovetskaya Ansiklopediya, 1996.
- Mahmudhan M., *Necat Bustanı yeki Ferzendge Nasihat*, Taşkent: 2006.
- Mansur, A., *Kuran-ı Kerim* (Manalarının Tercime ve Tavsifi, Tercime ve Tavsif Müellifi) Taşkent: 2004.
- Mehemmed Fuzuli Eserleri, II-cild, Bakü, 1958.
- Mirzaev A., *40 Hadis*, Bakü: Ozan, 1997.
- Mirzaev S., *Nevai Aruzı*, Uzbekistan SSR Fenler Akademisi Ebu Reyhan Beruniy Nomıdagi Şarkşinaslık İnstitüti, Taşkent: 1946.
- Muhammed İbn Ebu Bekr, *Hadis-i Usfûrî*, Taşkent: Maveraünnehr, 2002.
- Muhammed G., *Gıyâsü'l-Lugat*, 1. Cild, Neşriyatı-ı Edib, 1997.
- Muradov D., *Hadişunaslık, Atama ve İbareler*, Taşkent, 2009.
- Necafov A., *Padarok k Sorokaletiyu (Opit İzledovanniye Poetiçeskogo Tolkovanniya Hadisov Cami i Nevai)*//Zvesta Vastoka, 2003.
- Paslelov G. N., *Teoriya Literaturı*, Moskva: Vıssşaya Şkola, 1978.
- Riyö, I, 17; II, 790, 807, 828.
- Rustemiy S., *Belâgat İlmiye Lingvistik Nazariyeler ve Til Hadiselerining Yarıtlılışı*, Taşkent: Nevruz, 2017.
- Rustemov A., *Alişir Nevai-Erbain-Şerh ve İzahlar*, Taşkent: Miras, 1991.
- Sbornik Vastoçniy Rukopisey Akademi Nauk Respubliki Uzbekistan, *Literaturı (Divanı)*, 1. Tom, 2017.
- Sobranie Vastoçni Rukopisey Kademi Nauk Uzbekskoy SSR. Tom II, Taşkent: Fen, 1954.
- Sobranie Vastoçni Rukopisey Kademi Nauk Uzbekskoy SSR. Tom VII, Taşkent: Fen, 1964.
- Şamusarov Ş., *Arab ve Uzbek Folklorı Tarihi-Kıyası Tahlili*. Taşkent, 1997.
- Şamusarov Ş., *Tipologiya i Vizaimosvaz Folklorı Turkskih i Arabskih Narodov*, Moskova: Akademkniga, 2010.

- Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf, *Hadis ve Hayat, 1.cüz*, Taşkent: Şark, 2003.
- Şükür K., *Erbain-Alişir Nevai Nazm ile Beyan Etgen Hadisler*, Taşkent: Mihnet, 1991.
- Tuyçieva G., *İslam Devri Şiriyetide Aruz Tizimi ve Uning Evolutsion Terakkiyatı*, Taşkent: Özbekistan Halkara İslam Akademiyası, 2019.
- Türk, V., *Ali Şir Nevâî*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara, 2017.
- Yagello İ. D., *Polniy Persidsko-Arabsko-Ruski Slovar*, Taşkent, 1910.
- Yuldaşev H., *Buhara Ayelleri Tarihi*, Buhara: Buhara, 1997.
- Yusupova, D., *Özbek Mümtaz ve Milliy Uyganış Edebiyatı, (Alişir Nevai Devri)*, Ukuv Kullanma, Taşkent: Temeddün, 2016.

**Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Reyhan Biruni Şarksinaslık
Enstitüsü El Yazmalar Fondu'nda Bulunan “Erbain” –“Çihil
Hadis” Eserleri El Yazma Nüshalarının Tanıtımı**

Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi Ebu Reyhan Biruni Şarksinaslık Enstitüsü El Yazmalar Fondu'nda İslam aleminin muteber ve meşhur alimi, imamı, fakihi, muhaddisi, Ebu Zekerıyya Yahya bin Muhyiddin en-Nevevî (631-676/1233-1278)nin başka eserlerine göre “Erba’ın en-Nevevî” eseri el yazma nüshalarının çokluğu açısından dikkati çekmektedir. Muhyiddin Yahya bin Şerafüddin en-Nevevî محيى –Kitâbü'l-Erba’ın كتاب الاربعين حديثا –nin كشاف الدين يحيى بن شرف الدين النووي nin “Kitâbü'l-Erba’ın Hadîsan” eseri Arapça yazılmış olup bu eserde Buhârî ve Müslim’den 42 hadis bulunmaktadır.

Muhyiddin Yahya bin Şerafüddin en-Nevevî

I. الاربعين النووي

1. 3200-III

3200 numaralı el yazma nüshası mecmua olup Muhammed el Cezerî el-Şerîf¹²³ الحصن الحصين محمد بن محمد بن محمد الجزري الشافعي in (№3200-I) – “el-Hasan el Hüseyin min Kelâm-ı Seyyide'l-Mürselîn” eseri, (№3200-II) مفتاح الحصن الحصين – “Miftâh el-Hasan el-Hüseyin” eserleri ve İbn İsâ Muhammed Sûretü'l-İmâm et-Termîzî-أبن –Şamâil en-Nebî – شمائل النبي (№3200-IV) عيسى محمد سورة الامام الترمذي nin (23-102 varak) eseri ile bir mukavva içerisine alınıp kitap haline getirilmiştir.

Mecmuadaki dört eseri de kâtip Eşref bin Muhammed et-Tabîb el-Kirmânî – أشرف بن محمد الطبيب الكرمانى – Hicri 908 ve 939 (Miladi 1532-1533) yıllarında Herat'ta yazmıştır. Kitabın öncesine Semerkand kağıdından 8

¹²³Muhammed el-Cezerî el-Şâfi'nin de “Erba’ın-i mesâil” eseri olup Şark elyazmaları fondunda 2669-XV numarası ile kaydedilmiştir.

varak katip için boş bırakılmıştır. Kitabın 1a ve 102a varaklarına yassı şekilde mühür basılmış olup burada “Mir Alaaddin ibn Halife Celâiddin 1265”–1265 مير علاء الدين بن خليفه جلال الدين şeklinde yazılmıştır. Mühür kitabın sahibine ait olabilir.

№3200-III numaralı el yazmada “Erba’în en-Nevevî” eserindeki 42 hadis bulunmaktadır.

Başlangıcı: (90a)

بسم... الحمد لله رب العالمين قيوم السموات والارضين مدبر الخلايق
اجمعين باعس الرسال صلوات الله الى المكلفين لهدايتهم...

Sonu: (101b)

و تضمنت مالا تحصى من انواع العلوم فى الاصول
و الفروع و الاداب و ساير وجوه الاحكام.

Kalın kahverengi Şark kağıdı üzerine yazılmıştır. Metin siyah mürekkeple, küçük ve zarif harflerle yazılmış olup, hadisler farklı renklerdeki mürekkeplerle numaralandırılmıştır. Hadislerin özünü vurgulamak için, onları vurgulayacak renkler kullanılmıştır. Her sayfada bir sütun, her sütunda 15 satır vardır. Ön kısmı altın renkli ebru ile süslenmiştir. Çerçeve içerisine alınmıştır. Haşiyede açıklamalar vardır. Reddadedeler nettir. Eserin sonunda bir ferağ kaydı bulunmaktadır. El yazması iyi korunmuştur.

Varak sayısı 11 (91-101)’dir. Metnin boyutu 12,5x7,5’tir. Yazının boyutu 18x13,5’tir.

Yana Uşa*

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

الاربعين النووي

2. 3294-I¹²⁴

* Bu ifade ile aynı eserin diğer nüshaları kastedilmektedir.

¹²⁴ CBP-4, 146 sayfa. Alv., 11, 217, № 1476–1486; Brok., I, 396-IX; Dop., I, 682–683; Meşhed, Ф., IV, № 32, 11–12 (Müellif “Nevâdîy” şeklinde yanlış yazılmıştır.); X–X., I, 238–239, № 437.

Bir sonraki dikkate değer nüsha №3294 numaralı el yazma mecmua olup çeşitli konulardaki irili ufaklı kırk eserle birlikte erbain eserler mecmuasına giren 3 eserin el yazma nüshası toplanmıştır. Mecmuada № 3294-I numarası altında Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî – كتاب “Kitâbü’l-Erba’în Hadîsan” nin محي الدين يحيى بن شرف الدين النووي eserleri (1-10 varak), №3294-III numarada Mecdiddin Şeref bin el-Mu’iddin el Bağdâdî- مجد الدين شرف بن المؤيد البغدادي eserleri (18-17 varak) ve №3294-VI numarada Celâl bin Muhammed bin Ubeydullah el-Kâyinî el-Buhârî el-Hirâvî جلال بن محمد بن عبيدالله القائني eserleri (36-38 varak) “Erba’în fi’l-Ahlâk” nin البجاري bir araya getirilmiş, bu üç erbain eserindeki hadisler birbirini tekrarlamaz ve bunlar ayrı ayrı eserlerdir. Mecmuadaki üç eserin de hattı birbirinden farklıdır. Buradan da anlaşılmaktadır ki “Kitâbü’l-Erba’în Hadîsan”, “el-Erba’în” ve “el-Erba’în fi’l-Ahlâk” aynı anda üç katip tarafından yazılmıştır.

Bunların dışında mecmuada aşağıdaki eserler de bulunmaktadır:

(36-38 varak) أحاديث (36-38 varak) وصية الامام الاعظم (36-38 varak) الادعية (36-38 varak) نزهة النظم شرح نخبة الفكر (36-38 varak) رسالة مشتملة برأجزة (36-38 varak) تعليم المتعلم – اداب (36-38 varak) من كيمياء سعادت , من تفسير ابو الليث (36-38 varak) رسالة (36-38 varak) الرسالة البرهانية , حاشية أداب المناظرة (36-38 varak) المتعلمين شرح أداب المناظرة (36-38 varak) في بيان تعريفات الالفاظ الواردة بين المناظرين (36-38 varak) حاشية علي حاشية شرح أداب المناظرة السمرقندي (36-38 varak) السمرقندي (36-38 varak) شرح أداب العضدية (36-38 varak) شرح أداب المناظرة , حاشية (36-38 varak) جامع الفنون و قاعم الظنون (36-38 varak) أداب المناظرة العضدية (36-38 varak) حاشية شرح أداب (36-38 varak) ترجمه دوازده أية از تورات أداب مناظرة (36-38 varak) العضدية (36-38 varak).

Başlangıcı: (1b)

بسم... ألحمد لله رب العلمين قيم السموات و الارضين مدبر الخلائق
اجمعين باعس الرسول صلوته و سلام عليهم الى المكلفين لهدايتهم...
اما بعد عن علي بن طالب... الخ

Sonu: (10b)

قال الله تبارك و تعالى فى حقى و ما ينطق عن الهوى ان

هو اوحى يوحى والله الحمد اولاً و اخر ا باطنا و ظاهرا عليه

Eserin yazılış tarihi ve yazarı bilinmiyor. 15. yüzyılda yazılmış olabilir. Metindeki hatalar haşiyede düzeltilmiştir. Reddadelere vardır

Metinler Kokan kağıdına siyah mürekkeple, hadisler ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 15 satır, her sayfada bir sütun, büyük, sülüs hattıyla yazılmış. Çerçeve içine alınmamıştır. 4 ve 7 numaralı varaklar eksik. El yazması son 2 varakın yıpranmış olması dışında iyi durumdadır. El yazması, tamir edilmemiş, kalın deriden, işlemeli koyu yeşil kapağa sahiptir

Varak sayısı 9'dur (10-1). Yazının boyutu 13x8,5'tir. Metnin boyutu 18,5x13,5.

Yana Uşa

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

الاربعين النووي

3. P: 2439-IV¹²⁵

Önemli eski nüshalardan biridir. El yazmada 45 hadis bulunmaktadır. Hicri 1045 /1635-36 tarihinde katip Muhammed Sâbir bin Hacı Sâkî – محمد صابر بن حاجى ساقى – tarafından yazılmıştır.

Bu nüsha 8 farklı eser ile birlikte kitaplaştırılmıştır. Bunlardan üç tanesi (№2439-IV, №2439-VII, №2439–VIII) erbain eseridir.

Mecmuada №2439-I numaralı el yazma (1-38 varak) ebu Abdullah Muhammed Sellâme bin Ca'fer ibni Ali el-Fesâ'î - ابو عبد الله محمد بن سلامة – nin “Kitâb eş-Şihâb fi'l-Câzi el-Mervî Hayr Evveli bab–كتاب الشهاب فى الجزالمروى عن خير اولى الباب– eseri (Arapça, Farsça tercümesi ile) Hicri 1096 yılında katip Mevlevî Sâkî – مولوى ساقى كاتب – tarafından Nesih hattıyla yazılmış nüshası; №2439–II numaralı el yazma (42-59 varak) Seyid Şerif Cürânî– سيد شريف جرجانى – nin “Muhtasar Hülâsa et-Tayyibî”– مختصر خلاصة الطيبى – eseri Hicri 925 yılında katip Mîr Mevlevî bin Nuriddin Muhammed – مير مولى بن نورالدين محمد – tarafından nesih hattıyla

¹²⁵SVR-4, s.149.

yazılmış nüshası; №2439-III numaralı el yazma (60-94 varak) Emir Seyyid Celâl Kirlanî - امير سيد جلال كرلانى- nin Hicri 935 yılında yazılmış “Şerh-i Muhtasar Hülâsa et-Tayyibi” – شرح مختصر خلاصة الطيبي – eseri Hicri 1086 yılında katip Mevlevî Sâkî bin Muhammed Emin - مولوى ساقى بن محمد - tarafından nestalik hattıyla yazılmış nüshası; №2439-V numaralı el yazma (127-134 varak) İbn Hacer el-Askalânî – ابن حجر العسقلانى – nin “es-Selâsiyât” – الثلاثيات – eseri Hicri 1095 yılından katip Mevlevî Sâkî bin Muhammed Emin - مولوى ساقى بن محمد امين- tarafından nestalik hattıyla yazılmış nüshası; №2439-VI numaralı el yazma (135-150 varak) Mevlevî Şemsiddin Muhammed – مولوى شمس الدين محمد – in “Şerh-i Selâsiyet” – ثلاثيات شرح – eseri Hicri 1093 yılında katip Mevlevî Sâkî bin Muhammed Emin - مولوى ساقى بن محمد امين- tarafından nestalik hattıyla yazılmış nüshası; №2439-VII numaralı el yazma (151-167 varak) İbrahim el-Hasanî el-Hüseyînî el-Hamadânî – ابراهيم الحسنى الهمدانى – (yazıldığı yıl ve katibi belli değil) nin “Şerh-i Erba’în” – شرح اربعين – (son varığı yok) eseri; №2439-VIII numaralı el yazma (168-213 varak) Mevlevî Şemsiddin Muhammed Kahistânî – مولوى شمس الدين محمد القهستاني – nin “Şerh-i Erba’în Nevevî” – شرح اربعين نووى شرح – eserinin Hicri 1093 yılı katip Mevlevî Sâkî bin Muhammed Emin - مولوى ساقى بن محمد امين- tarafından nestalik hattıyla yazılmış nüshaları bulunmaktadır.

№2439-IV numaralı el yazma metin siyah mürekkeple Arapça hadisler kırmızı mürekkeple nestalik hattıyla numaralandırılıp her varakta 1 sütun 11 satır olacak şekilde yazılmıştır.

Başlangıcı: (100b)

بسم... قال الشيخ الامام العلامة الورع القدوة الحافظ المحقق
محي الدين ابو زكاريا يحيى بن شرف بن حسن بن حسين النووى...

Sonu: (125b)

الهم اغفر لكتابه و لقارئه و احسن اليهما و اليه
و الحمد لله اولاً و اخراً و ظاهراً و باتناً 1045

Reddaderler var. Şark kağıdına yazılmış olup kapağı bulunmaktadır. Varak sayısı 25 (100b-125b)’tir, 6 varak hasar görmüştür. Metnin boyutu 12,5x19,5.

Yana Uşa

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

الاربعين النووي

4. P.4079-III¹²⁶

Önemli nüshalardan biridir. №4079-III numaralı el yazmada 45 hadis bulunmaktadır. Hicri 998 yılında katip Nâsır ناصر tarafında yazılmıştır.

№4079 numaralı el yazma mecmua olup içerisinde №4079-I numaralı el yazma Muhammed bin Muhammed el Hazerî eş-Şerîf – محمد بن محمد الحزرى الشافعى – in Hicri 771 yılında yazılmış “Hüsni’l-Hasan Hüseyin min Kelâm-ı Seyyide’l-Mürselîn” – “حصن الحصين من” – “كلام سيد المرسلين (109 varak) eserinin katip Nâsır – ناصر tarafından nestalik hattıyla Hicri 950 yılında yazılmış nüshası; №4079-II numaralı el yazma Muhammed bin İsmâ’îl el-Buhârî (vefat Hicri 256) 256) – محمد بن اسماعيل البخارى – nin “el-Ehâdis es-Selâsiyet” – “الاحاديث الثلاثة (111-116 varak) eserinin katip Nâsır – ناصر tarafından nestalik hattıyla Hicri 998 yılında yazılan nüshası ve №4079-IV numaralı el yazma Abdullah bin Sa’id Yusrî (Busrî) – عبد الله بن سعيد – nin Hicri 694 yılında yazılmış “Kasîdetü’l-Bürde” – “قصيدة البردة (130-153 varak) eserinin katip Nâsır – ناصر tarafından Hicri 998 yılında nestalik hattıyla yazılmış nüshaları toplanmıştır.

№4079-III numaralı nüshanın metni siyah mürekkeple güzel bir el yazısı ile yazılmıştır. Arapça hadisler kırmızı mürekkeple numaralandırılmıştır. 11 satır ve her sayfada bir sütun bulunmaktadır.

Başlangıcı: (117b)

بسم... ألحمد لله رب العلمين قيم السموات و الارضين مدبر الخلايق
اجمعين باعس الرسول صلوته وسلامه عليهم المكلفين...

Sonu: (130a)

... و نضمت ما لا يحصى من انواع العلوم فى الاصول
و الفروع و الادوات و ساير وجوه الاحكام تمت.

¹²⁶SVR-4, 2292, s.149.

Haşiyede notlar verilmiştir. İzahlar ve eklemeler katibe ait değildir. Şark kağıdına yazılmıştır. Reddadedeler var. Kapağı vardır. Varak sayısı 14'tür (117b–130a). Metnin boyutu 12,5x18,5.

Yana Uşa

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

الاربعين النووي

5. P.8181-II

Önemli nüshalardan biridir. №8181-II numaralı (125b-143b varak) el yazmada 43 hadis bulunmaktadır.

№8181 numaralı el yazma mecmua olup iyi korunmuştur. Mecmuada №8181-I numaralı el yazma Şemsüddin Muhammed bin Muhammed el-Cezerî – شمس الدين محمد بن محمد الجزرى nin “el-El-Hasan el-Hüseyn” - “الحسن الحسين” (1b-127a varak) eserinin nüshası ve №8181-III numaralı el yazma yazarı belli olmayan Farsça yazılmış “Ehâdis-i Farsî” – “احاديث فارسى” eserinin (144a-1556 varak) el yazma nüshaları toplanmıştır. Mecmuadaki üç el yazma eser de katip Muhammed Latif ibn Molla Mîrek – محمد لطيف ابن ملا ميرك tarafından Hicri 1011 yılında güzel nestalik hattıyla yazılmıştır.

№8181-II numaralı el yazma küçük levhalıdır. Altın rengi mürekkep ile süslenmiştir. Kızıl ve mavi renkli mürekkepler ile 27b-138a varakları çerçeve içerisine alınmıştır. Kalan varaklar çerçeve içerisine alınmamıştır.

Başlangıcı: (125b)

بسم... أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ قِيمَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِينَ
مَدِيرَ الْخَلَائِقِ أَجْمَعِينَ بِأَعْسَ الرُّسُولِ صَلَوَتَهُ وَأَسْلَامَهُ عَلَيْهِمْ...

Sonu: (143b)

الْهَمَّ اغْفِرْ لَوَالِدَيْهِ وَلِلْإِسْتَاذِيهِ وَلِلْقَارِيَةِ وَلِلْكَاتِبَةِ وَلِجَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ...

Ferağ kaydında:

Ketebe Muhammed Latif bin Molla Mîrek Çihâr Bağî, şeklinde ifade bulunmaktadır.

Eser aşağıdaki Farsça beyitler ile bitmektedir.

قاريا بر من مكن قهر عتاب گر خطایی رفته باشد در كتاب
آن خطایی رفته را تصحيح كن از كرم والله اعلم بالصواب.

Haşiyede notlar mevcuttur. Şark kağıdına yazılmıştır.

Reddade vardır. Metin siyah mürekkeple, Arapça hadisler ise kırmızı mürekkeple nesih hattıyla, 11 satır, her sayfada bir sütun olacak şeklinde yazılmıştır. Eserin başından itibaren 3 varak, sondan itibaren ise 10 varak boştur.

Kalın, deri, yeşil mukavvası vardır. Kapağın üzerine her zamanki üç desen basılmıştır. Daha sonra kapağın içi kalın kağıtla onarılmıştır. Varak sayısı – 17. Metnin boyutu 12x20.

Yana Uşa

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

الاربعين النووي

6. P.4826-I

Önemli nüshalardan biridir. №4826-I numaralı el yazma (1b-7b varak)da 43 hadis bulunmaktadır. El yazma 1234 yılında katip Muhammed Râzî bin Muhammed Nazar–محمد راضى بن محمد نظر– tarafından yazılmıştır.

№4826 – numaralı el yazma mecmua olup mecmuada №4826-II numaralı Ebu İsa Muhammed bin Sûretü'l-Termizî ابو عيسى محمد بن عيسى شمائل النبى “Şemâil-i en-Nebî” nin Hicri 279 yılında yazılmış (8-80 varak) eserinin Hicri 1103 yılında katip Muhammed bin Dost Muhammed محمد بن دوست محمد tarafından yazılmış nüshası bulunmaktadır.

Başlangıcı: (1b)

بسم... الحمد لله رب العلمين قيم السموات و الارضين
مدبر الخاليق اجمعين باعس الرسول صلوته واسلا عليهم...

Sonu: (7b)

محمد راضى بن محمد نظر أسفراينى يكون الحط فى القرطاسى ذهرا
و كاتبه رميم فى التراب سنة 1234 برحمتك يا ارحم الراحمين ...

Metindeki hatalar haşiyede düzeltilmiştir. Reddadelere var.

Şark kağıdına yazılmış olup mukavvası bulunmaktadır. Metin siyah mürekkep ile Arapça hadisler kırmızı mürekkeple nesih hattıyla yazılmış olup her varakta bir sütun 15 satır bulunmaktadır. 7 varaktır. Metnin boyutu – 19x25.

Yana Uşa

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

الاربعين النووي

7. P.4602-II¹²⁷

№ 4602-II numaralı el yazma nüshada 43 hadis bulunmaktadır. №4602 mecmua olup mecmua içerisinde №4602-I¹²⁸ numaralı Ebu İsa Muhammed bin Sûretü'l-Termizî (vefat Hicri 279)– ابو عيسى محمد بن عيسى– (87 varak) eserinin Hicri 1234 yılından katip Muhammed Râzî bin Muhammed Nazar– محمد راضى– tarafından yazılmış el yazma nüshası bulunmaktadır.

Başlangıcı: (91a)

بسم... أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ قِيمَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِينَ مَدِيرِ الْخَلَائِقِ
أَجْمَعِينَ بِأَعْسَ الرُّسُولِ صَلَوَتَهُ وَأَسْلَامَهُ عَلَيْهِمْ إِلَى مَكْلَفِينَ لِهَدَايَتِهِمْ...

Sonu: (109a)

وَأَلَّ كُلِّ وَجْمِيعِ الصَّالِحِينَ حَسْبُنَا اللَّهُ وَنَعْمَ الْوَكِيلُ
وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ...

Reddaderler vardır. Metin, Şark kağıdına siyah mürekkeple hadisler ise kırmızı mürekkeple olacak şekilde yazılmıştır. Güzel nestalik hattıyla yazılmış olup her varakta bir sütun ve 11 satır bulunmaktadır.

Kapağı yakut kırmızısı, kalın deriden olup, üzerinde kabartma yazı bulunmaktadır.

Varak sayısı – 19 (109a-91a). Metnin boyutu–10x17.

El yazmanın boyutu – 19,2x25,5.

Yana Uşa

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

¹²⁷(SVR-IV, s.150)

¹²⁸(SVR-IV, 2978)

8. P. 6437

№ 6437-II numaralı el yazma önemli nüshalardan olup içerisinde 43 hadis bulunmaktadır. Hicri 995/1586-87 yılında katip Bâkî Yârkatî – باقى tarafından nesih hattıyla yazılmıştır. № 6437-I numaralı el yazma شرح اثيرالدين الابهري – Şerh-i Esîriddîn Ebherî (1b–16b varak) eseri katip Hüsâmüddin Hasan el Kâtî حسام الدين حسن الكاتى – tarafından yazılmış el yazma nüshası ile birlikte kitap haline getirilmiştir.

Başlangıcı: (17a)

بسم... الحمد لله رب العلمين قيم السموات و الارضين مدبر الخلاق
اجمعين باعس الرسول صلوته واسلا عليهم الى مكلفين لهدايتهم...

Sonu: (34b)

... 995 العبد الضعيف باقى بن بابا... ياركتى تمت.

Kitabın başında fihrist verilmiştir.

Avrupa kağıdına yazılmış olup kağıt üreticisinin mührü vardır. Metindeki hatalar haşiyede düzeltilmiştir. Reddade var. Kapak, üzerine açık kahverengi bir kağıt yapıştırılmış kalın kartondan yapılmıştır. Başlıklar kırmızı, metin siyah mürekkeple, 11 satır, her sayfada bir sütun olacak şekilde yazılmıştır. Varak sayısı 20'dir.

Yana Uşa

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

الاربعين النووي

9. P.6767-III

№ 6767-III numaralı el yazmada 42 hadis bulunmaktadır.

№ 6767 numaralı yazma mecmua olup № 6767-I Muhammed el-Cezerî eş-Şâfi'î – محمد بن محمد بن محمد الجزري الشافعي – "el-Hasan el-Hüseyn min kelâm-ı Seyyide'l-Mürselîn" – الحصن الحصين من كلام – Ebu İsa Muhammed bin Suretû'l-Termizî ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة – (59-128 varak) eserinin nüshası; № 6767-II numaralı el yazma Ebu İsa Muhammed bin Suretû'l-Termizî ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة – (59-128 varak) eserinin nüshası; № 6767-VI numaralı el yazma Ebu Abdullah

Muhammed bin İsmâ'il el-Cu'kî el-Buhârî البخارى الخعقى بن اسماعيل البخارى "Selâsiyet el-Buhârî" – ثلاثيات الله محمد nin eserleri toplanmıştır.

Eserin yazıldığı tarih ve katibi bilinmiyor. Metindeki hatalar, eklemeler, düzeltmeler ve yorumlar satır aralarına ve haşiyelere yazılmıştır.

Başlangıç: (131b)

بسم... أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ قِيمَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِينَ مَدِيرَ الْخَلَائِقِ
أَجْمَعِينَ بِأَعْسَ الرُّسُولِ صَلَوَتَهُ وَأَسْلَا عَلَيْهِمُ إِلَى مَكْلَفِينَ لِهَدَايَتِهِمْ...

Sonu:

..فِي حَقِّهِ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ
وَلِلَّهِ الْحَمْدُ أَوَّلًا وَآخِرًا وَظَاهِرًا وَبَاطِنًا.

Metin çerçeve içerisine alınmamıştır. Reddaderler var. Metin siyah mürekkeple güzel nesih hattıyla yazılmıştır. Hadisler kırmızı mürekkeple numaralandırılmış, her varakta bir sütun ve 13 satır vardır. Şark kağıdına yazılan eserin kalın deriden mukavvası vardır. Mukavvada nakışlar bulunmaktadır. Kitap tamir görmüştür. Mukavvanın üstü yıpranmıştır. Tamire ihtiyacı vardır. 14 varaktır. Metnin ebatı 16,5x10,5, el yazmanın ebatı 18x24,5.

Yana Uşa

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

الأربعين النووي

10. P 8174-I

8174-I numaralı yazma *Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî* nin Hicri 676 /1277-78 yılında yazdığı محي الدين يحيى بن شرف الدين النووي eserleri olup içerisinde 43 hadis bulunmaktadır. El yazma Hicri 995/1586-87 yılında katip Bâkî Yârkatî ياركتى tarafından nesih hattıyla yazılmıştır.

№ 8174 numaralı el yazma mecmua olup № 8174-I numaralı el yazma ve № 8174-II numaralı el yazma Şemsüddin Muhammed bin Muhammed el-Cezerî – شمس الدين محمد بن محمد الجزرى nin Hicri 791 yılında yazılmış “el-Hasan el-Hüseyn” – “الحسن الحسين” eserleri katip Nâsır ناصر tarafından yazılmıştır.

tarafından Hicri 950 yılında yazılan (143 varak) nüshası ile birlikte kitaplaştırılmıştır.

№ 8174-I numaralı el yazmanın içerisinde 40 hadis vardır. El yazmanın yazıldığı tarih ve katibi belli değildir.

Başlangıcı: (1b)

بسم... قال الشيخ الامام العالم العامل الزاهد العابد الورع ناصر السنه
مفتى الشامه ذو الفضل محي الدين ابو زكارى
يحيى بن شرف بن حسن بن الحسين النووي...

Sonu: (20b)

و لله الحمد اولاً و احراً و ظاهراً و باطناً.

Metin Arapçadır, çerçeve içerisine alınmamıştır ve haşiyelerde düzeltmeler, eklemeler ve yorumlar bulunmaktadır. Reddaderler vardır. Sarı Kokan kağıdına yazılmıştır. Metin siyah mürekkeple yazılmış, hadisler ise kırmızı mürekkeple numaralandırılmış, nestalik hatla, her sayfada bir sütun 19 satır halinde yazılmıştır.

El yazmasının 1b, 2a, 4a, 6a varaklarında "Sahhâf Abdulvâhid Kıfî" yazılı sahhaf mührü bulunmaktadır.

Kapak kalın karton kağıttan yapılmış, süslemeli olup kapakta ayrıca katibin mührü bulunmaktadır.

Varak sayısı 20, metnin boyutu 13x6,5'tir. Yazının boyutu 12,5x19'dur.

Yana Uşa

Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî

الاربعين النووي

11. P.7131-IV

№7131-IV numaralı el yazma *Muhyiddin Yahya bin Şerafuddin en-Nevevî* محي الدين يحيى بن شرف الدين النووي nin Hicri 676 /1277-78 yılında yazılmış الاربعين النووي eseri olup eserde 42 hadis bulunmaktadır. El yazmanın yazıldığı yıl ve katibi bilinmemektedir.

№7131 numaralı el yazma önemli, eski nüshalardan biri olarak kabul edilir. İçerisinde Arapça ve Farsça 22 eser bulunmaktadır.

№7131-I numaralı el yazma Arapça yazılmış, yazarı bilinmemekte olup 40 babdan oluşmaktadır. – el-Ehâdis en-Nebeviyet fi'l-Fezâil el-Muhtelifat” eserinin Muhammed Kulî ibn Muhammed Şeyh Şâdevlet – محمد قلى ابن محمد شيخ شادولت tarafından yazılmış nüshası olup yazıldığı tarih belli değildir. №7131-II numaralı el yazma Şeyh Celâlidin Suyûtî – شيخ جلال الدين السيوطى nin Arapça yazılmış – el-Gâyeti'l-Kasiyye fi'l-Marifet et-Dünyâ” الغاية القصية فى معرفة الدنيا – eserinin Muhammed Kuli Marginânî محمد قلى مرغانى tarafından Hicri 1028 yılında yazılmış nüshası; №7131-III numaralı el yazma da Şeyh Celâlüddin Suyûtî – شيخ جلال الدين السيوطى nin Arapça Hicri 898 yılında yazılmış “el-Keşf fi Mucâveret hazîhi” el-Keşf fi Mucâveret hazîhi ...” eseri katib Muhammed Kuli Marginânî محمد قلى مرغانى tarafından Hicri 1028 yılında yazılmış nüshası; №7131-V numaralı el yazma Sa'diddîn Teftezânî سعد الدين التفتازانى nin Hicri 768 yılında Arapça yazılmış “Şerh el-Akâid en-Nefsî” شرح العقائد النفسى eserinin bilinmeyen bir hattat tarafından Hicri 1060 yılında yazılmış nüshası; benzer şekilde №7131-VI numaralı el yazma Mevlânâ Sâkî – مولانا ساقى nin Farsça yazılmış “Şerh el-Akâid en-Nesefî” شرح العقائد النفسى eserinin katip Muhammed Kuli ibn Ak Muhammed محمد قلى ابن اق محمد tarafından Hicri 1029 yılında yazılmış nüshası; №7131-VII numaralı el yazma Ahmedcan Muhammed Emîn – احمد جان محمد امين in Arapça yazılmış “Şerh-i Kasîdet-i Amâlî” شرح قصيدة امالى eserinin katip Muhammed Kuli ibn Ak Muhammed محمد قلى ابن اق محمد tarafından Hicri 1029 yılında yazılmış nüshası; №7131-VIII numaralı el yazma Muhammed el-Cezerî eş-Şâfi – محمد بن محمد بن محمد الجزري الشافعي – El-Hasan el-Hüseyn” El-Hasan el-Hüseyn” eseri katip Muhammed Kulî ibn Ak Muhammed محمد قلى ابن اق محمد tarafından Hicri 1029 yılında yazılmış nüshası; №7131-IX numaralı el yazma (204a-227a varak) Ebu Abdullah Muhammed bin İsmâ'il el-Buhârî – ابو عبدالله محمد بن اسمائل البخارى nin topladığı hadisleri bir araya getirdiği “el-Ehâdisü'l-Selâsiyet” الاحاديث الثلاثيات eserinin nüshası; №7131-X numaralı el yazma (227b-267b varak) Ebu el-Hasan el Ahmed bin Muhammed el-Fudûrî el-Bagdâdî – ابو الحسن المختصر القدورى” Muhtasar el-Kudûrî” مختصر القدورى eserinin

nüşhası; №7131-XI numaralı el yazma (268b-277b varak) Sirâciddîn Muhammed bin Abdureşîd el-Secâvendî السراج الدين محمد بن محمد بن عبد الرشيد el-Secâvendî nin Arapça yazılmış “Ferâz-i Sirâciye” فرايض سراجية eseri katip Muhammed Kulî ibn Ak Muhammed محمد قلى ابن اق محمد tarafından yazılmış nüşhası; №7131-XII numaralı el yazma (278-328a varak) Muhammed Emin bin Abdullah el-Müminâbâdî'nin محمد امين بن عبيد الله Hicri 957 yılında Farsça yazılmış “Şerh-i Farâiz-i Sirâciye”” شرح فرايض سراجية (Müellifi bizzat yazmıştır, müellifinin el yazısı vardır.) eseri; №7131-XIII numaralı el yazma (329-330b varak) Muhammed Emin bin Abdullah el-Mümünâbâdî محمد امين بن عبيد الله المومنابادى nin Hicri 957 yılında Farsça yazılmış “Risâle-i der bâb-ı Hisâb Amelî Şebeke” رساله در باب حساب عمل شبكى (müellifi kendisi yazmıştır, müellifinin el yazısı vardır.) eseri; №7131-XIV numaralı el yazma (331a-342 varak) Muhammed ibni Baba el-Meşhûr bikelân Müftî محمد ابن بابا المشهور بکلان مفتى nin Farsça “Şeş Amel-i Ferâiz” شش عمل فرائض eseri; №7131-XV numaralı el yazma (343a-346a varak) Hicri 725 yılında Farsça yazılmış “Risâle-i Menzûme der Ferâiz” رساله منظومه در فرائض eserinin nüşhası; №7131-XVI numaralı el yazma (348a-352a varak) Arapça ve Farsça yazılmış, müellifi ve katibi bilinmeyen, 33 kudsi hadisnin bulunduğu, her bir hadisnin قال الله تعالى şeklinde başladıktan sonra Farsça şerhinin yapıldığı eser; №7131-XVII numaralı el yazma (3526-355 varak) Hicri 1026 yılında Arapça ve Farsça yazılmış müellifi bilinmeyen محمد قلى tarafından Hicri 1029 yılında yazılmış, kırk hadisnin bulunduğu “Erbaîn fî Fazli'l-Fukarâ-i es-Sâlihîn” اربعين في فضل الفقراء الصالحين eserinin nüşhası; №7131-XVIII numaralı el yazma (357a-370a varak) Seyid Ali ibni Seyid Muhammed bin el-Buhârî سيد علي ابن سيد محمد بن بخارى nin Farsça yazılmış “Mürşîdü'l-Muhlisîn” مرشد المحسنين eseri, №7131-XIX numaralı el yazma (370b - 387a varak) Ömer Şeyh ibni Şeyh Cüneydü'l-İşkî عمر شيخ ابن شيخ الجامع الرواية “el-Câmî” er-Rivâyet” nin Farsça yazılmış “Sad Kelime ez Kelimât Ali ibni Tâlib” – صد كلمة از كلمات علي ابى طالب katip Muhammed

Kulî ibni Ak Muhammed محمد قلى ابن اق محمد tarafından Hicri 1029 yılında yazılmış nüshası; №7131-XXI numaralı el yazma (3966-407b varak) Sa'iddin Mes'ûd bin Ömer et-Teftezânî سعد الدين مسعود بن عمر التفتتازانى nin Arapça yazılmış “Şerh-i Hülâsât'ul-Keydânî” شرح حلاصة الكيدانى eserinin katip Muhammed Kulî ibni Ak Muhammed – محمد قلى ابن اق محمد tarafından Hicri 1029 yılında yazılmış nüshası; benzer şekilde №7131-XXII numaralı el yazma (408a – 433b varak) Sadîddin el-Kaşgârî سعيد الكاشغرى nin Arapça yazılmış “Müniyyet-i Musallî” منية المصلى eserinin nüshaları ile kitap haline getirilmiştir.

№ 7131-IV numaralı el yazmanın içerisinde 40 hadis vardır.
Başlangıcı:

بسم... الحمد لله رب العلمين قيم السموات و الارضين مدبر الخلائق
اجمعين باعس الرسول صلوته واسلا عليهم الى مكلفين لهدايتهم...

Sonu:

...مغفرة رواه الترمذى وقال حديث صحيح حسن
فهذا اخر ما قصدته عن بيان الاحاديث...
و ما ينتق عن الهوى ان هو...
و لله الحمد اولاً و اخرأ و ظاهراً و باطناً.

Metindeki hatalar haşiyede düzeltilmiştir. Metin Şark kağıdına siyah mürekkeple yazılmıştır, hadisler kırmızı renkli mürekkeple numaralandırılmıştır. Güzel nestalik hattıyla yazılmış, her varakta bir sütun her sütunda da 19 satır var. 5 varaktır. Metnin boyutu 18x26'dır.

EK: 2

Câmî, Nevâî ve Fütûlî'nin Erbaîn Eserlerinin Karşılaştırıldığı Tablo

No	Hadis	Kuran	Câmi	Nevâî	Fuzûlî
1.	لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يَحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ Sizden biriniz kendisi için hoş gördüğünü din kardeşinin de hoş görmüne gerek mümin olamaz.	Yunus, 26. Ayet: الَّذِينَ آمَنُوا وَالْحَسْبُ وَبِذَلِكَ الْآيَاتِ يُخَوِّفُهُمْ قُلْ وَلَا تَأْتِيكُمُ الصَّلَاحُ الْجَمْعُ فِيهَا خَلْقُونَ (٢٦) Tıy işler yapanlar için güzel bir sonuç ve daha çok nimet vardır. Onların yüzleri ne bir toz ile kararır ne de bir zillet ile kızarır. İste onlar cennetlikler ki orada sonsuza kadar kalacaklardır.	هر کسی را قلب مکمل مؤمن گرچه از سعی جان و کن کاقد تا نحو ابد برادر خود را آیه او بهر خویشش خواهد Herkesi râ lakab mekon mi'min Gerçi ez sa'y cân u ten kâhed Tâ ne hâled berâder-i hod râ Ânce ez belr-i hişten hâhed	Mü'min immedür ol ki finândın Rûzgârında yüz şafâ körgey Tâ ki kıardaşığa revâ körgey Nî kim öz nefisigâ revâ körgey	Mü'min olmaz kişi haķikatile Dutmayınca farık-ı terk-i hevâ Her ne öz nefesine revâ görse Yâr ü kardaşa görmeyince revâ
2.	لَنْ يَرْضَى عَبْدٌ النَّاسَ إِلَّا بِمَا يَرْضَى اللَّهَ Alına kul olan lanetlensin, gülmüş kul olan lanetlensin.	Ra'd, 28. Ayet: الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحَسُنَ عَابٍ Onlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur.	گرچه هست آفتاب رحمت حق شمل نزه نزه عالم باد از آن دور بنده بیدار باد از آن دور بنده دردم Gerçi hesd âftâb-i rahmet-i Hak Şâmil-i zerre-zerre-i 'âlem Bâd ez ân dîr bende-i dînâr Bâd ez ân dîr bende-i dirhem	Rahmet âzâdeğâ kim ol almas Dünya vü dirhemini cevî gamığa Lâk la'net anga ki kul bolgay Hâh dînâr u bâh dirhemgâ	Olsa ebr-i 'atâ-yi sübhânî Cümle-i kâinâta gevher-bâr Ola mahrum bende-i dirhem Ola me'yûs 'âbid-i dînâr
3.	لَا يَشْفَعُ الْمُؤْمِنُ دُونَ جَارِهِ Mümin komşusu aç	وَبِمَا نَقُولُ الْأَنْفُسُ وَالْأَسْمَاءُ وَالْأَجْنَاسُ وَالْأَرْوَاحُ وَالْأَهْلُ الْجَنَّةِ وَالصَّبَاحُ لِلَّهِ وَالْغَيْبُ لِلَّهِ وَمَا مَلَكَ مِنْ الْأَمْثَالِ لا يشفع المؤمن دون جاره Mümin komşusu aç	هر که در خطه مسلمانی باشد از تقدیر گرانمایه نه بسند که خوش گفت سپید بشیند گرمسره مسایه	Kim ki mü'min durur kaçan çudagay Ki özi tok ve koşmı bolgay aç Anga dağı kırtek yiturse naşib Honda ger gülâq u ger omaç	Mü'min oldur ki mümkün olduķa Konuşsin gayre itmeve muhtâc Ol degül kim huzûr ile giceler Özi tok yata konuşısı yata aç

	iken karn doyurmaz	Nisâ, 36. Ayet ...Akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın kom- şuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolda kalmışlara, elinizin al- tında bulunan köle, câ- riye, hizmetçi ve işçilere iyi davranın..	Her ki der hitta-i Muselmânî Bâşed ez nakd-i dîn girân-mâye Key pesended ki hod be habed sîr Be nişîred gûrisne hem-sâye		
4.	ارَبُّ اللَّهِ يَحِبُّ الشَّهْلَ الطَّلَقِ Allah yumuşak yüzün, güleç kimseleri sever	Hicr, 88. Ayet: لَا تَقْنُتْ عَيْتُهُ إِلَى مَا مَنَّكَ بِهِ أَرَوَاهُ مِنْهُمُ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَالْحَقُّنْ حَقَّكَ لِلْمُؤْمِنِينَ (٨٨) Kafirler içinde bazı kim- selere verdiğimiz kat kat servete gözünü dikme, onlara üzülme; inanan- ları kanatların altına al. Âl-i İmrân, 159. Ayet: فَمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَشَأْنُهُمْ وَأَوَّلُوا كُنْتُ فَطَرْتُ الْعَلْبَ لِقَمْعِهِمْ مِنْ حَزْزِكَ فَاغْنُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِنَّ عُرْشَكَ فَتَرِيقُنَّ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (١٥٩) Allah'ın rahmeti saye- sinde sen onlara karşı yumuşak davran. Eger kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin et- rafından dağılıp gider- lerdi. Artık sen onları affet. Onlar için	تا خدا دوست گزیدت با خلق و کحل و یخیزان و یخرو باش شاد طبع و منگنه خاطر و رای نرم خرو گشاده برو باش Tâ Hudâ dest gûredet bâ halk Yek-dîl ü yek-zebân u yek-nû bâş Şâd tab' u şukûfte hâur zî Nerm hü y u gûşâde ebrû bâş	Haş sını sıvgey il bile kılsang Tîl ü kîngîlîngni il bile yek-rûy Nûkte sürseng şükûfte vü hândân Zîst kılsang gûşâde vü hoş-hü y	Zînhâr olma ehl-i 'âlem ile Munkabız ta 'blu yaman söziü Tanrı ol bendesin sever ki müdâm Ola boş hulkü güler yüzüü

		Allah'ı tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla muşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güveni), Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.				
5.	الغنى الذى الناس متاعى الذى الناس Zenginlik, insanların ellerindekinden ümit kesmektir.	Bakara, 273. Ayet: الْقَوَّاءَ الَّذِينَ أَحْصَوْا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَغْنَوْنَ مَتَرًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُونَ الْجَنَّةَ أَغْنَاءَ مِنَ الْعُثْفِ نَعُو لَهُمْ بِمِثْلِهِمْ يَسْتَعِينُونَ مَنْ خَيْرٌ فَمَنْ اللَّهُ يَدْعِيهِ (١٧٢) Kendilerini Allah yoluna adadıklarından sonra yahat ve ticarete imkan bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tutukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanısın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığımız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.	گر گفت را تو انگوی باید که تو انگو دلی نگو هر است باز کل هست هست از چیزی که بدست نصرت نگر است Ger dilet râ tevângerî bâyed Ki tevânger-dili nikû hînerîst Bâz keş dest-i hîmnet ez hene gîz Ki be dest-i tasarruf digêrist	Baylık ister iseng il ilgidin Her ni körseng bandin ol nevmîd Bul gînâ bes ki hâkâm kiçûben Tuseng ümîd hâkdin oğ câvid	Ol tîvân-ger degül ki nakş-i pâma' Şâha-i kalbine musavver olur Gayr elinde olan tecemmülden Kesen ümîkîni tîvân-ger olur	
6.	التمساح - رباح Cömertlik kazançtır	Bakara, 272. Ayet: لَقَدْ غَنِيَ كُنَّا مُمْ وَلَكِنْ اللَّهُ نَهَى مَنْ بِنَاءَ وَمَا تَقْتَرُونَ مِنْ خَيْرٍ فَلَا تَسْكُمُ وَمَا تَقْتَرُونَ إِلَّا تَقْنَاءَ وَجْهَ اللَّهِ وَمَا تَقْتَرُونَ مِنْ خَيْرٍ يُؤْتِكُمْ إِنْ تَكُمُ لَا تَقْتَرُونَ (٢٧٢)	سود اگر بخت ز مایه خوش نست بخشش گشای و بخشایش سودا کون متایلش فردا نر جوار خدای آسایش Sûd eger bâyedet zi-mâye-i hîş Dest-i bahîşîş gûşây u balîşâyîş	Mâl bezi ile sûd eger tîleseng 'Akî bet çün dîlüm irîr mevçûd Asragan kalur ol ki bezi itting Sanga hem-râh barur aning sûd	Bezî kıl mâye-i medâbilîni Sûd ise mâyededen sana makşûd Kurb-i Hîâk hâşıl eyile zîkr-i cemîl Ki bulunmaz bulard'an enfâ' sûd	

	Onların doğru yola iltisamları sana düşmez, fakat Allah iltisamını doğru yola erdirmiş. Sarfettiğiniz iyi şey kendinizdir, zaten ancak Allah'ın rızasını kazanmak için sarf edersiniz. Sarfettiğiniz iyi bir şeyin karşılığı haksızlığa uğratılmaksızın size verilir.	Sûdet eknûn sitâviş ü ferclâ Der civâr-ı Hudây âsâviş				
7.	ليس الغنى عن كثرة المرضى اما الغنى على النفس Zenginlik mal çokluğunda de- ğildir. Asıl zen- ginlik, gönlü zenginliğidir.	Sebe, 34. Ayet وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّنْ نَّبِيٍّ إِلَّا قَالُوا مَثَرُ مَا إِنَّا بِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ مُخَلَّوُونَ (٣٤)	Biz, hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zengin- leri, "Biz, sizinle gönde- rileni inkâr ediyorum" demişlerdir.	نه توانگر کسی بود که بهال کار پرداز و چاره ساز بود او بود گر شهر د فضل خدای از در و مال بی نیاز بود Ne tevânger kesf buved ki be mâl Kâr-perdâz u çâre-sâz şevad Ân buved k' ez şühûd-ı fâzî-i Hudây Ez zer ü mâl bî-niyâz şevad	Bay imes ol ki mâl kesretidin Kârmegey fâka vü taleb rencin Bay anı bil ki tingri birmiş anga Nefs maflûbi terkining gencin	Ol degüldür ganf ki yemiş ola Mâl ile bir maflâm-ı a'lâyâ Çanf oldur ki mutaka nefsi İhtifât itmeye bu dünyâyâ
8.	الفاقة كثر لا يفي Kanaat, tükenmez bir maldir.		Sâhib-i hurs râ zi hân-ı kerem Feyz-i ilhân ne mütesed hergiz	صاحب حرص را ز خوان گرم فیض احسان نمیرسد هر گر بشاعت گرای کن گنجست که بیایان نمیرسد هر گر	Hurşın kıçgıl ol gamûdur kim Hâdd u gâyet anga imes peydâ Tut kanâ'at kim ol irîr mâlî Ki nihâyet anga imes peydâ	Mâl-i dünyâyâ mey kılma kim ol Kâbil-i naķş olan bizâ'adür Âdemi-zâdeye tükemez mâl Naķd-ı gencine-i kanâ'adür

9.	الْبَلَاءُ مُؤَكَّلٌ بِالْفَتَى Belâ, söze bağlıdır.			Be kaniâ'at gerây k'ân mâlist Ki be pâyân nemî resed hergiz هر که شد مبتلا به پر گوی بلائی عجب گر فتار است هر بلایی که من مد یکنان بیشتر از من گفتار است Her ki şod mubtelâ be pür-guyî Be belâ-yî 'aceb giriftâr est Her belâyî ki mîresed be keşân Bişter ez memnî-i guftâr est	Didi köp sözlügen harâ köp iter Ol ki dîrler anı veliullah Her belâ kim yiter irûr sözdin Beyle hûkim eyledi nebiullah	İde-gör iştirâz çok sözden Kim olur çok sözün belâlan çok Çok sözünden düşer belâya kişi Çok sözün çok belâsına söz çok
10.	المسكين من وخط بغيره Sâid/bahitîyar o kimse'dir ki başkalarından ibret alır			توبخت آن کسبکه می نبرد رشک بر نیک بختی دیگران سخنی روزگار نالدید پند گیر در سخنی دیگران Nik-baht ân keşî ki mî ne bered Reşk ber nik-bahitî-i digerrân Sahitî-i ruzgar nâ didc Pend gîred zi sahitî-i digerrân	İlge ni kilse andın almas pend Ol ki könglini kıldı gaflet bend Kim ki pend aldı ilge tûşgendin Anı bil kim irûr sa'âdet-mend	Ol saâdetli'dür ki dünyâ için Hırşdan boynuna burakmaya bend Görmedin mîhnet-i zemâne henüz Ala bir gayr: mîhnetinden pend
11.	من لم يشكر الله Insanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez.			بگو نعمت زیست هر که رسید مه میان شکر گوی پای کی بشکر خدا قیام کند تارک شکر بندگان خدا Be to nî'met zi-dest-i her ki resed Ne be meydân-i şük-r-guyî pây Key be şük-r-i Hudâ kıyâm koned Târik-i şük-r-i bendegân-i Hudây	Ol ki hâlıkğa şük'r dîr evvel Şâkir olmak kîrek halâyîğdın Kim ki mahlûk şük'rinî dîmegey Dîmegey dağî şük'r hâlıkğdın	Sana her kim yetürse bir ihsân Kıl anun şük'r-i nî'metin her dem Şük'r-i mahlûka olmayan kâdir Kalmaz elberde şük'r-i Hâlık'ı hem
12.	العلم لا يبل منعه Bilginin esirgenmesi helal olmaz..			ای گر احسانیه مرد داشتند که ترا علم بقدر بود معلوم مستعد را آن معنی مانع مستحق را آن معنی محروم Ey gîrân-mâye merd-i dânişver Kî torâ 'ilm-i dîn buved ma'lûm Mûsta'id râ ez ân meşî mâni' Mûstelaak râ ez ân me'kûn mahrûm	İy bîred-mend 'âlemî ki sang a 'İlmidin rûzî eyledi şânî' Kişî çirgense kılmağî mahrûm Yâ ki nef' alsa bolmağî mâni'	Ey olan vâkıf-i dekâyîk-i dîn İtme ihsân-i cessedde habs-i 'ulûm Mûste'idline olmağî mâni' Mûstahakkını itmeğî mahrûm
13.	من احبني الله و منيع له و احب لله و			هر که در حب و بغض و منع و خطا نبردش دل بغیر حق مایل	Kingc kim hûb u buğz u men' u 'ağâ Hâk tûçîn boldı cez'm bil anı	Kâmil olmak dîlersen imânun Kıl temennâ-yi nef'sden ikrâh

	ایعتض له فقد استكمل ایامه	Verdiğini Allah için veren, vermediğini Allah için vermeyen, sevdiğini Allah için seven, sevmeyen için sevmeyen (kimse), imanı- nı kemale erdirmişdir.		قد ایمان خریدن در پند بر محک قبول حق کامل Her ki der hubb u buğzu men' u 'aîâ Ne budeş dîl be ğayr-ı Hak mâ'îl Nakd-i îmân-ı hîş râ yâbed Ber mehekk-ı kabûl-ı Hak kâmil	Kim inür tingri lufîdîn kâmil Ehî-i îmân kaşda îmân	Buğz u hubb ü 'aîâ vü men' un it Muketîâ-yı 'amel nîzâ-yı îlâh
14.	الجنة تحت اقام الامهات Cennet annelerin ayakları altındadır.	الجنة التي المراءاة الا جنة سهم مسوم من سهام ابليس Yabancı kadını- lara kaçamak bakış, şeytanın zehrlü okla- rından biridir.	Nur, 30. Ayet: فَلْيُؤْمِنُوا بَوَعْدِهِ لِيَنصُرَهُمْ وَيَخْطُوا فُورَ جَهَنَّمَ وَلِلَّهِ الْآخِرُ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِوا لَأَكْثُرُنَّ (٣٠) (Ey Muhammed, aley- hisselam) mu'minlere söyle, gözlerini haram- dan sakınsınlar, ırslarını konusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihtir. Şüphesiz yok ki, Allah on- ların yaptıklarından hakkıyla haberdardır.	بدین زلف و خیال نامحرم بانه کیده دام ابلیس است هر نظر تا و کیست ز هر بود که ز شست کمن ابلیس است Diden-i zülf ü hâl-i nâ-mahrem Dâne-i keyd ü dâm-ı telbis est Her nazar nâvekîst zehr-âîlîd Ki zi şast ü kemân-i İbîfs est	Salma köz, kim ki bol sa nâmahrem Gerçi nefşing körer nezârede sûd Ki nazar, kim harâm şeytânning Nâvekîdür velîk zehr-âîlîd	Açma göz mahrem olmayan yüzine Ki bu sevdâda hâsl olmaz sûd Bil ki İbîfs'ün oklandıandur Her nazar bir hadeng-i zehr-âîlîd
15.	الجنة تحت اقام الامهات Cennet annelerin ayakları altındadır.	الجنة التي المراءاة الا جنة سهم مسوم من سهام ابليس Yabancı kadını- lara kaçamak bakış, şeytanın zehrlü okla- rından biridir.	Lokman, 14. Ayet: وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا أُمًّا وَاتَّقِ اللَّهَ فَإِنَّهُ هُوَ الْوَسِيلُ إِلَى الْمَوْجِدِ عَلَيْكَ أَنْ تَكْفُرَ لِي وَتُؤَيِّدَ بِنِعْمَتِي (١٤)	سر ز ملار مکتل که تاج شرف کود از راه مادران باشد خاک شو زیر پای او که بهشت بر قدم هدی مادران باشد Ser zi-mâder mekesh ki tâc-e seret Gerdi ez râh-ı mâderân bâsed	Analaming ayağı astdadur Ravza-i cennet ü cinân bâğı Ravza bâğı visâlin ister iseng Bol anamng ayağı tofrâğı	Analar hûmetin dutun ki mûcâm Kâbil-i rahmet-i îlâh olasuz İsten ana ayağı altında Ger dilerisüz ki cennet bulasuz

		Biz insana, ana ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir....!	Hâk şev zî-i pâ-yî û ki behîşt Der kadengâh-ı mâderân bâşed			
16.	الوعدة دين Söz vermek borçtur.	Mâide, 1. Ayet: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوفُوا بِالْعُقُوبِ Ey iman edenler! Akıtların (gereğini) yerine getiriniz. İsrâ, 34. Ayet: وَلَا تَقُولُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ إِلَّا بِاللَّهِ هِيَ أَهْلُكُمْ كُلُّ بَيْعٍ أَكْثَرُ وَأَوْفُوا بِأَعْقَابِ إِلَى الْعَهْدِ كُلِّ مَسْئُولٍ (١٣٤) “Verdiğiniz söz de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluk gerektirir.” A'raf, 198-199. Ayet: وَلَنْ تَذْكُرَ مِمَّنْ لَبِثَ لَهْثِي لَا يَسْتَوُوا وَلَنْ أَمَنَ يَتْلُونَ إِلَيْكَ وَلَمْ لَا يُفَصِّرُونَ (١٩٨) خِ الْعَفْوِ وَالْمَرْ بِالْعُفْوِ وَأَعْرَضَ عَنِ الْجَاهِلِينَ (١٩٩) Onları doğru yola çağırırsanız duyamazlar. Sana baktıklarını görür- sun, oysa görmeyizler. (198) Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı em- ret, bilgisizlere aldırış etme (199) Hicr, 85. Ayet	مرد را هر چه بگردد بزرگوار صوب بشت واری آن کردن وعدہ بر خستہ کرم ضمیمت فرض بشت ادای آن کردن Merd râ her çe bugzered be zebân 'Ayb bâşed verâ-yi ân kerdn Va de der zimmet-i kerem karzist Farz bâşed edâ-yi ân kerdn	Kim ki her kimge va'de kıldı Şart irtûr va'değa verâ kılmağ va'de kim kılding eyledür kim deyn Farz irtûr deynni edâ kılmağ	Ger dutarsan tartîk-i ehl-i verâ Pişe it va'deye verâ kılmağ Karzêdûr va'de idîğûn nesne Farzêdûr karzuni edâ kılmağ	
17.	ليس القتل بالصراحة إنما القتل الذي يملك نفسه عبد الغضب Yığıt, gûreşte yenen degildir. Gerçek yığıt öfke anında kendini tutandır.		پهلوان نیست آنکه بر کشی پهلوان مگر بپندازد پهلوان آن بود که وقت غضب نفس اعتراف را زبون ساز Pehlevân nîst ân ki der koşî Pehlevân-i digêr beyendâzed Pehlevân ân buved ki gâh-ı gâzeb Nefs-i emmâre râ zebun sâzed	İmes ol pehlevân ki öz kadrin Baş tize iltiben niğün kılğay Pehlevân am bil ki yitse gâzab Nefs-i emmâreni zebun kılğay	Pehlevân ol degül ki her sâ'at Yıha bir pehlevân kuvvet ile Ol-durur pehlevân ki vakî-i gâzab Nefsine şükim ide ihânet	

					وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْصَبْ صَبْرًا (٨٥) Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunan- ları gereğince yarattık. Kıyamet günü şüphesiz gelecektir. O halde yumuşak ve iyi davran. Nur, 22. Ayet وَلَا تَقْنَطُوا لِقَاءِ رَبِّكُمْ وَالْعَذَابُ أَنْ تَفُوتَ أُولَئِكَ الَّذِينَ وَالْمَسْكُونِ فِيهَا هُمْ فِي سَبِيلِ الْقَدَرِ وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ إِنَّ يَفْعَلُ اللَّهُ شَيْئًا عَزِيزًا لِّحُكْمِهِ İçinizde lütf ve servet sahibi olanlar, yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere, vermeme için yemin etmesinler, affetsinler, geçsinler. Allah'ın sizi bağışlamasından hoşlanmaz mısınız? Allah bağışlayandır, merhametli olandır. Al-i İmran, 134. Ayet الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ فِي السُّبُلِ وَالْحَقُّ هُوَ أَكْبَرُ مِنْ الْقَبْضِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (١٣٤) Onlar bollukta ve darlıkta sarfederler, döfkelerini yenerler,
--	--	--	--	--	--

	insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever. Şura, 43. Ayet وَلَمْ يَصْنَعْ فَكَّرَ إِنَّ كَيْدَ لَيْسَ عَزْمَ الْأُمُورِ (٤٣) Her kim de sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.		insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever. Şura, 43. Ayet وَلَمْ يَصْنَعْ فَكَّرَ إِنَّ كَيْدَ لَيْسَ عَزْمَ الْأُمُورِ (٤٣) Her kim de sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.			
18.	خير الناس القائمون الإنسان en hayırlısı, insan- lara en faydalı olandır.	خير الناس القائمون الإنسان en hayırlısı, insan- lara en faydalı olandır.	Tevbe, 7. Ayet: وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ مَعْتَمِدَةٌ أَوْثَانًا يَتَّصِلُونَ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ... (٧١) Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoymazlar.	ایکے پر کسی کہ بہترین کس کیست گروہ از قبول بہترین کسان یہترین کس کسی بود کہ از خلق پیش باشد بطریق نفی رسال Ey ki pürsâ bihterîn kes k'ist Gûyem ez kavl-i bihterîn kesân Bihterîn kes kesi buved k'ez halk Pîş bâsed be halk nef'-resân	Halk ara yalıyarak diding kimdür İşitip şühbe eyle nef' andin Yalıyaraq anı bil ulus ara kim Köprek olğay uluska nef' andin	Cehdün öldükça halka nef' yetür Halka it itifât ile memnûn Ahsen-i halk-i âlem oldur kim Halkdan halka ola nef'i füzün
19.	المسلم من سلم بيده Müsliman, elin- den ve dilinden Müslimanların eminyyette oldu- ğu kimsedir.	المسلم من سلم بيده Müsliman, elin- den ve dilinden Müslimanların eminyyette oldu- ğu kimsedir.	Alhazb, 58. Ayet: وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ يَتَّصِلُونَ أَحْشَاءَ الْبَيْنِ أَلَيْسَ لِمِثْلِ هَذَا شَيْئًا (٥٨) Mü'min erkekleri ve mü'min kadınları işlemedikleri şeyler yüzünden incitenler, bir iftira ve apaçık bir günahı yüklenmişlerdir.	مسلم آن کس بود بقول رسول کرچه علمی بود و گر علم که بهر جا بود مسلمانی باشد از قول و فعل او سالم Müslimân kes buved be kavl-i resûl Gerçî 'âmf buved ve ger 'âlim Ki be her câ buved müselmânî Bâsed ez kavl u fi'l-i 'û sâlim	Kim müselmânîliğ eylese da'vâ Çün imes ger kıtur fidâ cânlar Ol müselmân durur ki sâlimdür Tili vü ilğidin müselmânlar	Müslim öldür ki ehl-i 'âlem ile Şıdk ola kavîi hayr ola 'amelî Zararın görmeye müselmânlar Ola pâkîze hem dili hem eli
20.	آفة الجماعة Cömerliğin afeti başa kalkmadır.	آفة الجماعة Cömerliğin afeti başa kalkmadır.	Bakara, 264. Ayet: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَطْلُبُوا صَنَاقَكُمْ بَيْنَ وَاللَّامِي خَلْفَهَا يُنْفِقُ مَالَهُ رِذَاءَ النَّاسِ وَلَا يُفْنِي بِأَلْفِهِ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ فَمَالَهُ كَتَلِ مَصْفُورَانِ ظَلِمَ لِرَبِّ فَنَسِيْبُهُ وَإِلَّا فَتَرَكَهُ مَتَلًا لَا يُقْدِرُونَ عَلَى	کی ز نعمت کسی شود دل گرم چون زمت کند ظلمدی عبر باد خاں ملت نیست افت رو صد جور نمردی Key ze ni'met kes'dil-germ Çün zi minnet kon'and dem-serdî	Her kişiğe ni'âvefî kılsang Minnet ötkermegil gümânıngga Niğe kim ol keremga âfet ırır Yükle minnet velik cârıngga	Ger dilerse sevâb düğal dūr Gül-i ihsâm hâr-i minnetden Feyz-i ihsân minnet eyler mahv Sağla ol hâsıl bu âferden

		شيء مما كتبوا والله لا ينفي ثقوم الكافرين (٦٤) Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insan- lara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarımızı başa kaktmak ve göndöl kır- mak suretiyle boşa çı- karmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve ma- ruz kaldığı şiddetli yağ- murun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler toplulu- ğunu hidayete erdirmez.	Gayr-i bâd-ı hazân-ı minnet nist Âfel-i ravza-i cevân-merdî		
21.	الحرم سوء الظن İşî sıkı tutmak güvenmemektir.	İsra, 36. Ayet: وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَفَا فِي الْبطنِ وَالْبَصْرَ وَالْوَهْدَانِ كَذَلِكِ كَانَ عَنَّا مُبْتَلًى (٣٦) Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bun- ların hepsi oradan sorumludur.	حرم ان کس یو که در همه وقت لر حق خلق بد گمان باشد در همه کار احتیاط کند که زهر خید در امن باشد Hazn-ı merdân buved ki der heme vakt Der hak-ı halk beç-gümân bâşed Der heme kâr ihtiyât koned Tâ zi her keyd der emân bâşed	Hazm oldu ki halk-ı 'âlem ile Her 'amelde gümânun ola yaman Ola ehl-i fesâd mekrinden Hâfizun hisn-i ihtiyât ü gümân	
22.	تهادوا تحاتوا Birbirinize hediye veriniz, birbirinizi seviniz.	لوسنى مغر و پوست دشمنى است تا که از مغر سوى پوست شويد تهاديا كنيد ناد و سست تا هم زان وسيله دوست شويد	Dostlaşing hediyeleler birleşip Behre tapkan hîred 'atıyyesidin Hod cihânda 'atıyye'î bar mu Yahşarak dostluk hediyyesidin	Dostlardan hemîşe hoş görinür Bir birin hediye ile itmek yâd Hediye irsâli bir mu'ameledür Ki muhabbet olur anulla ziyâd	

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

		hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının.			
25.	من حسن اسلام يعنيه Kendini ilgilendirmeyen terk etmesi, kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir.	Ra'd, 11. Ayet: لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ تَحْتِهِ وَمَنْ خَلَقَهُ يُخَلِّقُ لَهُ مِنْ تَحْتِهِ مَا يُشَاءُ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْفُ يُعْبُدُوا اللَّهَ أَنْ يَلْبَسُوا أَوْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِمْ أَوْ أَنْ يَنْصُرُوا بِالْقُوَّةِ أَوْ أَلَّا يَكُونُوا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (1)	تا شود در جهان علم و عمل شاهد دین تو جهان افزای ز آنچه در خور نیفتد باز نیست ز آنچه لایق نباشد بلی ای Tâ şevcd der cihân-ı 'ilm ü 'amel Şâhed-i dîn-i to cenâl-efzây Zân ki der hor ne yüfeded bâz ist Z'ânçe lâyık ne bâşedet bâz ây	Kim ki islâm közgüside tiler Her nefes özge bir şafâ mevcûd Kişün ol nev' barça işdın kim Tingri râzi imes ulus hoşnûd	Ger dilerse inâyet-i Hâğ'tan Şem'i islâm'una ziyâd ola nûr Dime bir söz ki ola gayr-i müfîd Dutma bir iş ki ola gayr-i zarûr
26.	کسی بجزورت و عصباً Vâız olarak ölüm yeter.	وَأَنفُوا مَنْ دَارَ قُلُوبُكُمْ مِنْ هُنَّ لَنْ يُغْنِي عَنْكُمْ كَيْفُ تَقُولُونَ زَيْتُ لَا أَخْرَجْتُمُ آبَاكُمْ مِنْ هُنَّ لَنْ وَأَكُلُوا مِنْ الثَّمَارِ (1) وَلَنْ تُخْرَجُوا مِنْهَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (1) Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana	چند میگزری مجلس ای و عصباً پای تپویت میگزری بند و خط تو بس سرگ مسایه نوحه و نوحه ما بیانگ بلند Çend migfiri be meclis-i vâ'iz Pây-i minber pey giriften-i pend Vâ'iz-i tû bes be me'g-i hem-sâ'ye Nâ're-i nev'rager be bâng-i bilend	Vâ'izing bes ata ana ölümi Kim alarça irür sanga nâşih vâ'izî kim ki aytur ve kılnas irür ol vâ'izing munga râçih	Nice vâ'izden itimâs idesen Ki vîre pend-i sîd-mend sana Mevr-i âhâb ü inkılab-i zamân Çeşmün aç bes-ödür bu pend sana

		Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar diretecek edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.(99-100) Sûr'a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır.(101) Artık kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluş erenlerin ta kendileridir.(102)Kimlerin de tartıları hafif gelirse, işte onlar da kendilerini zi-yana uğratanların ta kendileridir. Onlar cehennemde ebedi kalacaklardır.(103)Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada sırtır kahtırlar. (104) Allah, "Âyetlerim size okunuyordu da siz onları yalanlıyordunuz, değil mi?" der. (105) Onlar da şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Biz azgınlığımıza yenik düştik ve sapık bir toplumduk."(106)	Fussilet, 34-35. Ayetler:
الكلمة الطيبة صدقة	سبحن ندم حقرى با سائل گزار ماثلت نمیدهی صدقه	Yaşlı sözlerle hâcet ehlin sor Bimeseng valığı tu'medin nafaka	İyi ki yoh istitâ'atın mülak Sadaka vermeye bir ehl-i Hak'a

	Güzel söz sadakadır.	وَلَا تَسْقُوا آبَهُمْ كَتِبَ لَا الْمَسْكِينَةَ أَفَكُ يَأْتِي فِي أَحْسَنِ ظَنٍّ الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُمْ نَدْوَا كَذَلِكَ وَلَمْ يَجْعَلْ (٢٤) وَمَا يُلْقَاهُمَا إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَصْبِرُوا وَمَا (٣٥) عَظِيمٌ “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekil- de sav. Bir de bakarsın ki, sıcınle arasında dışmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. (34) Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşurlur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşunlur. (35) Bakara, 273. Ayet: وَمَا تَقْضُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِيَ اللَّهِ بِهِ (٢٧٣) عَظِيمٌ Siz hayır olarak ne verir- seniz, şüphesiz Allah onu bilir. Müzzemmil, 20. Ayet: ... وَمَا تَكْتُمُوا لِلْأَعْيُنِ مِنْ خَيْرٍ نَجْوَءُهُ جَعَلَ اللَّهُ خُفْرًا وَاعْتَمَفَ أَعْرَافًا وَاسْتَفْهَرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢٠) Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlarına dileyin. Şüp- hesiz Allah çok bağış-	زانکه در روی اهل حاجت هست قول خوش از مقوله صدقه Sühen-i nermi güy bâ sayıl Ger zi mâleş nemî dehi nafaka Z'ân ki der rûy-i ehl-i bâcet best Kavl-i boş ez makûle-i sadaka	Ni için kim resûl kavli bile Yahşi söz bardur eyle kim şadaka	Yahşi söz ierkin itme kim olmaz Yahşi sözzen sevâbı çok şadaka
--	----------------------	---	--	--	---

28.	خصائک لا یحصان فی مؤمن البخل و موا الطلق Bir mü'minin inanıyla cimri- lik ve kötü huy bir araya gelmez.	layandır, çok mehamet edendir. Leyl, 8-11. Ayetler: وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى (۸) وَكَذِبَ بِالْحَقِّ (۹) فَنَسِئَةٌ يُكَفِّرُهَا (۱۰) وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى (۱۱) Kim cimrilik eder, ken- dini müstâğni sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırla- rız. Düşüğün zaman da malî kendisine hiç fayda vermez.	صرف کن مال و بجی نیگو و زر راه ایمان اگر همی بوی زانکه با هیچ مؤمنی بام نمود جمع بخل و بد خوئی Bez kon mâl u hây-e nîkû verz Râh-e imân eger hemî pûyî Zânki der hiç mü'min bâ hem Ne şevad cem' buhl u bed-hüyî	Mü'min irseng kılıp dürtüğni nişâr İl bile rüşen ol niçlik kim şem' Nige kim tingri hiç mü'minde Buhl u bed-hüyüğüni kılmadı cem'	Kıl kerem hüvni yaman itne Ki sana demek ola mü'min-i pâk Olma elbetde ehl-i imânda Müctemî' hû-yî zîst ile imsâk
29.	لوم الصبيحة يمنع الزرق Sabah uykusu rızkı engel olur.		ای کمرسته کسب روزی را صبح خیزی دلیل فیروزیست بهر جواب صباح چشم میزد زانکه این جواب مانع روزیست Ey kener-beste kesh-i rûzî râ Subh-i hîzî delîl-i firîzîst Behr-i hâb-i sabâh çeşm me bend Z'ân ki tu hâb mânî'î rûzîst	Şubh uykusun ol ki eyledi terk Rızk u rûzn öziğe tuş kõrgey Ol ki gafletdin itti nevîm-i şabûh Bu şerefni meğser ki rûş kõrgey	Şubhür fâtil-i hîzâne-i rîzk Tâlib-i h'âb-i şubhür meznûm Şubh vâktinde h'âba râğib olan Vûs'at-i rîzkdan olur mahrûm
30.	يشيب ابن آدم و تشيب فيه خصائک الحرص و طول الامل İnsanoğlu yaşla- nır ancak ondaki iki özelliğ genç kalır: Hirs ve tûl-i emel (sonsuz ümitler).		امی را زبهری افرايد هر زمان در پناي صبر خدل ليک در او جوان شود در صفت حرص بر جمع مال و طول امل Âdemî râ zi pînî efrâyed Her zamân der binâ-yî 'îmr hâlel Lîk der vey cevân şod dû sîfet Hîrs ber cem'î mâl u tûl-i emel	Âdemde egerçi vâkı' irdir Kârgan sayı barça işte hâlel İki fî'li velli yigirtrek olur Birî hür vü birisi tûl-i emel	Âdem oğlın zemâne pîr kılıp Za'fe hûlûke kuvvetini bedel İki hâslet igtîtenir anda Her zaman hür-yî mâl ü tûl-i emel
31.	التيا ملعونة ملعون ما فيها الا نكر الله تعلى Kehf, 46. Ayet: الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ وَآيَاتِهِ الَّذِينَ هُمْ أَغْنَى وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا خَيْرَ (۴۶)		هدف لغت خدا آمد نشی و هر چه هست در دلی غیر نکر که صاحب نکر در دو علم بر حشمت اولی	Dünyâ vü her ni andadur mevelûd Beldi hak'â'etî gîrîfân Ğayr-ı hâk zikri kim irîr zâkir Tingrinîng rahmeti sezâ-vân	Muşafâ kavlî ile mel'undur Dünyî vü her ne anda var remân Tann zikrinden öze kim oldur Sebeb-i 'îzz-i hâs u nî'met-i 'âm

Dünya lanetlidir, Allah Teâlâ'nın zikrinde başka onca ne varsa lanetlidir.	Mallar ve evlatlar, dünya hayatının sıstıdır. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin kârında, sevap olarak da umit olarak da daha hayırlıdır. Hadid, 20. Ayet: اعْمُوا لِمَا خَلَقَ الْفَنَاءَ لَعَلَّكُمْ تَكُونُوا فِي الْأَعْمَالِ وَالْأَوَّلَادِ كَمَنْ خَلَقَ عَجَبَ الْكَفَالِ ثُمَّ يَهْجِجُ فَتَرَاءُ مُصْغَرًا لَمْ يَكُنْ خَلْقًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَنْ عَفَا عَنْهُ اللَّهُ وَرَحْمَتُهُ أَوْفَىٰ وَأَكْبَرُ (٢٠) Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir ödünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarısından ibarettir. (Ni-hayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çifçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sarmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaniden başka bir şey değildir.	Hedef-i'lâ'net-i Hudây âmed Dünye vü her çe hest der dünyâ Gayr-i zikr-i Hüdâ ki sâhib-i zikr Der dü 'âlem be rahmetest ülä
--	--	--

32.	دم على الطهارة يوسع عليك الزرق Temiz olmaya devam et, nı- kin genişletilir.	Maide, 6. Ayet: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَارْجِلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَلَا حُلُمَ عَلَيْهَا	gelince, işte gerçek ha- yat odur. Keşke bilse/lerdi!	ای کز آمدی تو شب و روز فلقه و حق تو باده شود بی طهارت مباح تا بر تو روزی تنگ تو گشاده شود Ey k' ez âlûdeğ-i to şeb u rûz Fâke vû fâkr-i to ziyâde şevd Bî tahâret me bâş tâ ber to Rûzi-i teng-i to gûşâde şevd	Ger hemîşe tahâretîng bolısa Anğay fâka çird ol sudın Tâhîr ol isesseng füzûn rûzî Hâsîr ol kim itirdi bu sudın	Ey kulan arzû-yı vûs'at-i nızık Hübsiden çek hemîşe dâimânun Muttaşıl dâmen-i tahâret dut Ki koya îhr eli girfeânun
-----	---	--	---	--	--	--

	çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tanımlamak ister ki şükredesiniz.		ای شده محرم مجلس راز راز هر مجلسی امانت هست مکن افشای راز مجلس کس چونکه افشای آن خیانت هست Ey şode mahrem-i meclâs-i râz Râz-ı her meclisî emânet-i tust Me kân ifşâ-yı râz-ı meclis-i kes Zân ki ifşâ-yı ân huyânet-i tust	Kayıp mecliste ki işitseng söz Bil ki o söz sanga emânetdir Ger an öze yirge nakl itse Ol emânetga bu huyânet irir	Ey ki her meclis içre mahremsen Sende meclis sözi emânetdir Kılma ifşâ-yı râz-ı her meclis Ki bu şifret büyük huyânetdir
33.	المجالس بالا ساءة Meclislerde konuşulanlar emanettir.	Nisa, 58. Ayet: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَبْسُتُوا ۖ وَتَقُولُوا بِحُكْمِ اللَّهِ إِنَّا تَعَالَىٰ خَلْقُهُ ۖ يَهْدِي الْغَالِيْنَ (٥٨) Nisa, 58. Ayet: Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermeni- zi ve insanlar arasında hukmettiniz zaman adaletle hukmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkiyla işittir, hakkiyla görendir	ای خوش آنکه عیب نبی هر پیش پیشوای هنروران گردد عیب او پیش دیده دل او دیده عیب دیگران گردد Ey hoş ân gû be ayb bûn-i hîş Pişvâ-yı hünervârân kerded 'Ayb-rû piş-i dîde-i dil-i tû Perde-i 'ayb-i dîgerân kerded	Her kişi kim birevni mahrem itip Meşveretle emîn-i râz irdi Ger yaşardı bilip salâh sözün Özini kalb u hîle-sâz irdi	Meşveretle seni emîn idene Reh-nûmâ-yı sevâb kıl sözünü Şahâna meşâhat sözün andan Hâyin itme emîn iken özünü
34.	طوبى لمن شغلته عیبه عن عیوب الناس Aybı, başkalarının aybı ile uğraşmaktan kendini alko- yana ne mutlu.			ly hoş ol ki 'ayb körmemek ile Yüz hünerv-ver merâtibin tapkay ya'ni öz 'aybı perdesi közige Özge il 'aybı çehresin yapkay	Ey hoş ol kim hemîşe feyz-i hüred Kıla işlâh-ı nefse mâyl an Kendü 'aybına işigâl itmek Çayr 'aybından ide gâfil anı
35.	المستشار مؤمن Kendisine dani- şılan kimse gü- venilir kişidir.				

		لَهُمْ وَشَرُّهُمْ فِي الْأَمْرِ قَلِيلًا عَزَمَتْ فَتَقَى عَلَى اللَّهِ يَجِبُ التَّوَكُّلُ (١٥٩) Allah'ın rahmeti saye- sinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin et- rafından dağılıp gider- lerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'ın tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla mü- şavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevek- kül edenleri sever. Şura, 38. Ayet: إِنَّمَا التَّوَكُّلُ عَلَى اللَّهِ يُعْلَمُونَ الْقَامُ وَ يُفَعِّلُونَ فِي الْأَرْضِ يَخْفَى لَخَفِّ الْأَوَّلِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٤٢) Ceza yolu ancak insan- lara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler içindir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır.	Her ki der meşveret emîn-i to şod Gerçî bâşed emân-ı rihy-ı zemîn Çün nihân dâred ân çe maslahat est Hâyi-neş hân be hukm-i dîn ne emîn		Rahm kıl rahm halka kim Halk'tan Bulasan 'âkıbet cezâ-yı 'amel Halka sen rahm kilmâyınca sana Rahm kılmaz Hüdâ-yı 'azze ve celle
36.	من لا يرحم الناس لا يرحمه الله İnsanlara acımayana Allah acımaz.		رحم كن رحمة تدور بر رحمت جز از تو ننگد تکه بر نیگری نبخشاید ارحم الزاحدين نبخشاید Tingridin rahm eger tama' kılсанг Evvel olmak kirek sin ilge rahm Her kişi kim uusga rahm imes Anga rahm eyemes kerim ü rahm		Rahm kon rahm zân ki ber nîh-ı to Der-i rahmet cüz ez to negşâyed

Câmî, Nevâî ve Fûzûlî' ye Ait Erbainlerin Transkripsiyonlu Metinleri
MUKADDİME

CÂMÎ

Sahîh-terîn hadîsî ki râviyân-ı mecâlis-i dîn ve muhaddisân-ı medâris-i yakîn imlâ konend, hamd-i dâna-ist ki kelemât-ı tâmmе-i câmi'a be-zebân-ı mu'ciz-beyân be-habîb-i hod-gerdânîde ve ân-râ tâli-yi kelâm-ı kâmil şâmil-i hod gerdânîde ve be-nakl-ı rivâyet-i sekke begûş-i mehrumân ez-saâdet-i sohbet-i vey resânîde ve be-nûr-i 'ilm be-ân ve 'amel-i be-mûcib-i 'ilm ez-zülûmat-ı zelâlet-i şân rehânide sallallahu aleyhi ve ala alihi vesellem nakletu 'ulûmehu ve edebehu ammâ bâ'd in çihil keleme-ist ez kelemâtke suhûlet-i fehm ve hifzra be-nazm-ı fârisî tercüme kerde mi-âyed. Ümid-vârî-i ân-ki nâzim-ı mütercim emrûz der-şart-i men hafeze 'an ummeti erba'îne hadisen yenfe'ûn dâhil, ferdâ be-sa'âdet-i cezâ-i ba'dehu Allahu Teala yevme-l-kiyâmet-i fakîhen vâsıl şeved. Ve men Allah u Teala yekun el-'azametu ve'l-gavn.

Kıt'a

Her ki in çihil hadis yâd-koned,

Ez ehâdis-i seyyid-i mürsel

Nâm-ı u-ra be-mahşer ez ulama

Be-nevîsed Hudâ-yı 'azze ve cell

NEVÂÎ

Hamd angakim kelâm-ı hayr-me'âl

Kıldı elge resulidin irsâl,

Ul resul ki, hem kelâmı fasih,

Elge tegürdi hem hadîs-i sahih.

Ta ulus cehldin halâs bulub,

'İlm hilvetgâhıga hâs bulub

Çün tamudın necât tapkaylar

Uçmak içre hayât tapkaylar

*Celle zikru zâhi ilâh-ı refî ’
‘Azze kadru zâhi resûl-i şefî ’
Çün sefâ ehli pâk fercâmi,
Pâkfercâm u pâkfer Câmî
Ul yakîn sarı destgîr mence,
Kible vu üstâd u pîr mence
Ki tutuptur cehânı tasnîfî,
Nazm divânı, nesr ta’lîfî,
Çünkü hicretdin el arasında söz,
Seksen altı edi u sekkiz yüz
Kim, yana tuhfe-i beyân kıldı,
Tuhfe yuk, turfe-i beyân kıldı.
Ukıgende Buhârî u Müsîm,
Kırk söz barça şubhedîn sâlim.
Nesr ile nazmnı mürekkeb etib,
Farsî lafz ile müretteb etib
Erba îne çıkardı kim cânlar,
Belki kırk Erba în çıkarganlar.
Tapdılar anda neş’e-i maksûd
Erba’indin neçükki, ehl-i şuhûd.
Farsîdânlar eylebân idrâk,
Ân erdi bu nef’din etrâk.
İstedimkim bu heyl hem barı
Bulmegeyler bu nef’din ân
Men demekni çü müdde’â eyleb,
Ul icâzet berib, du’â eyleb
Müdde’â çün barı sevâb erdi,
Her du’â kıldı, müstecâb erdi.
Bir-iki künki ehtimâm ettim,
Köz tuturdın burun tamâm ettim.
Bar ümîdim ki şâh-ı şer’adîn,
Kim, nebî şer’ige berür tezyîn*

Çün ul evrâk sarı solgan köz,
Eylegey könglige eser barı söz
Nesridin dağı behrever bulgay,
Nazmıdin hem anga eser bulgay
Bu kün bolsa hadıslerge mûti'
Tangla bolgay muhaddis anga şefi'

FÛZÛLÎ

Esahha-i akâvîl-i ma'kûle ve etemm-i ahâds-i makbûle ki ashâb-i fesâhat, nakş-i sahife-i itibâr idüp ve erbâb-ı belâgat tırâz-i ceñde-i ihtiyâr ideler, ol münşi-yi erkâm-i hikmet ve mumfî-yi ahkâm-ı kudret hamdidür ki nikât-i nesâyih-mazmûn ve lügât-i mevâ'iz-meknûn lisân-ı mu'ciz beyân-ı Resûl'ine câri idüp düstûru'l- 'amel-i sükkân-ı sürâdik-i yakîn ve nusbu'l- 'ayn-i 'ummâl-i masâlih-i dîn itmiş "Sallallâhu 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve sellem-nukibet a'lâmu 'ulûmih ve humilet a'lâmu âdâbih" Ve bade, bu kırk hadıs-i muteberdir, belki kırk dâne gevher ki Hazret-i Üstâd-i girâmi Mevlânâ Abdurrahmân-i Câmî 'aleyhi'r-rahme intihâb idüp Fârisî mütercem itmiş ve şart-i "man hafıza 'alâ-ümmeñ erba'îne hadısan yenfe'ûne bih" temâm idüp cezâ-i "be'aseu'llahu yevme'l kıyâmeti fakîhan 'âlima makamına yitmiş. Umûm-i feyz içün tercüme-i Türkî olunur. "Va'llâhu'l-mustaân" ve 'aleyhi't-tuklân."

1. Hadis

لا يؤمن احدكم حتي يحب ل اخيه ما يحب لنفسه

Sizden biriniz kendisi için hoş gördüğünü din kardeşi için de hoş görmedikçe geçek mümin olamaz.

CÂMÎ

Herkesî râ lakab mekon mü'min

Gerçi ez sa'y cân u ten kâhed

Tâ ne hâhed berâder-i hod râ

Ânce ez behr-i hîşten hâhed¹²⁹

NEVÂÎ

Mü'min irmesdür ol ki îmândın

Rûz-gârıda yüz şafâ körgey

Tâ ki kıardaşığa revâ körgey

Ni kim öz nefsigâ revâ körgey¹³⁰

FÛZÛLÎ

Mü'min olmaz kışı haķkat ile

Dutmayınca tańk-i terk-î hevâ

Her ne öz nefsine revâ görse

Yâr ü kardaşa görmeyince revâ¹³¹

¹²⁹ Ekrem B., Nâbî-Şerh-i Çihl Hadîs-i Nebî, Şanlıurfa İli Kùltür Eğitimi Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları: Şanlıurfa, 2018, s. 19.

¹³⁰ Türk V., *age*, s. 32.

¹³¹ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 28.

2. Hadis

من لا يرحم الناس لا يرحمه الله

İnsanlara acımayana Allah acımaz.

CÂMÎ

Rahm kon rahm zân ki ber ruh-ı to

Der-i rahmet cüz ez to negşâyed

Tâ to ber dîgerân ne bahşâyî

*Erhamü'r-râhimîn ne bahşâyed*¹³²

NEVÂÎ

Tingridin rahm eger tama' kılsang

Evvel olmak kirek sin ilge rahîm

Her kişi kim uusğa rahm itmes

*Anga rahm eyleses keñm ü rahîm*¹³³

FÛZÛLÎ

Rahm kıl rahm halka kim Hâk'tan

Bulasan 'âkıbet cezâ-yı 'amel

Halka sen rahm kılmayınca sana

*Rahm kılmaz Hudâ-yı 'azze ve celle*¹³⁴

¹³² Ekrem B., *age*, s. 25.

¹³³ Türk V., *age*, s. 33.

¹³⁴ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 34

3. Hadis

المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده

Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların emniyette olduğu kimsedir.

CÂMÎ

Müslim ân kes buved be kavl-i resûl

Gerçi ‘âmî buved ve ger ‘âlim

Ki be her câ buved müselmân

Bâşed ez kavl u fî’l-i û sâlim¹³⁵

NEVÂÎ

Kim müselmânlığ eylese da ‘vâ

Çın imes ger kıılur fîdâ cânlar

Ol muselmân durur ki sâlimdür

Tili vü ilgidin müselmânlar¹³⁶

FÛZÛLÎ

Müslim oldur ki ehl-i ‘âlem ile

Şıdk ola kavli hayr ola ‘ameli

Żararın görmeye müselmânlar

Ola pâkîze hem dili hem eli¹³⁷

¹³⁵ Ekrem B., *age*, s. 19.

¹³⁶ Türk V., *age*, s. 33.

¹³⁷ Kürkçüoğlu K. E, *age*, s. 30.

4. Hadis

خصلتان لا يجتمعان في مؤمن البخل و سؤال الخلق

Bir mü'minin imanıyla cimrilik ve kötü huy biraraya gelmez.

CÂMÎ

*Bezî kon mâl u hûy-ı nîkû verz
Râh-ı îmân eger hemî pûyî
Zânki der hiç mü'minî bâ hem
Ne şeved cem' buhl u bed-hûyî¹³⁸*

NEVÂÎ

*Mü'min irseng kılıp dürringni nişâr
Îl bile rûşen ol niçük kim şem'
Nige kim tingri hîç mü'minde
Buhl u bed-hûyluğnı kılmadı cem'¹³⁹*

FÛZÛLÎ

*Kıl kerem hûyunı yaman itme
Ki sana dimek ola mü'min-i pâk
Olmaz elbetde ehl-i îmânda
Müctemi' hû-yi zîşt ile imsâk¹⁴⁰*

¹³⁸ Ekrem B., *age*, s. 22.

¹³⁹ Türk V., *age*, s. 33.

¹⁴⁰ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 31.

5. Hadis

نوم الصبيحة يمنع الروق

Sabah uykusu rızka engel olur.

CÂMÎ

*Ey kemer-beste kesb-i rûzî râ
Subh-hîzî delîl-i firûzist
Behr-i hâb-ı sabâh çeşm me bend
Z'an ki in hâb mâni'-i rûzîst¹⁴¹*

NEVÂÎ

*Şubh uykusın ol ki eyledi terk
Rızk u rûzın özige tuş körgey
Ol ki gafletdın itti nevm-i şabûh
Bu şerefni meğer ki tüş körgey¹⁴²*

FÛZÛLÎ

*Şubhdür fâtiḥ-i ḥizâne-i rızk
Tâlib-i ḥâb-i şubhdür mezmûm
Şubḥ vaktinde ḥâba râğib olan
Vüs'at-i rızkdan olur maḥrûm¹⁴³*

¹⁴¹ Ekrem B, *age*, s. 48.

¹⁴² Türk V., *age*, s. 36.

¹⁴³ Kürkçüoğlu K. E, *age*, s. 45.

6. Hadis

يشيب ابن آدم و تشب فيه خصلتان الحرص و طول الامل

İnsanoğlu yaşlanır ancak ondaki iki özellik genç kalır: Hırs ve tûl-i emel
(sonsuz ümitler).

CÂMÎ

Âdemî râ zi pîn efzâyed
Her zamân der binâ-yı 'ömr hâlel
Lîk der vey cevân şod dü sıfet
Hırs ber cem'-i mâl u tûl-i emel¹⁴⁴

NEVÂÎ

Âdemîde egerçi vâkı' irür
Karıgan sayı barça işte hâlel
İki fi'li vefî yigitrek olur
Biri hırş vü birisi tûl-ı emel¹⁴⁵

FÛZÛLÎ

Âdem oğlın zemâne pîr kılup
Za'fe itdükçe kuvvetini bedel
İki haslet igitlenür anda
Her zaman hırş-i mâl ü tûl-i emel¹⁴⁶

¹⁴⁴ Ekrem B., *age*, s. 23.

¹⁴⁵ Türk V., *age*, s. 33.

¹⁴⁶ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 32.

7. Hadis

الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى

Dünya lanetlidir, Allahu Teâlâ'nın zikrinden başka onda ne varsa lanetlidir.

CÂMÎ

Hedef-i la'net-i Hudây âmed

Dünye vü her çe hest der dünyâ

Gayr-ı zikr-i Hüdâ ki sâhib-i zikr

Der dü 'âlem be rahmetest ûlâ¹⁴⁷

NEVÂÎ

Dünyâ vü her ni andadur mevcûd

Boldı haq la'neti giriftârı

Ġayr-ı haq zikri kim irür zâkir

Tingrining rahmeti sezâ-vârı¹⁴⁸

FÛZÛLÎ

Muştafâ kavli ile mel'ûndur

Dünyî vü her ne anda var temâm

Tanrı zikrinden özge kim oldur

Sebeb-i 'izz-i hâş u ni'met-i 'âm¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ekrem B., *age*, s. 26.

¹⁴⁸ Türk V., *age*, s. 34.

¹⁴⁹ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 35.

8. Hadis

انَّ الله يحبَّ السَّهْلَ الطَّنْقَ

Allah yumuşak yüzlü, güleç kimseleri sever..

CÂMÎ

*Tâ Hudâ dest gîredet bâ halk
Yek-dil ü yek-zebân u yek-rû bâş
Şâd tab' u şüküfte hâtır zî
Nerm hûy u güşâde ebrû bâş¹⁵⁰*

NEVÂÎ

*Hağ sini sıvgey il bile kılsang
Til ü könglüngni il bile yek-rûy
Nükte sürseng şüküfte vü handân
Zîst kılsang güşâde vü hoş-hûy¹⁵¹*

FÛZÛLÎ

*Zînhâr olma ehl-i 'âlem ile
Munğabız ta'blu yaman sözlü
Tanrı ol bendesin sever ki müdâm
Ola hoş hulklü güler yüzlü¹⁵²*

¹⁵⁰ Ekrem B., *age*, s. 54.

¹⁵¹ Türk V., *age*, s. 37.

¹⁵² Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 51.

9. Hadis

دم على الطهارة يوسع عليك الرزق

Temiz olmaya devam et, rızkın genişletilir.

CÂMÎ

Ey k'ez âlûdegî-i to şeb u rûz
Fâke vü fâkr-ı to ziyâde şeved
Bî tahâret me bâş tâ ber to
*Rûzi-i teng-i to güşâde şeved*¹⁵³

NEVÂÎ

Ger hemîşe tahâreting bolsa
Arıgay fâka çirki ol sudın
Ṭâhir ol isteseng füzûn rûzî
*Ḥâsir ol kim itürdi bu sudın*¹⁵⁴

FÛZÛLÎ

Ey kılan arzû-yı vüs'at-i rızk
Ḥubsden çek hemîşe dâmânun
Muttaşıl dâmen-i tahâret dut
*Ki koya fâkr eli giñbânun.*¹⁵⁵

¹⁵³ Ekrem B., *age*, s. 40.

¹⁵⁴ Türk V., *age*, s. 34.

¹⁵⁵ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 37.

10. Hadis

اطلبوا الخير عند حسان الوجوه

Hayrı güzel yüzlüler katında arayın.

CÂMÎ

Ber der-i hûb-rûyî menzil gîr

Çün pey hâcefî birûn âyî

Tâ ez ân pîşter ki hâcet-i to

Dehed ez dîdeneş bî-âsâyî¹⁵⁶

NEVÂÎ

Ey ki bir işte hâceting bolsa

Yağşı yüzlükdin iste bahşayış

Tâ ki bahşâyışidin evvelrak

Körmegidin yitişgey âsâyış¹⁵⁷

FÛZÛLÎ

Hayr görmek dilersen eyle müdâm

Hûb-şûretlere beyân-i su'âl

Râğib-i hüsn-i şûret ol ki olur

Hüsn-i şûret defl-i hüsn-i hîşâl¹⁵⁸

¹⁵⁶ Ekrem B., *age*, s. 56.

¹⁵⁷ Türk V., *age*, s. 37.

¹⁵⁸ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 53.

11. Hadis

لا يلدغ المؤمن من حجر واحد مرتين

Mümin bir delikten iki kere sokulmaz.

CÂMÎ

Dîger ez vey medâr-ı çeşm-i vefâ

Her ki şod bâ to der cefâ güstâh

Zân ki hergiz dubâre mü'min râ

Ne gezed mâr ez yekî sûrâh¹⁵⁹

NEVÂÎ

Ey ki bir nîş yitti mûzîdın

Könglüngge niçe öz ise yatla

Çün ki mü'minni tigmedi hergiz

Bir tüşükdin yılan iki qatla¹⁶⁰

FÛZÛLÎ

Dutma hergiz vefasına ümmîd

Sana her kim cefâ işin işler

Mü'mini sanma kim iki nevbet

Bir delükden çıkup ilan dişler¹⁶¹

¹⁵⁹ Ekrem B., *age*, s. 41.

¹⁶⁰ Türk V., *age*, s. 34.

¹⁶¹ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 38.

12. Hadis

لعن عبد الذرهم ولعن عبد الذنار

Altına kul olan lanetlensin, gümüşe kul olan lanetlensin.

CÂMÎ

Gerçi hest âfîâtâb-ı rahmet-i Hak

Şâmil-i zerre zerre-i 'âlem

Bâd ez ân dûr bende-i dînâr

*Bâd ez ân dûr bende-i dirhem*¹⁶²

NEVÂÎ

Rahmet âzâdegâ kim ol almas

Dünyâ vü dirhemîn cevî gamğa

Lîk la'net anga ki kul bolgay

*Ĥâh dînâr u Ĥâh dirhemğa*¹⁶³

FÛZÛLÎ

Olsa ebr-i 'atâ-yi sübhânî

Cümle-i kâinâtâ gevher-bâr

Ola mahrum bende-i dirhem

*Ola me'yûs 'âbid-i dînâr*¹⁶⁴

¹⁶² Ekrem B., *age*, s. 39.

¹⁶³ Türk V., *age*, s. 34.

¹⁶⁴ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 36.

13. Hadis

كثرة الصَّحك تميت القلب

Çok gülmek kalbi öldürür.

CÂMÎ

Hürrem ân kes ki behr-i zinde-dîf

Zîr-i leb-hande râ ne mîrâned

Hande kem kon ki hande-i bisyâr

Sad dil-i zinde râ be mîrâned¹⁶⁵

NEVÂÎ

Asru köp külme kim öler ırmış

Zinde-dil kõngli külgü keşretidin

Munı her kim ki bildi kõngli bile

Külmegey ölse külgü hasretidin¹⁶⁶

FÛZÛLÎ

Her kim ister hayât-i ıalib müdâm

Dem-be-dem herze herze çoı gülmey

İalıbe ıatı'-ı hayât gülmekdür

İalıbi çoı gülmeyenlerün ölmez¹⁶⁷

¹⁶⁵ Ekrem B., *age*, s. 34.

¹⁶⁶ Türk V., *age*, s. 39.

¹⁶⁷ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 63.

14. Hadis

الجنة تحت اقدام الامهات

Cennet annelerin ayakları altındadır.

CÂMÎ

*Ser zî-mâder mekeş ki tâc-ı seret
Gerdi ez râh-ı mâderân bâşed
Hâk şev zîr-i pâ-y-ı û ki behişt
Der kademgâh-ı mâderân bâşed¹⁶⁸*

NEVÂÎ

*Analarning ayağı astıdadur
Ravza-i cennet ü cinân bâğı
Ravza bâğı visâlin ister iseng
Bol ananing ayağı tofrağı¹⁶⁹*

FÛZÛLÎ

*Analar hürmetin dutun ki müdâm
Kâbil-i rahmet-i İlâh olasuz
İsten ana ayağı altında
Ger dilersüz ki cenneti bulasız¹⁷⁰*

¹⁶⁸ Ekrem B., *age*, s. 35.

¹⁶⁹ Türk V., *age*, s. 39.

¹⁷⁰ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 64.

15. Hadis

المجالس بالامانة

Meclislerde konuşulanlar emanettir.

CÂMÎ

*Ey şode mahrem-i mecâlis-i râz
Râz-ı her meclisî emânet-i tust
Me kon ifşâ-yı râz-ı meclis-i kes
Zân ki ifşâ-yı ân hıyânet-i tust¹⁷¹*

NEVÂÎ

*Ḳaysı meclisde ki işitseng söz
Bil ki ol söz sanga emânet irür
Ger anı özge yirge naql itseng
Ol emânetğa bu hıyânet irür¹⁷²*

FÛZÛLÎ

*Ey ki her meclis içre mahremsen
Sende meclis sözi emânetdür
Ḳılma ifşâ-yı râz-i her meclis
Ki bu sîret büyük hıyânetdür¹⁷³*

¹⁷¹ Ekrem B., *age*, s. 43.

¹⁷² Türk V., *age*, s. 35.

¹⁷³ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 40.

16. Hadis

طوبى لمن شغله عيبه عن عيوب الناس

Aybı, başkalarının aybı ile uğraşmaktan kendini alıkoyana ne mutlu.

CÂMÎ

*Ey hoş ân gû be ayb bîn-i hîş
Pîşvâ-yı hünerverân kereded
'Ayb-ı û pîş-i dîde-i dil-i û
Perde-i 'ayb-i dîgerân kereded'*¹⁷⁴

NEVÂÎ

*İy hoşâ ol ki 'ayb körmemek ile
Yüz hüner-ver merâtibin tapkay
ya 'nî öz 'aybı perdesi közige
Özge il 'aybı çehresin yapkay'*¹⁷⁵

FÛZÛLÎ

*Ey hoş ol kim hemîşe feyz-i hîred
Kıla ıslâh-ı nefse mâyıl anı
Kendü 'aybına iştigâl itmek
Gayr 'aybından ide gâfıl anı'*¹⁷⁶

¹⁷⁴ Ekrem B., *age*, s. 58.

¹⁷⁵ Türk V., *age*, s. 38.

¹⁷⁶ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 55.

17. Hadis

المستشار مؤتمن

Kendisine danışılan kimse güvenilir kişidir.

CÂMÎ

*Her ki der meşveret emîn-i to şod
Gerçi bâşed emân-ı rûy-ı zemîn
Çün nihân dâred ân çe maslahat est
Hâyineş hân be hükm-i dîn ne emîn¹⁷⁷*

NEVÂÎ

*Her kişi kim birevni maḥrem itip
Meşveretde emîn-i râz itdi
Ger yaşurdı bilip şalâḥ sözün
Özini ḳalb u ḥîle-sâz itdi¹⁷⁸*

FÛZÛLÎ

*Meşveretde seni emîn idene
Reh-nümâ-yı sevâb kıl sözünü
Saḥlama maşlahat sözün andan
Ḥâyin itme emîn iken özünü¹⁷⁹*

¹⁷⁷ Ekrem B., *age*, s. 44.

¹⁷⁸ Türk V., *age*, s. 35.

¹⁷⁹ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 41.

18. Hadis

السَّمَّاح – رِبَّاح

Cömertlik kazançtır.

CÂMÎ

*Sûd eger bâyedet zi-mâye-i hîş
Dest-i bahşîş güşây u bahşâyîş
Sûdet eknûn sitâyîş ü ferdâ
Der civâr-ı Hudây âsâyîş¹⁸⁰*

NEVÂÎ

*Mâl bezl ile sûd eger tileseng
'aķıbet çün ölüm irür mevcûd
Asrağan ķalur ol ki bezl itting
Sanga hem-râh barur anıng sûd¹⁸¹*

FÛZÛLÎ

*Bez l kıl mâye-i medâhîlünü
Sûd ise mâyeden sana maķşûd
ķurb-i Haķ hâşıl eyle zıkr-i cemîl
Ki bulunmaz bulardan enfâ' sûd¹⁸²*

¹⁸⁰ Ekrem B., *age*, s. 45.

¹⁸¹ Türk V., *age*, s. 35.

¹⁸² Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 42.

19. Hadis

ليس الغنى عن كثرة العرض إنما الغنى غنى النفس

Zenginlik mal çokluğunda değildir. Asıl zenginlik, gönül zenginliğidir.

CÂMÎ

*Ne tevânger kesî buved ki be mâl
Kâr-perdâz u çâre-sâz şeved
Ân buved k'ez şuhûd-ı fazl-i Hudây
Ez zer ü mâl bî-niyâz şeved¹⁸³*

NEVÂÎ

*Bay imes ol ki mâl kesretidin
Körmegey fâka vü taleb rencin
Bay anı bil ki tingri birmiş anga
Nefs maṭlûbı terkinin gencin¹⁸⁴*

FÛZÛLÎ

*Ol degüldür ganî ki yetmiş ola
Mâl ile bir maḫâm-ı a'lâya
Ġanî oldur ki mutlaka nefsi
İltifât itmeye bu dünyâyâ¹⁸⁵*

¹⁸³ Ekrem B., *age*, s. 30.

¹⁸⁴ Türk V., *age*, s. 38.

¹⁸⁵ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 59.

20. Hadis

آفة السّماحة المنّ

Cömertliğin afeti başa kakmadır.

CÂMÎ

*Key ze ni'met şeved kesî dil-germ
Çün zi minnet konend dem-serdî
Gayr-ı bâd-ı hazân-ı minnet nist
Âfet-i ravza-i cevân-merdî¹⁸⁶*

NEVÂÎ

*Her kişige ri'âyefî kılsang
Minnet ötkermegil gümânıngğa
Nige kim ol keremğa âfet irür
Yükle minnet vefk cânıngğa¹⁸⁷*

FÛZÛLÎ

*Ger dilersen sevâb dutgıl dūr
Gül-i ihsânı hâr-ı minnetden
Feyz-i ihsânı minnet eyler maḥv
Saḥla ol ḥâsılı bu âfetden¹⁸⁸*

¹⁸⁶ Ekrem B., *age*, s. 49.

¹⁸⁷ Türk V., *age*, s. 36.

¹⁸⁸ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 46.

21. Hadis

القناعة كنز لا يفنى

Kanaat, tükenmez bir maldır.

CÂMÎ

*Sâhib-i hırs râ zi hân-ı kerem
Feyz-i ihsân ne mîresed hergiz
Be kanâ'at gerây k'ân mâlist
Ki be pââyân nemî resed hergiz¹⁸⁹*

NEVÂÎ

*Hırşdın kiçgil ol ğamîdur kim
Hadd u ğâyet anga imes peydâ
Tut kanâ'at kim ol irür mâfî
Ki nihâyet anga imes peydâ¹⁹⁰*

FÛZÛLÎ

*Mâl-i dünyâyâ mey kılma kim ol
Kâbil-i naķş olan bizâ'atdür
Âdemî-zâdeye tükenmez mâl
Naķd-i gencîne-i kanâ'atdür¹⁹¹*

¹⁸⁹ Ekrem B., *age*, s. 47.

¹⁹⁰ Türk V., *age*, s. 35.

¹⁹¹ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 44.

22. Hadis

الغنى اليأس ممافى ايدى الناس

Zenginlik, insanların ellerindekinden ümit kesmektir.

CÂMÎ

*Ger dilet râ tevângerî bâyed
Ki tevânger-dîfî nikû hünerist
Bâz keş dest-i himmet ez heme cîz
Ki be dest-i tasarruf digerist¹⁹²*

NEVÂÎ

*Baylık ister iseng il ilgidin
Her ni körseng barıdın ol nevmîd
Bul ğınâ bes ki halkdın kiçüben
Tutsang ümîd haqdın oğ câvid¹⁹³*

FÛZÛLÎ

*Ol tûvân-ger degül ki nağş-i tama‘
Şafha-i kalbine musavver olur
Ġayr elinde olan tecemmülden
Kesen ümmîdini tûvân-ger olur¹⁹⁴*

¹⁹² Ekrem B., *age*, s. 27.

¹⁹³ Türk V., *age*, s. 38.

¹⁹⁴ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 56.

23. Hadis

البلاء مؤكل بالنطق

Belâ, söze bağlıdır.

CÂMÎ

Her ki şod mübtelâ be pür-gûyî

Be belâ-yı ‘aceb giriftâr est

Her belâyî ki mîresed be kesân

Bîşter ez memerr-i güftâr est¹⁹⁵

NEVÂÎ

Didi köp sözlegen ھاھا köp iter

Ol ki dirler anı veliyullah

Her belâ kim yiter irür sözdin

Beyle hükm eyledi nebiyullah¹⁹⁶

FÛZÛLÎ

İde-gör ihtirâz çoğ sözden

Kim olur çoğ sözün belâları çoğ

Çoğ sözinden düşer belâya kişi

Çoğ sözün çoğ belâsına söz çoğ¹⁹⁷

¹⁹⁵ Ekrem B., *age*, s. 36.

¹⁹⁶ Türk V., *age*, s. 40.

¹⁹⁷ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 65.

24. Hadis

السعيد من وعظ بغيره

Saîd/bahtiyar o kimsedir ki başkalarından ibret alır.

CÂMÎ

Nîk-baht ân kesî ki mî ne bered

Reşk ber nîk-bahfî-i digêrân

Sahfî-i rûzgâr nâ dfde

Pend gîred zi sahfî-i digêrân¹⁹⁸

NEVÂÎ

Îlge ni kilse andın almas pend

Ol ki kõnglini kıldı ğaflet bend

Kim ki pend aldı ilge tüşgendin

Anı bil kim irür sa 'âdet-mend¹⁹⁹

FÛZÛLÎ

Ol saâdetlûdür ki dünyâ içün

Hırşdan boynına burakmaya bend

Görmedin miñnet-i zemâne henüz

Ala bir ğayr miñnetinden pend²⁰⁰

¹⁹⁸ Ekrem B., *age*, s. 50.

¹⁹⁹ Türk V., *age*, s. 36.

²⁰⁰ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 47.

25. Hadis

من لم يشكر الناس لم يشكر الله

İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmez.

CÂMÎ

*Be to ni'met zi-dest-i her ki resed
Ne be meydân-ı şükr-gûyî pây
Key be şükr-i Hudâ kıyâm koned
Târik-i şükr-i bendegân-ı Hudây²⁰¹*

NEVÂÎ

*Ol ki hâlîkğa şükr dir evvel
Şâkir olmak kirek halâyıkdın
Kim ki mahlûk şükrini dimegey
Dimegey dağı şükr hâlîkdın²⁰²*

FÛZÛLÎ

*Sana her kim yetürse bir ihsân
Kıl anun şükr-i ni'metin her dem
Şükr-i mahlûka olmayan kâdir
Kılmaz elbetde şükr-i Hâlîk'ı hem²⁰³*

²⁰¹ Ekrem B., *age*, s. 24.

²⁰² Türk V., *age*, s. 33.

²⁰³ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 33.

26. Hadis

العلم لا يحل منعه

Bilginin esirgenmesi helal olmaz.

CÂMÎ

*Ey girân-mâye merd-i dânişver
Ki torâ 'ilm-i dîn buved ma'lûm
Müsta'id râ ez ân meşû mâni'
Müstehak râ ez ân me kon mahrûm²⁰⁴*

NEVÂÎ

*İy hîred-mend 'âlemî ki sanga
'ilmdin rûzî eyledi şâni'
Kişi örgense kılmağıl mahrûm
Yâ ki nef' alsa bolmağıl mâni'²⁰⁵*

FÛZÛLÎ

*Ey olan vâkif-i deķâyık-i dîn
İtme hışn-i cesedde ħabs-i 'ulûm
müste'iddine olmağıl mâni'
müstahıkkını itmegil mahrûm²⁰⁶*

²⁰⁴ Ekrem B., *age*, s. 32.

²⁰⁵ Türk V., *age*, s. 39.

²⁰⁶ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 61.

27. Hadis

خير الناس انفعهم للناس

İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır.

CÂMÎ

*Ey ki pürsî bihteîn kes k'ist
Gûyem ez kavî-i bihteîn kesân
Bihteîn kes kesi buved k'ez halk
Pîş bâşed be halk nef'-resân²⁰⁷*

NEVÂÎ

*Halk ara yaşırağ diding kimdür
İşitip şübhe eyle ref' andın
Yaşırağ anı bil ulus ara kim
Köprek olğay ulusğa nef' andın²⁰⁸*

FÛZÛLÎ

*Cehdün oldukça halka nef' yetür
Halkı it iltifât ile memnûn
Ahsen-i halk-i âlem oldur kim
Halkdan halka ola nef' i füzûn²⁰⁹*

²⁰⁷ Ekrem B., *age*, s. 53.

²⁰⁸ Türk V., *age*, s. 37.

²⁰⁹ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 50.

28. Hadis

من حسن اسلام المرء تركه ما لا يعنيه

Kendini ilgilendirmeyeni terk etmesi, kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir.

CÂMÎ

*Tâ şevved der cihân-ı 'ilm ü 'amel
Şâhed-i dîn-i to cemâl-efzây
Zân ki der hor ne yüftedet bâz ist
Z'ânçe lâyık ne bâşedet bâz ây²¹⁰*

NEVÂÎ

*Kim ki islâm közgüside tiler
Her nefes özge bir şafâ mevcûd
Kişün ol nev' barça işdin kim
Tingri râzı imes ulus hoşnûd²¹¹*

FÛZÛLÎ

*Ger diler sen inâyet-i Hâk'tan
Şem'i İslâm'una ziyâd ola nûr
Dime bir söz ki ola ğayr-ı müfîd
Dutma bir iş ki ola ğayr-ı zarûr²¹²*

²¹⁰ Ekrem B., *age*, s. 28.

²¹¹ Türk V., *age*, s. 38.

²¹² Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 57.

29. Hadis

كفى بالموت واعظاً

Vâiz olarak ölüm yeter.

CÂMÎ

*Çend gîñ be meclis-i vâ'iz
Pây-ı minber pey giriften-i pend
Va'z-ı tû bes be merg-i hem-sâye
Na're-i nevhager be bâng-i bülend²¹³*

NEVÂÎ

*Vâ'izing bes ata ana ölümü
Kim alarça irür sanga nâşih
vâ'iz kim ki aytur ve kılmaz
irür ol vâ'izing munga râcih²¹⁴*

FÛZÛLÎ

*Nice vâ'izden iltimâs idesen
Ki vire pend-i sûd-mend sana
Mevt-i aḥbâb ü inḳılâb-i zamân
Çeşmün aç bes-durur bu pend sana²¹⁵*

²¹³ Ekrem B., *age*, s. 52.

²¹⁴ Türk V., *age*, s. 36.

²¹⁵ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 49.

30. Hadis

الكلمة الطيبة صدقة

Güzel söz sadakadır.

CÂMÎ

*Sühen-i nerm gûy bâ sâyıl
Ger zi mâleş nemî dehî nafaka
Z'ân ki der rûy-ı ehl-i hâcet hest
Kavl-i hoş ez makûle-i sadaka²¹⁶*

NEVÂÎ

*Yağşı söz birle hâcet ehlin sor
Birmeseng yağşı tu'medin nafaka
Ni üçün kim resûl kavli bile
Yağşı söz bardur eyle kim şadağa²¹⁷*

FÛZÛLÎ

*İy ki yoğ istiât'atün muṭlağ
Şadağa virmege bir ehl-i Hağ'a
Yağşı söz terkin itme kim olmaz
Yağşı sözden şevâbı çoğ şadağa²¹⁸*

²¹⁶ Ekrem B., *age*, s. 33.

²¹⁷ Türk V., *age*, s. 39.

²¹⁸ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 62.

31. Hadis

كفى بالمرء ائماناً يحدث بكل ما سمع

Her işittiğini söylemesi insana günah olarak yeterlidir.

CÂMÎ

Merd râ bes hemîn güneh ki kadem

Ez makarr-ı emân nehed bîrûn

Her çe âyed derûn zi revzen-i gûş

Ez memerr-i dehân dehed bîrûn²¹⁹

NEVÂÎ

Bu yazuk bes kişige kim ildin

Her ni söz kim işitti fâş itti

Tag işitgenini dir günâhıdın

Gûyâ tingri anı taş ittr²²⁰

FÛZÛLÎ

Kişie ol güneh yeter ki,

Dili şule-i şir olub zebâne çeker.

Sedef-i semîne düşen güheri

Çeharub rişte-i beyâne çeker.

²¹⁹ Ekrem B., *age*, s. 51.

²²⁰ Türk V., *age*, s. 36.

32. Hadis

الحزم سوء الظنّ

İşi sıkı tutmak güvenmemektir.

CÂMÎ

*Hazm-ı merd ân buved ki der heme vakt
Der hak-ı halk bed-gümân bâşed
Der heme kâr ihtiyât koned
Tâ zi her keyd der emân bâşed²²¹*

NEVÂÎ

*Ḥazm bâ'is durur anga ki müdâm
Kişi il sarı bed-gümân bolğay
Dâyimâ ihtiyât iter anga kim
Keydlerdin anga amân bolğay²²²*

FÛZÛLÎ

*Ḥazm oldur ki ḥalk-i 'âlem ile
Her 'amelde gümânun ola yaman
Ola ehl-i fesâd mekrinden
Ḥâfizun ḥışn-i ihtiyât ü gümân²²³*

²²¹ Ekrem B., *age*, s. 31.

²²² Türk V., *age*, s. 39.

²²³ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 60.

33. Hadis

تهادوا تحابوا

Birbirinize hediye veriniz, birbirinizi seviniz.

CÂMÎ

*Dosfî mağz u post düşmen est
Tâ key ez mağz sû-yı post şevîd
Be hedâyâ komîd dâd u sited
Tâ be hem z'ân vesîle dost şevîd²²⁴*

NEVÂÎ

*Dostlaşing hediyeler birişip
Behre tapқан ħired 'atıyyesidin
Ĥod cihânda 'aııyye î bar mu
Yağşıraq dostluk hedıyyesidin²²⁵*

FÛZÛLÎ

*Dostlardan hemîşe hoş görünür
Bir birin hedye ile itmek yâd
Hedye irsâli bir mu'âmeledür
Ki muhabbet olur anunla ziyâd²²⁶*

²²⁴ Ekrem B., *age*, s. 55.

²²⁵ Türk V., *age*, s. 37.

²²⁶ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 52.

34. Hadis

النَّظَرُ إِلَى الْمَرْأَةِ إِلَّا جَنْبِيَّةً سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سَهَامِ ابْلِيسَ

Yabancı kadınlara kaçamak bakış, şeytanın zehirli oklarından biridir.

CÂMÎ

Diden-i zülf ü hâl-i nâ-mahrem

Dâne-i keyd ü dâm-ı telbîs est

Her nazar nâvekist zehr-âlûd

*Ki zi şast ü kemân-ı İbîs est*²²⁷

NEVÂÎ

Salma köz, kim ki bolsa nâmahrem

Gerçi nefsing körer nezârede sûd

Ki nazar kim harâm şeytânning

*Nâvekidür velîk zehr-alûd*²²⁸

FÛZÛLÎ

Açma göz mahrem olmayan yüzine

Ki bu sevdâda hâsıl olmaz sûd

Bil ki İbîs'ün oklarındandır

*Her nazar bir hadeng-i zehr-âlûd*²²⁹

²²⁷ Ekrem B., *age*, s. 37.

²²⁸ Türk V., *age*, s. 40.

²²⁹ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 66.

35. Hadis

ز ر غبأ تزدد حبأ

Aralıklarla ziyaret et ki sevgin artsın.

CÂMÎ

*Dîden-i dost dost râ geh geh
Çehre-i dosfî beyâr âyed
Zi ittifâk devâm-ı sohbet-i şân
Şevk kâhed melâlet efzâyed²³⁰*

NEVÂÎ

*Bir birin dostlar eger geh geh
Körseler dostluk bolur gâlib
Şevkdin ihtilât olur maflûb
Vaşl üçün arzû bolur talib²³¹*

FÛZÛLÎ

*Gâh gâh it ziyâret-i aḥbâb
Nefret olmakdan ihtiyât eyle
Dostluk ger dilerse ola ziyâd
Terk-i ifrât-i ihtilât eyle²³²*

²³⁰ Ekrem B., *age*, s. 57.

²³¹ Türk V., *age*, s. 37.

²³² Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 54.

36. Hadis

الوعدة دين

Söz vermek borçtur.

CÂMÎ

Merd râ her çe bugzere be zebân

'Ayb bâşed verâ-yı ân kerdên

Va'de der zimmet-i kerem karzist

*Farz bâşed edâ-yı ân kerdên*²³³

NEVÂÎ

Kim ki her kimge va'de kıldı

Şarţ irür va'değâ vefâ kılmak

va'de kim kıldı eyledür kim deyn

*Farz irür deynni edâ kılmak*²³⁴

FÛZÛLÎ

Ger dutarsan tañk-i ehl-i vefâ

Pîşe it va'deye vefâ kılmak

Karzdur va'de itdügün nesne

*Farzdur karzuni edâ kılmak*²³⁵

²³³ Ekrem B., *age*, s. 42.

²³⁴ Türk V., *age*, s. 34-35.

²³⁵ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 39.

37. Hadis

ليس الشديد بالصرعة إنما الشديد الذي يملك نفسه عبد الغضب

Yiğit, güreşte yenen değildir. Gerçek yiğit öfke anında kendini tutandır.

CÂMÎ

*Pehlevân nîst ân ki der koştî
Pehlevân-ı diğêr beyendâzed
Pehlevân ân buved ki gâh-ı ğazeb
Nefs-i emmâre râ zebun sâzed²³⁶*

NEVÂÎ

*İmes ol pehlevân ki öz qâdrin
Baş üze iltiben nigûn kılgay
Pehlevân anı bil ki yitse ğazab
Nefs-i emmâreni zebun kılgay²³⁷*

FÛZÛLÎ

*Pehlevân ol degül ki her sâ'at
Yıha bir pehlevânı kuvvet ile
Ol-durur pehlevân ki vaqt-i ğazab
Nefsine hüküm ide ihânet²³⁸*

²³⁶ Ekrem B., *age*, s. 29.

²³⁷ Türk V., *age*, s. 38.

²³⁸ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 58.

38. Hadis

الدّين شين الدّين

(Gereksiz) borç, dinin yüz karasıdır.

CÂMÎ

*Ne keşed behr-i mâl-i dünyâ renc
Her ki hâhed kemâl-i behre-i dîn
Çehre-i dîn me kon be nahun-i deyn
Tâ ne kâhed cemâl-i çehre-i dîn²³⁹*

NEVÂÎ

*Ehl-i dîn ol durur ki kılgay edâ
Bat eger zimmeside deyn olğay
Deyn edâsı çü dîn 'alâmetidür
Bî-edâlıkda dîngâ şeyn olğay²⁴⁰*

FÛZÛLÎ

*Deyne çoğ râğib olma, kim andan
Dîne bir zışt hû mülâzim olur
Olmadukda edâya bir kudret
Hiyel ü küfr ü kızb lâzım olur²⁴¹*

²³⁹ Ekrem B., *age*, s. 46.

²⁴⁰ Türk V., *age*, s. 35.

²⁴¹ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 43.

39. Hadis

من اعطي لله و منع لله و احب لله و ابغض لله فقد استكمل ايمانه

Verdiğini Allah için veren, vermediğini Allah için vermeyen, sevdiğini Allah için seven, sevmediğini Allah için sevmeyen (kimse), imanını kemale erdirmiştir.

CÂMÎ

Her ki der hubb u buğz u men' u 'atâ

Ne budeş dil be ğayr-ı Hak mâ'il

Nakd-i îmân-ı hîş râ yâbed

*Ber mehekk-i kabûl-ı Hak kâmi*²⁴²

NEVÂÎ

Kimge kim hubb u buğz u men' u 'atâ

Hağ üçün boldı cezm bil anı

Kim irür tingri lutfidın kâmil

*Ehl-i îmân qaşıda îmân*²⁴³

FÛZÛLÎ

Kâmil olmak dilersen îmânun

Kıl temennâ-yı nefsdan ikrâh

Buğz u hubb ü 'atâ vü men'un it

*Muğtedâ-yı 'amel rızâ-yı İlâh*²⁴⁴

²⁴² Ekrem B., *age*, s. 20.

²⁴³ Türk V., *age*, s. 33.

²⁴⁴ Kürkcüoğlu K. E., *age*, s. 29.

40. Hadis

لا يشبع المؤمن دون جاره

Mümin komşusu aç iken karın doyurmaz.

CÂMÎ

Her ki der hıttâ-i Müselmânî

Bâşed ez nakd-i dîn girân-mâye

Key pesended ki hod be habed sîr

Be nişîned gürisne hem-sâye²⁴⁵

NEVÂÎ

Kim ki mü'min durur kaçan çıdağay

Ki özi tok ve koşnı bolğay aç

Anga dağı kirek yitürse naşîb

Honıda ger gülaç u ger omaç²⁴⁶

FÛZÛLÎ

Mü'min oldur ki mümkün oldukça

Konşısın gayre itmeye muhtâc

Ol degül kim huzûr ile giceler

Özi tok yata konşısı yata aç²⁴⁷

²⁴⁵ Ekrem B., *age*, s. 38.

²⁴⁶ Türk V., *age*, s. 40.

²⁴⁷ Kürkçüoğlu K. E., *age*, s. 67.

Hatime

CÂMÎ

*Erba ĩnhâ-yı sâlikân Câmî
Hest behr-i vusul-i sadr-ı kabul
Ne bud ez fazl-i Hakk ‘acîb ü ğaîb
Ki bedîñ erba ĩn resî ve vusûl²⁴⁸*

NEVÂÎ

*Ey şahsıngnı hâliķ-ı fettâh
Didi hamirtü erbâ ĩn şabâh
İrür ol erba ĩnning evvel hâl
Eyle bu erba ĩn bile a‘mâl
Ki bu nev‘ ikki erba ĩn mevcûd
Bolsa şâyed ki tapķasin maķsûd
Yitse maksûd müdde‘â birle
Mini yâd itgesin du‘â birle
Ki Nevâyîĝa oldu du‘â yitgey
Bûlbûl-i ruhıĝa nevâ yitgey²⁴⁹*

FÛZÛLÎ

*Eşer-i Erba ĩn- ehl-i sülûk
Kurb-i Hâķ rûtbesin kılur hâşil
Umaruz kim Fuzûli-i miskîn
Ola bir Erba ĩn ile vâşil²⁵⁰*

²⁴⁸ Ekrem B., *age*, s. 59.

²⁴⁹ Türk V., *age*, s. 40.

²⁵⁰ Kürkçüoĝlu K. E., *age*, s. 70.

